

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GABRIEL TARDE'İN TOPLUM ANLAYIŞINDA İMİTASYONUN ZEMİNİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif YİĞİT

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Akay

Temmuz 2021

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

GABRIEL TARDE'İN TOPLUM ANLAYIŞINDA İMİTASYONUN ZEMİNİ

ÖZET

Durkheim'la yaptığı polemiğin sınırları dahilinde ciddiye alınan, kendi döneminde yeterince ilgi görmeyen Tarde 20. yüzyılın sonlarına yaklaşırken kendini tekrar bize gösteriyor. Son dönemde sosyoloji ve felsefe alanında sürekli atıf yapılan düşünür farklı bakışları doğurabilen büyük bir potansiyel yarattığı için giderek daha önemli hale geliyor. 21. yüzyılda sosyal bilimler dünyasının girdiği dönemeçte sosyolojiyi, artık Tarde'siz düşünmek imkânsız. Bu nedenle tezi yazarken amacım, *sui generis* bir antite olarak toplum tanımının dışına çıkabilme fırsatını Gabriel Tarde'la birlikte yeni baştan düşünmektir. Tarde, birey ve toplum gibi, ana akım klasik sosyolojinin birbirinin karşısına yerleştirdiği kavramları, birbirinin içine geçirir. Bu çalışma Evrensel Tekrar Yasası'nın toplumsal alandaki yansıması olan taklit kavramının temellendirilmesi ile ilgilenecektir. Bunun için iki motor güç olarak arzu ve inanç, teklik-çokluk ilişkisi, tekrar, karşıtlık ve adaptasyon kavramları yakından incelenecektir. Taklidin toplumsal dünyada merkezi bir yerde konumlanmasını sağlayan süreçlere değinmek için, monadoloji kavramı ve Leibniz'in uzay anlayışı tartışılacak, 19. Yy sonu Fransa'daki toplumsal gelişmelerin Tarde'ın çalışmalarına etkisi bakımından Dreyfus Olayı ve o dönemin sanat gündemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: İmitasyon, taklit, arzu, inanç, tekrar, karşıtlık, adaptasyon, Evrensel Tekrar Yasası, Dreyfus Olayı

THE GROUND OF IMITATION IN GABRIEL TARDE'S UNDERSTANDING OF SOCIETY

ABSTRACT

Tarde, who was taken seriously within the limits of his polemic with Durkheim and did not receive enough attention in his time, reveals himself to us as we approach the end of the 20th century. The thinker, who is constantly referred to in the field of sociology and philosophy, is becoming more and more important because he creates a great potential that can generate different views. It is impossible to think of sociology without Tarde at the turn of the 21st century social sciences world. Therefore, when I write my thesis, my aim is to reconsider with Gabriel Tarde the opportunity to go beyond the definition of society as a *sui generis* entity. Tarde interlocks concepts that mainstream classical sociology has placed opposite each other, such as the individual and society. This study will deal with the foundation of the concept of imitation, which is the reflection of the Universal Law of Repetition in the social field. For this, the concepts of desire and belief, uniqueness-multiplicity, repetition, opposition and adaptation as two motor forces will be examined closely. The concept of monadology and Leibniz's understanding of space will be discussed in order to address the processes that enable imitation to be placed in a central place in the social world, and the Dreyfus Incident and the art agenda of that period will be discussed in terms of the effect of social developments in France at the end of the 19th century on Tarde's work.

Keywords: Imitation, desire, belief, repetition, opposition, adaptation, Universal Law of Repetition, Dreyfus Affair.

ÖNSÖZ

Henüz lisans tezimi yazmadan önce hangi alana yoğunlaşmam gerektiğini uzun bir süre düşündükten sonra bu tezin ana hatları belirmeye başladı. Ben “Sosyoloji nedir?”i düşünüyordum. Karşıma sürekli Durkheim çıkıyordu. Okuduğum üniversitedeki lisans eğitimi bu soruyu düşünmeyi bir kenara atmamıştı neyse ki, fakat disiplinin kendisi Durkheimcı geleneğe yaslanıyordu. Önce Durkheim ile Tarde arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapmayı düşündüm. Zamanla Tarde’ı okudukça cevaplarımın değil sorularımın çoğaldığını gördüm ve cevap arayışında durduğum yeri sorunsallaştırdım. Tarde sosyolojisini anlayabilmem için belirli ve optimum bir mesafeden bakmanın yanı sıra mikroskop ve teleskop da kullanmam gerekiyordu. Bu da tez yazma süreci boyunca tahayyül gücümün sınırlarını çok zorladı.

Tarde’ın dediği gibi bütün bilimler sosyolojinin alt dalları olmaya mahkûm edilmişlerdi ve benim tezin kapsamını genişletmem gerekti. Ben tezden önce yalnızca sosyolojinin neliğini sorgulamak isterken, Tarde’la birlikte yeni bir evren anlayışını içselleştirme mecburiyeti duydum. Bu durum metinleri okurken keyif veren, şaşırtan, yoran, sorgulatan, hayranlık uyandıran ve eleştirdiğim birçok noktayı fark etmemi sağladı. Tarde alışlagelmiş düşünce kalıplarını kırabilme potansiyelini işaret ederken üzerinde yaşadığımız dünya yer altına doğru genişliyor, gökyüzüne doğru şişiyordu. Zaman sonsuz sayıdaki dişli çarkı öylesine mükemmel bir mekanizmayla çalıştırıyordu ki, üzerinde yaşadığım gezegen evrene çok yakışıyordu.

Beni Tarde’la tanıştıran ve başından beri teşvik eden Prof. Dr. Ali Akay’a içten bir teşekkürü borç bilirim, henüz yolun başındayken sayfalardan çıkıp yaşamımın içine sinen, okuyarak tüketilemeyecek, keyifli ve bereketli bir yolculuğu işaret ettiği için...Ayrıca Prof. Dr. Sibel Yardımcı ve Dr. Murat Arpacı’ya teşekkür ediyorum. Son olarak S. Melih Akgün’e her şey için teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	6
1.GİRİŞ	7
2.TARDE'IN TOPLUM ANLAYIŞI: YENİ BİR SOSYOLOJİK BAKIŞ	9
3. İMİTASYONUN KURALLARI VE TEORİK ZEMİNİ	14
3.1. İki Motor Güç: Arzu ve İnanç	43
3.2.Teklik- Çokluk İlişkisi ve 3 Anahtar Kavram: Tekrar (<i>répétition</i>) Karşıtlık (<i>opposition</i>) Adaptasyon (<i>adaptation</i>).....	49
4.LEIBNİZ VE NEWTON'UN UZAY ANLAYIŞLARINDAN TARDE'A AÇILAN KAPI	58
4.1. Monadoloji Kavramı	62
5.DREYFUS OLAYI SIRASINDA TARDE NEREDE?	69
6.SOSYOLOJİ VE SANATIN KESİŞİMİNDE DURKHEIM VE TARDE	76
7.İTER-DİSİPLİNER BİR DÜNYA	80
8. SONUÇ	90
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	95

1.GİRİŞ

Sosyoloji, Durkheim’cı perspektifle temel atıp Durkheim’ci gelenek tarafından büyütüldüğü için Gabriel Tarde’in evrensel anlayışını ele alırken Durkheim’i anmanın ve iki düşünür arasındaki bu gerilimi hatırlamanın tartışmayı verimli kılacağını düşünüyorum. Başlamadan önce bunu belirtmemin sebebi, şimdiden baktığımda Tarde’in aslında bütün bir düşünce tarihine getirdiği eleştirinin en başat figürü olarak Durkheim’in belirmesi. Tarde’i tarihin tozlu sayfalarından çıkararak yalnızca Durkheim ile karşılaştırmak karşılık bulunamayan pek çok noktanın açığa çıkma riskini taşıyor elbet. Bu nedenle tezde, Durkheim’dan konu sınırlarının dışına taşmadan Tarde’in gündemine girdiği ve dönemin şartlarına ışık tuttuğu noktalarda bahsedeceğim. Öte yandan, tez ‘taklit’ kavramına yoğunlaşacağı için (fr). *Les Lois de L’imitation*, [(ing) *Laws of Imitation*, (Taklidin Kuralları)] adlı eser bu çalışmanın merkezinde yer alacak. Dolayısıyla metinde eserin Fransızca ve İngilizce edisyonlarına (gerektiğinde dipnotta ayrıca belirtilerek) gönderme yapılacaktır.

Tez yazma sürecinin başında *imitation* kavramının nasıl çevrileceği konusunda tereddüt yaşadığımı belirtmek isterim. İmitasyon sözcüğü Türkçe’de neredeyse taklit sözcüğü kadar yaygın olarak kullanılmaktadır fakat burada herhangi birinin neden kullanılmaması gerektiği konusunda sağlam bir dayanak görmediğim için aslında ikisinin de eşit derecede kullanılabilir olduğunu düşünüyorum. Türkçe’de özellikle yabancı dillerdeki felsefi kavramlara karşılık bulunması konusunda zorluk yaşandığı için kavramların orijinallerini kullanmakta sakınca görmüyorum. İmitasyon kelimesi TDK’da da belirtildiği gibi “taklit” kavramına doğrudan karşılık geliyor. Tekrar belirtmeliyim ki metin içinde her iki kavramı da kullanıyor olacağım.

Tarde sosyolojiye odaklanmanın yanı sıra suçbilim ve ceza yöntemleri üzerine düşünmüş, bu konuyu felsefi açıdan ele almış, kamuoyu, sohbet, hukuk, monadoloji ve sosyal psikoloji gibi konularda eserler yayınlamıştır. 18 yıla yakın yargıçlık yaptığı dönemde bir kriminolog olarak ün kazanmıştır. Öte yandan Adalet Bakanlığı Kriminal İstatistik Bürosu’na müdür olarak atanması toplumsal perspektifini oluştururken nicelik ve istatistikle kurduğu bağda adeta bir bükülme yaratmıştır. Ölmeden önce son dört yılda Collège de France’ta Modern Felsefe Profesörü olarak ders vermiştir. Bu çalışmada topluma, bireye ve toplumsal olana dair taklitsel yayılımın rolünü incelerken bütün bu alanların arasındaki tutarlılığı (ya da tutarsızlığı) gösterebilmek çalışmanın kapsamı açısından mümkün olmadı. Kuşkusuz bu saptamaları yapabilmek için çok daha detaylı bir çalışma yapmak gerekiyor. Yine de metinde konunun

çeperinde kalmış gibi görünen bölümlere genel çerçeveyi çizebilmek adına yer vermekten çekinmedim. Tarde'in özellikle monadoloji anlayışını şekillendirmesinde büyük rolü olan Leibniz'in, Newton'la arasındaki gerilimi işaret etmeyi önemli buldum. Tıpkı Deleuze okurken Tarde'dan haberdar olmanın önemi gibi, Tarde okurken de Leibniz'e dönmenin yer yer kaçınılmaz olması ayrıca bir başlık altında bağıntısal uzay anlayışına değinmeme sebep oldu. Öte yandan Fransa'da üçüncü cumhuriyet döneminin genel siyasi yapısının ve ulus-devlet ideolojisinin kendisini tüm gücüyle hissettirdiği örnek bir olay olarak Dreyfus Olayı'na yer verilmeliydi. Sosyoloji ve sanatın kesişim noktalarını ve birbirlerini nasıl etkilediklerini Durkheim ve Tarde perspektifinden inceledikten sonra, dikey büyüyen disiplin fikrinden yatay büyüyen disiplinler-arasılık fikrine geçiş adımlarında Tarde'in evresel tekrar kavramını adeta dişli bir çark gibi birbirleriyle ilişkilenererek çalışan disiplinleri düşünürken hatırlamayı elzem buldum.

Tarde yaşadığı dönemde, özellikle Durkheim tarafından tutarsız ve belirsiz olmakla itham edilse de günümüze bıraktıklarını düşündüğümüzde önümüzde oldukça karmaşık ve açılmayı bekleyen bir hazine durmaktadır. Dolaylı bir okuma yapıldığında Tarde'in Latour'un Aktör-Ağ teorisine ilham verdiği görülüyor. Durkheim davranışları baskı altına alan normlara odaklanırken, Tarde bu normların da diğer pek çok şey gibi etkileşimin bir ürünü olarak görür. Dolayısıyla Durkheim teorik rasyonelleşmeyi hangi temeller üzerine kurarsa kursun toplum için yapılan belirli bir uygulamalar bütünü olmaya yaklaşarak kendi dönemindeki iç ve dış savaş tehdidinden kurtularak sosyal reformları yürürlüğe koyma kaygısı taşır. Durkheim'ın disiplinel yolculuğu sistematikleşmeye eğilimliyken Tarde daha esnek ve incelikli bir şekilde anlama teşebbüsüne davet eder.

Tarde'in taklit teorisi 19. yüzyıldaki bazı düşünürleri etkilemiştir. Kitle psikolojisi üzerine çalışan LeBon, McDougall ya da Trotter bunlardan bazılarıdır. Daha sonra periyodik olarak taklitçi yayılımı öyle ya da böyle işleyen, toplumsal olayları bu pencereden okuyan Lefebvre, Bauffault, Hobsbawm, Rude gibi pek çok düşünür olmuştur. Bu durum Tarde'dan sonraki birçok teoride örtük olarak varlığını korur. (Leys, 2000) Örneğin travmanın gücüyle ilgili birçok güncel teori genellikle örtük bir taklit mekanizması kullanmıştır. Son zamanlarda ise epidemiyolojik modeller geri dönüş yapmaya başlamıştır. Öte yandan Deleuze'ün başvurularında Tarde'a ender rastlanılsa da evrensel fark ve yaratıcı tekrar metafiziğini düşünürken oldukça ciddi bir Tarde okuması yaptığı anlaşılıyor. Yine Schumpeter'in ve Tarde'in teorilerinin birkaç istisna dışında oldukça benzer olduğunu görüyoruz. (Djellal ve Gallouj, 2004) Öncesinde ise çeviri alanındaki çalışmaların kısıtlı olması Tarde'in Anglofon

dünyada tanınmasının önünü kesse de tanınmış düşünürlerin 20. yy ortasından itibaren başlayarak günümüze kadar gösterdikleri itina ve Tarde'a atıfları onun tekrar canlanmasını sağlamıştır. Tarde'in yeniden keşfedilişi hem Foucault'nun yapısalcılık eleştirisi ile hem de Deleuze'ün moleküler devrim düşüncesiyle birlikte çok yol kat etmiştir. Günümüzde ise her geçen gün yapılan çalışmaların, yazılan makalelerin sayısı hızla artıyor. Bu dirilişin Türkiye'deki izlerini özellikle son dönemde görüyoruz. Çeviri alanında kaydedilen ilerlemenin farklı odak noktalarını keşfederek yeni-Tarde'çı yaklaşımlar sunmanın önünü açacağına şüphe yok. Şu ana kadar genel olarak yapılan çalışmalara bakıldığında ise Tarde'a yapılan atıfların artmasıyla bu yeniden okumalar daha yaratıcı ve üretken bir aksta ilerliyor.

2.TARDE'IN TOPLUM ANLAYIŞI: YENİ BİR SOSYOLOJİK BAKIŞ

Sosyolojinin bir bilim dalı olma sürecinde felsefe ile kurduğu ilişki konusunda sergilenen yaklaşımlarda bazı temel ayrılıklar doğmuştur. 19. yüzyıl sonunda bir disiplinin rüştünü ispatlaması öncelikle kendi sınırlarını çizebilmesinden ve diğer disiplinlerden farklılıklarını açık bir şekilde ortaya koyabilmesinden geçmekteydi. 1913'te Durkheim tarafından sosyoloji disiplinin kurulması çok daha köklü, kadim bir geçmişe sahip olan felsefeden kopuş iddiasıyla mümkün olmuştur. Sosyoloji felsefeden ayrıldığı alanları tanımlayıp ortaya koyabildiği ölçüde ciddiye alınacağı için ancak bu şartlarda bir kürsü olmaya hak kazanacağı fikri güçlenmiştir. Sosyolojinin ayrı bir disiplin olması, felsefeden edinilemeyenlerin, bu alandan karşılanma beklentisiyle mümkün olmuştur. Durkheimci gelenek, kendisini en başından itibaren bu resmiyet müteakiliyetine adanmış gibidir. Dolayısıyla sosyolojinin felsefeden farklılaşmasını mümkün kılacak olan en öncelikli şey, onunla arasına sınır çizip ondan kendisini ayırmasıdır. Felsefeden kopan sosyoloji artık kendisine ait olarak gördüğü alanın sınırlarını şekillendirmekle de yükümlüdür. Oysa günümüzde sosyolojinin neliği sorununa bakıldığında bana öyle geliyor ki, özellikle Amerikan Ekolü pratikleri açısından sosyoloji bazı tarihsel ve toplumsal koşullar göz önüne alınarak felsefeden ayrışsa da sosyolojinin içinden felsefeyi çıkarmak pek mümkün görünmüyor. Yani sosyoloji felsefenin içinde doğup zamanı geldiğinde ve olgunlaştığında felsefenin içinden meyve verdi. Asla ondan kopmadı. Dolayısıyla tarihsel düzlemde sosyolojinin kısa bir yeri olabilir fakat çok uzun bir geçmişi vardır. Durkheimci cenahın o dönemde hızla yaptıkları bu ayrıştırma hamlesi, yalnızca felsefe için değil başta psikoloji olmak

üzere diğer disiplinler için de geçerlidir.¹ Kendisini bir kopuş üzerine kuran ana akım sosyolojinin sunduğu bu ayrışma fikrini düşünürken, dönem koşullarının etkisi büyük rol oynuyor. Toplumun iç savaştan kurtulup düzenlenmesi fikri doğrudan toplumsal pratiklerle ilişkili görünse de bu pratikleri değiştirip dönüştürecek bir yönlendirici “bilimsel” işleyişin olması şarttır. 20. yüzyıl başındaki sosyoloji bu amaçla devleti de arkasına alarak varlığını kabul ettirmiştir.

Tarihsel olarak felsefenin içine gizlenen sosyolojik düşünme ediminin tespitine girişmek ciddi bir çaba ister. Toplumsal yaşam pratikleri, teknolojik gelişme düzeyi, bilimsel gelişmeler, aydınlanma, toplumun dinle ilişkisi, hâkim süren yönetim şekilleri bu duruma etki eder. Özellikle 18. ve 19. yüzyıldaki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler sosyolojik argüman üretmek bakımından oldukça verimlidir. Öncesinde ise Aydınlanma’yla birlikte “doğüstünün doğalla, dinin bilimle, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi söz konusuydu.” (Bottomore ve Nispert 2014) Kıta Avrupası’nın önderliğinde yerleşmeye başlayan modernizm sayesinde oluşan problemler karşısında deneyin rehberliğinde akıl yüceltiliyor, sosyal, siyasi ve hatta dinsel sorunlar karşısında insan, akli önderliğinde bir adım öne çıkıyordu. İnsan merkezci anlayış köklerini tüm bilim dallarına salarken, insanın ve toplumun mükemmelleştirilebileceğine dair inanç kuvvetlendi. Sosyolojinin “baba”sı olarak kabul edilen Auguste Comte ve hocası Saint Simon literatürde öncelikli olarak yer alsalar da toplumsal bir okumanın temel metinlerinden biri olarak Montesquieu’nün *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı kitabı örnek gösterilebilir. Öyle ki Durkheim’ın Latince doktora tezini (*Quid Secundatus Politicæ Scientiæ Instituendæ Contulerit*) Montesquieu üzerine yazması onun topluma bakış açısını şekillendirmesinde etkili olmuştur. Raymond Aron’a göre Montesquieu’nun amacı başta tarihi anlaşılır kılmaktır. Tarihsel veri ona geleneklerin göreneklerin düşüncelerin yasaların kurumların hemen hemen sonsuz çeşitliliği altında görünür. Eserin hareket noktası da tamamen tutarsızlık gibi görünen bu çeşitliliktir. Amaç bu tutarsız çeşitliliğin yerine düzeni koymaktır. Tıpkı Max Weber gibi tutarsız veriden anlaşılır düzene geçmek ister. Montesquieu’ya göre, olayların görünürdeki aksiliklerinin gerisinde yatanı, onları açıklayan derin nedenleri yakalamak gerekir. (Aron, 2014) Burada vurgusu yapılan düzen kavramı daha sonra günün savaş koşulları altında ulaşılması gereken bir alan olarak Durkheim’ın gündeminde olacaktır. Toplumun iç savaştan kurtarmak ve toplumu regüle etmek gibi bir iddiayla sosyoloji arenasına çıkan Durkheim doğrudan devlet politikaları

¹ Fakat örneğin antropoloji ile sosyoloji ilişkisi felsefe ile sosyoloji ilişkisi kadar popüler bir gündeme sahip olmadı. Bu konu özellikle Fransız sosyoloji ve felsefe geleneği düşünüldüğünde ayrı bir tartışmayı hak ediyor.

hakkında kamusal alanda yaptığı konuşmalarla oldukça etkin olacaktır. Savunduğu yaklaşımda başta toplumsal olguyu tanımlamış, toplumu *sui generis* kendine özgü bir dinamik olarak ele alarak herşeyden ve herkesten üstün bir yere yerleştirmiştir. Bunu yaparken de Tarde'in aksine felsefi ve soyut referanslardan kaçınarak, doğrudan sosyal reform olma yolunda önerdiği pratik ve politikalarla sosyolojisine işlerlik kazandırmıştır.

Tarde'in sosyolojik bakışına yöneltilen eleştirilerde Durkheimci düşüncenin hızla yayılması çok etkili oldu. Eleştirilerin içeriği Tarde'in teorisinin zayıf olduğu iddiası etrafında şekillendi. Aslında Tarde sosyolojisini başlı başına kabul etmek demek, kürsü kurma girişiminde bulunan entelektüeller için neredeyse imkansızdı çünkü başta Taklidin Kuralları olmak üzere Tarde'in diğer eserleri sosyolojinin o dönem yerleştirilmeye çalışılan tanımına doğrudan müdahale etmek demektir. Durkheimci sosyoloji sosyolojinin ne olduğunu belirlemeye çalışıp galip geldiği için, Tarde'in önerisi, tanımı doğrudan etkileme potansiyeline sahip olması dolayısıyla adeta fikirselsel bir tehdit olarak algılandı. Tarde toplum kavramını sosyolojinin kendisini sosyal reformlara eşlik ederek üretme biçiminin uzağında durur. Bu durum doğal nesnel gerçekliğe tekabül etmeyen tanımlamaları psikolojinin ve bireyin dışına çıkamamakla suçlanmasına sebep olmuştur. Ona göre toplum belirli bir tarzdaki zihinler-arası (inter-spirituel) hareketlerden, birbirleri üzerinde etkili olan zihin durumlarından oluşmuş bir dokudur. (Tarde, 2015, s.12) Bu doku toplumsal bağlar sayesinde oluşur. Nitekim zihinler-arası hareket bu bağın kurulmasında yatar. (Tarde sosyolojisinde zihinler-arası, beyinler-arası, monadlar-arası gibi terimler sık sık kullanılır. Bu terimler neredeyse aynı anlamda kullanılacak.) Fakat sosyal bağ sadece zihinler-arası hareketle açıklanamaz. Tarde *Ekonomik Psikoloji'de* bir örnek üzerinden bu durumu açıklıyor. Bir manzara bir peyzaj ressamına bir duyguyu iham ettiğinde ya da bir hayvan bir doğa bilimciye fikir esinlediğinde manzara ile ressam ya da hayvan ile doğa bilimci sosyal bir ilişkiye girmezler. Çünkü sosyal bağ sadece zihinler-arası bir hareket değildir. Her şeyden önce bu hareketten doğmuş bir *accord*'dur.² İşte bu (*accord*) bir toplumu birbirine yaklaştıran şeydir. Toplum özü itibarıyla belirli bir zihin birliğine sahip olmalıdır. Ama bu birlik Durkheimci anlamda kolektiviteye çağrı iması taşımaz, dolayısıyla ulusal bir birlik değildir. Toplumsal dünyada sosyal fenomenlerin birbirine adaptasyonu sağlanırken, en minörden en majöre her bir eylem bu adaptasyona hizmet etmektedir. Tarde'in işaret ettiği adaptasyon durumu, içinde *inadaptasyonlar* ve karşıtlıklar barındırsa da mantıksal çerçevede evrensel olarak adaptasyona hizmet eden unsurlar haline gelecektir. Kusursuz bir birlik güzellemesi yapmayan Tarde, bazı

² Accord (fr) uyum olarak Türkçe'ye çevrilse de uzlaşma, anlaşma, bağdaşma gibi karşılıklarla beraber düşünülmelidir.

çelişkilerin ve zıtlıkların minimum haliyle evrensel adaptasyon çarkının içine girildiğini vurgular. Bu nedenle toplumsalı açıklarken şu ifadeleri kullanır:

“...bu birlik hiçbir zaman kusursuz olmadığı için birbirleriyle mümkün olduğu kadar en az şekilde çelişen veya zıtlaşan kararlar ve tasarılar topluluğu olmalıdır. Toplum bir sistemdir, meydana geldiği zihin durumlarının aynı beyinde toplanmak yerine çok sayıdaki farklı beyinlere dağılmış olmasıyla felsefi bir sistemden ayrılan, farklılaşan bir sistemdir.” (Tarde, 2015, s.12-13)

Yukarıdaki tanımda tek tek odaklanması ve açılması gereken noktalara sırayla değineceğim. Öncelikle sistemin kendisini salt felsefi düzlem üzerine inşa etmemesinin sebebi aynı zamanda ona “sistem” denilmesini sağlayan bir etken olarak beliriyor. Çünkü bu sayede toplumsal dinamikleri kapsayan ve bazı kategorizasyonlara gitmenin yolu açılıyor. Bir sistem olarak toplumun nasıl işlediğine baktığımızda, sosyal bağ kavramıyla düşünmeye devam etmekteyiz. Tarde sosyal bağın iki temel dereceye sahip olduğunu söyler. Birincisi değişen özne ve değiştiren özne arasındaki daha çok tek taraflı olan ama karşılıklı olmaya yönelen, birinin diğeri üzerinde sağladığı etki ya da hareket sayesinde ortaya çıkan zihinsel benzerlikten doğan en güçlü bağıdır. Buna örnek, anne ile çocuk, öğretmen ile öğrenci, konuşmacı ile dinleyici arasındaki etkileşim verilebilir. İkincisi ise birbirini görmeyen, duymayan, ampirik olarak herhangi bir temasın olmadığı bağlardır. Bu bağlar, doğrudan iletişim kurmayan kişiler arasındadır. Aynı aktif öznenin birden fazla özneye verdiği etki sonucunda bu insanlar arasında oluşan bağıdır. Aynı sosyal çevreye ait olan bireyler arasındaki ya da aynı mucit, kâşif ya da duayenlerden etkilenen insanların arasında oluşan bağıdır. Sosyal bağın bu iki farklı derecesi bir şekilde iç içe geçmiş vaziyettedir. Özellikle birinci tür bağ ikinci türün içine yerleşmiş vaziyettedir. Bir toplum karmaşıklaştıkça ve genişledikçe, ikinci dereceden sosyal bağın gelişiminin önü açılır. Birinci dereceden bağda doğrudan iletişimin varlığı, fiziksel olarak bir arada olmayı öncelemektedir. Tarde’ın *L’opinion et La Foule* adlı eserinde temellendireceği kalabalık fikri de buradaki ayırmadan gelecektir.

Deleuze ve Guattari *Bin Yayla*’da yazdıkları ‘Tarde’a Övgü’ bölümünde, Tarde’daki özgün yanın, birey-toplum ikiliğini ortadan kaldıracak kavramsal araçlara sahip olması olduğunu vurgularlar. (Deleuze ve Guattari,1988) Peki bireysel olan ile toplumsal olanın sınırları nasıl oluyor da muğlaklaştırılabilir? O günün koşullarını düşündüğümüzde, ulus-devlet fikrinin şahlandığı, Fransız Devrimi’nden bu yana milliyetçilik üzerinde temellenen toplum anlayışının sıkça vurgulandığı bir ortamda, birey kavramı nasıl işleniyor? Taklidin Kuralları (*Les Lois de L’imitation*)’nın Toplum Nedir? (*Qu’est-ce qu’une société?*) bölümündeki pek çok toplum tanımlamasından birinde toplumun karşılıklı olarak belirlenmiş sözleşme ve anlaşmalar, hak ve

görevler sistemi olduğu söylenir. Bu durumun böyle olmasının temelinde az ya da çok birbirinden farklı bireylerin varlığı yatar. (Tarde, 1903, s.61) Tıpkı *Ekonomik Psikoloji*'de yapılan yukarıdaki toplum tanımı gibi burada da farka vurgu vardır. Bireylerin kendilerine özgü düşünceleri onları farklı kılar. Geleceğin Tarihinden Alıntılar (*Fragment D'histoire Future*) adlı kitabında 2489 yılında geçen ütopyik toplumsal serüvende, “Toplum, birbirileriyle hizmet takas eden insanlardan oluşur.” düşüncesini reddederek “Toplum, düşüncelerin takas edilmesinden oluşur.” düşüncesini ileri sürer. Beyinler-arası bağıntısallıkla sağlanan fikir alışverişi, metaların alışverişinin önüne geçerek toplumsallığı karakterize eder. Yani toplum fikirlerin ve düşüncelerin farklılaştırdığı bireylerin oluşturduğu sosyal bağlara dayanmaktadır. Fark kavramı bireyi, toplumu, beyni, zihni, monadı devindirir. *Tarde*, “Madde sadece ruhtan ibarettir.” derken her şeyin halihazırda bir araya getirdiği farklar arasında sosyal bir bağ açığa vuran bir toplum olduğunu düşünür. (Martin, 2008, s.28) Zira bu bağın var , olmasının sebebi bireyler arasındaki farktır. Durkheim için toplumsalı incelemek amacıyla atılan ilk adım, homojen bir noktaya temas eder. Aynılık düşüncesi farktan önce gelir. Durkheim çalışmalarını detaylandırdıkça farklılıkları Tarde'nin kullandığından başka şekillerde daha çok ötekilik halleri üzerinden açıklamaya başlar. Tarde ise toplumun ne olduğunu incelemeye henüz başlamadan önce farklılık kavramına vurgu yaparak farkın da değişimine işaret etmektedir. Durkheim toplumsalın aşkın bir alan olduğunu savunurken Tarde sosyal olanın ilişkilere içkin olduğunu savunur. “[Uygarlaşmış ve üst düzeyde kültürlü olmayan bilinçler için] Bu bilinçler, örneğin aynı dilin konuşulduğu ve ortak bir eğitimle biriktirilmiş aynı fikirlerin tartışıldığı bir konuşma esnasında, birbirlerinde farklılıktan ziyade benzerlikler ortaya çıkarmış ve sadece bu aynı benzerlikler sayesinde farklılaşmışlardır.” (Tarde,2015, s.14) Bir bireyin birinci ve ikinci dereceden kurduğu sosyal bağlar görece zayıf olsa da taklit sayesinde benzerlikler kurarak güç kazanıp ortaklıklara eklemenebilir. Toplumsal benzerlik nosyonu da bu eklemeliliğin getirdiği doğal bir sonuçtur. Bu nedenle taklit Tarde'a göre eşitleyici bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle taklidi eşitsizliğe verilmiş bir tepki olarak okumak da mümkündür. (Aytaç, 2008, s.86) Buradan bakıldığında “Taklit problemi dünyadaki eşitsizlik sorununu düşünmeye davet eder mi?” diye sorgulanmaya başlandığında, Tarde bir ayrıma gider. (Tarde, 1903, s.367-368) Ona göre aristokratik ya da özünde organik olan bir eşitsizlik yoktur. Bunun yerine tamamen toplumsal kökenden kaynaklanan demokratik bir eşitsizlik vardır.

18. ve 19. yüzyıl Kıta Avrupa'sındaki üretim ve tüketim kapasitesini taklit eden ABD, daha sonra ABD'yi taklit eden Japonya'ya iktisadi ve ekonomik olarak bakıldığında da böyle yorumlanabilir. Keza bu taklit dalgaları siyasi ve kültürel olarak da farklı varyasyonlara

sahiptir. Dolayısıyla toplum birbirlerini taklit edebilecek veya aynı modelin eski kopyaları sayılabilecek ortak özelliklere sahip olan grup olarak da açıklanabilir. Bir toplum her zaman farklı derecelerden oluşan bir birlikteliktir. İşte bu birlikteliğin yapısındaki toplumsallık ve taklit etme ve edilme döngüsü Tarde’ın sıklıkla verdiği örneklerden biri olan tıpkı bir eterin moleküler yapısının hayati önemi gibidir. Bir ulusu düşündüğümüzde ise yalnızca taklit yoluyla farklı şekillerde yayılmış, fakat kardeşçe ve karşılıklı hiyerarşinin içinde birbirlerine bağımlı gelenek görenek, öğreti, eğilim ve fikirlerin uzlaşımı ortaya çıkmaktadır. İşte farklılaşma kanunu (*La loi de différenciation*) burada devreye girer. Buna göre tekdüzelik maskesi altında oldukça bireysel olan bazı özellikler barınabilir. Oldukça karakteristik olan bu özellikler şeylerin kalbine homojenlik ya da eşitlik değil heterojenlik katar. Şeyler aynı şekilde doğmazlar, sonradan benzeşirler. Tek tek şeylerin doğuştan gelen çeşitlilikleri, değişkenliklerinin tek olası gerekçesidir. Yani doğuştan içerdikleri *farklar*, ileride taklidin kendisini de değişkenliğin kendisini de mümkün kılacaktır. Tarde bize bu ilk ve temel heterojenlik olmaksızın, dışarıya gösterilen ya da görünüşü değiştirilen homojenliğe asla sahip olunamayacağını hatırlatır.

3. İMİTASYONUN KURALLARI VE TEORİK ZEMİNİ

Tarde’ın olgunluk dönemi eserleri olarak kabul edebileceğimiz 4 kitabı vardır. Bunlar *Les Lois de L’imitation* (1890), *La Logique Social* (1893), *Opposition Universelle* (1897) ve *Les Lois Sociale* (1898)’dir. Taklidin Kuralları (*Les Lois de L’imitation*) adlı eseri hem taklit mefhumunu açıklayarak sosyolojiyi imkanı hale getirir, hem de Tarde’a yöneltilen eleştiriler için bir cevap niteliği taşır. Eserde icadın nasıl oluştuğu, taklit yoluyla nasıl yayıldığı, bunların nasıl doğallaştırıldıkları, ne kadar dayanıklı oldukları, bireysellikleri nasıl aştıkları, bu sırada diğer bilimlerle kurulan ilişki, mantıksal bağlamlar içerisinde karşılaşılan ikilikler gibi konular sorgulanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde taklit kavramının toplumu açıklamadaki rolü, Tarde’cı sosyoloji disiplini nasıl şekillendirdiği ve bir teori olarak taklidin dayanakları incelenecektir. Tezin bu bölümü *Taklidin Kuralları*’nda yer alan ana rota üzerinden şekillenecektir. Metin içinde

inceleyeceğim konular; Evrensel Tekrar Yasası, toplumsal benzerlik, tarih arkeoloji ve istatistiğin önemi, taklidin mantıksal kuralları, alışkanlık ve modadır.

Tarde, bilimsellik fikrinden yola çıkarak, kendi döneminde yürütülen faaliyetlerin niteliği ve içeriği hakkında birtakım sonuçlara varma girişiminde bulunmuştur. Bu sorgulama, hem Tarde'in evren anlayışını nasıl oluşturduğunun, hem de epistemolojik çerçevesini nasıl çizdiğinin ipuçlarını verir. Buna göre, "Bir bilime, bir tarihe ya da sosyal fenomen felsefesine sahip olabilir miyiz?" sorusu, her zaman tartışmaya açıktır. Sosyal olgular belli bir bakış açısıyla yakından gözlemlenirse, diğer gerçekler gibi bir dizi homojen olgu ve bu serileri özetleyen kurallar, formüller ya da yasalara indirgenebilirler. Fakat buna rağmen neden hala toplum biliminin doğmadığı soru işareti yaratır. Toplumsal alan ile toplumsalın dışında kalan alanlar arasındaki ilişkiyi ve farkları hatırlamak, sosyolojinin imkanının düşünülmesine yardımcı olacaktır. Peki araştırma nesnesinin de öznesinin de insan olduğu, Tarde'in "biz" öznesini kullandığı toplumsal alana bakarken, bilimsellik kaygısını ortadan kaldırmak için sosyoloji sırtını nereye yaslamalıdır?

"Biyolojik ya da daha iyisi hala mekanik bir hava vererek sosyolojiye bilimsel bir bakış açısı koymanın imkânsız olduğunu düşündük. Bu, bilinmeyenlerin bilineni aydınlattığı bir girişimdir. Daha iyi anlamak için bir güneş sistemini çözülmüş bir nebula haline getirir. Sosyal konularda, gerçek anlamda nedenlere, pozitif ve özel eylemlere sahip olmak konusunda son derece ayrıcalıklıyız; bu durum, diğer araştırma alanlarında eksiktir." (Tarde,1903, s.1)

Toplumsal alanın diğer bilimsel alanlardan farkını ortaya koyabilmek için, sosyal fenomenlerin ayrıca ele alınması gerekmekte, sosyal olgunun tanımlanması önem kazanmaktadır. Öte yandan diğer bilimsel alanlarla kurulan bağ, büyük oranda evrensel yasa tanımını mümkün kılan kapıyı aralamaktadır. Tarde, sosyal bilimlerin doğa bilimleriyle kurduğu ilişkisellik sayesinde, daha önce fark etmediği yeni bir imkân barındırdığını vurgular. Biyoloji ve fizik alanları ile sosyal alan arasında kurulan bağ sosyolojinin bilimsel olma yolunda kat ettiği mesafeyi hızlandırır.

Taklidin dayandığı teorik zeminde, tüm evrenin tekrara yataklık ettiği fikri vardır. Bunun için evrensel ve genel geçer bir yasa olarak önerdiği *Evrensel Tekrar Yasası*'nı açıklar. Evrensel Tekrar Yasası'nı açıklarken ilk önce bilimsellik ve sosyolojinin nicelikle kurduğu ilişkiye değinir. Buna göre, her bir çalışma alanında, saf ve basit doğrulamalar üzerine kurulu bir zemin vardır. Doğrulamalar ardından devasa açıklamalar getirirse bile, bu durum yine ilk verilerin doğrulanmasına dayanır. Bu bakımdan daha sonra açıklanacak olan her şeyi sağlayan, mekân (premises) ve kaynaklardır (sources). Gökbilimciler, belli mesafelerde belli hacme ve kütleyle sahip olan gökcisimlerinin varlığından ya da yokluğundan söz etmektedirler. Kimyagerler ve

fizikçiler de benzer şekilde kimyevi maddelerin varlığından söz ederek elektrik, ışık ve manyetizma olarak adlandırdıkları hafif titreşimler hakkında zaman içinde hemen hemen aynı ifadeleri kullanmayı sürdürürler. Doğa bilimciler doğadaki bitki ve hayvanların varlığından, kategorilerinden, türlerinden söz ederler. Fizyografya, Alpler, And Dağları vb. gibi adlandırdığı bazı sıra dağları işaret eder. Yer şekillerine bir isim verilir, herhangi bir bilimsel alanda bir tanım yapılır ve bu durum bilimsel çevreler tarafından kabul görür ve aynı şekilde kullanılmaya devam edilir. Peki araştırmacıların hepsi bilim insanlarının yaptığı çalışmaları mı yürütüyor? Tarde buna katılmaz çünkü onlar yalnızca bazı gerçeklikleri *doğrulama* yolundadırlar. Bu anlamda doğa bilimciyi, İskender'in seferi üzerine araştırma yapan bir tarihçiden ayıran hiçbir şey yoktur.

“Peki öyleyse kelimenin *bilimsel* anlamı adına ne biliyoruz?” diye sorar Tarde. Buna yanıt olarak nedenleri ve etkileri bildiğimizi söyler. Ve iki farklı olay durumunda, birinin diğerinin sonucu olduğunu veya her ikisinin de aynı sonuca doğru gittiğini öğrendiğimizde, bilimsel olarak açıklanacağını söyleriz. Tam da bu noktada, Tarde, yeni bir dünya hayal etmemizi ister. Bu dünyada tekrara ya da benzerliğe yer yoktur. Gerekirse anlaşılır bir hipotezin bulunduğu, hiçbir şeyin öngörülemediği, hafıza tarafından kontrol edilemeyen yaratıcı hayal gücünün rol oynadığı bir dünyadır bu. Ardışık üretimin olmadığı, kalıtsallığın ortak özelliklere sahip olmadığı, aritminin hâkim olduğu, yıldızların hareketlerinin dağınık olduğu bir dünya. Böyle bir dünyada nedenler ve etkiler halen mevcut olabilir. Ancak herhangi bir bilim mümkün olabilir mi? Burası önemlidir. Çünkü, tekrarın oluşması için, burada ne benzerlikler ne de ardışıklıklar bulunmaktadır. Nedenlerin bilgisi bazen öngörüle bulunmak için yeterlidir. Benzerliklerin bilgisi, sayım ve ölçmeye her zaman izin verir ve bilim öncelikle sayı ve ölçüye bağlıdır. Tarde'nin niceliğe attığı önemin ana menşei burasıdır.

Sosyal fenomenler ve doğal fenomenler arasında açıkça bir benzerlik vardır. Bu benzerlik yeterince açığa çıkarılmamıştır. İnsan sosyolojisinin hayvan sosyolojisiyle olan benzerliği bunu gösterir. Yalnızca hayvan sosyolojisiyle değil, diğer alanlarla da ittifak içerisindedir. Tarde, bu yaklaşımının bir tür dayanağı olarak Espinas'nın eserini örnek verir. *Taklidin Yasaları*'ndan bir süre önce yayımlanan Hayvan Toplulukları (*Des Sociétés Animales*) (Espinas, 1878) adlı kitapta, Espinas karıncaların emekleri, çalışma şekilleri ve bireysel inisiyatiflerini inceler. Karıncaların aralarındaki ilişki “bireysel girişimin taklit ederek oluştuğu” ilkesi üzerinden açıklanır. Yani bir bireysel girişim birinin çıkıp cesaretle bir yenilik yapmasına bağlıdır. Bir kemer ya da köprü inşa etmeyi düşünmek için bir karınca, bir mühendisinkine eşit ya da daha yenilikçi bir içgüdüyle donatılmış olmalıdır. Bu tarz faaliyetlerde, karınca kitleleri bu yenilikleri taklit eder.

Bu durum Espinas'a göre tıpkı yaban sığırı sürülerinin her birinin bir lideri olmasından farksızdır. Ya da kuşların içgüdülerindeki gelişmeler “nesilden nesle doğrudan üretim yoluyla iletilen bireysel buluşlar” olarak açıklanmaktadır. (Tarde,1903, s.3) Öte yandan Tarde'dan etkilenen ve Durkheim'ın Tarde'a yönelttiği eleştiriye de karşılık veren bir başka isim olarak Pierre Janet karşımıza çıkıyor. Fransız nörolog ve psikolog Pierre Janet, 1912 yılında Sorbonne'da verdiği derslerde *Les Débuts de L'intelligence* (Janet,1932) adlı eserinde de yer verdiği taklit kavramını analiz eder. Buna göre taklit, taklit eden ile edilen arasında karşılıklı bir sosyal etkileşimdir. Janet yalnızca kavramsal analizden ziyade, Tarde'ın psikoloji dünyasında etkilediği önemli isimlerin de taklit yorumlarından beslenir ve onları eleştirir. Kitapta Baldwin, Taine ve Groos'un da taklit görüşlerine yer verilir.

Tarde'ın temel yönelimlerinden biri çeşitli benzerlikler üzerinden bağıntılar kümesi oluşturmaktır. Araştırma alanı olarak sosyal fenomenler ve doğal fenomenler üzerinde çalışan araştırmacıların o güne değin edindikleri disiplinel yaklaşımlar birbirinden farklıdır. Örneğin bir fizikçi, kimyacı ya da fizyolog Tarde'ın deyimiyle 'iyi düzenlenmiş dünyalar' üzerinde çalışırlar. Burada iyi düzenlenme kriteri, benzerliklerin belli başlı saptamalarla açığa çıkarılmasıdır. Öte yandan bir tarihçinin ya da sosyoloğun yaklaşım tarzı daha çok yaklaştığı araştırma alanını kaotik bir şekilde yorumlamaya yatkındır. Onlar, toplumsal olguların düzenli ve monoton olan, tekrarlanan taraflarını adeta örterler. Tarihçiler toplum -doğa ayrımı yapmadan her türlü olaydan, yaşanan her gelişmeden haberdar olmak zorundadır. Yalnızca kendi alanlarındaki toplumsal ve tarihsel olaylarla değil, doğa bilimleriyle de ilgilenmelidir. Tarde'a göre, kendini kapatan, diğer alanlarla gerekli geçişkenliği sağlamayan, interdisipliner çalışmayan tarihçi, bitki türlerinden, onların büyüme ve beslenmelerinden, dokularının yenilenmesinden bihaber olan botanikçi gibidir.

Tarde araştırma alanlarını karşılaştırmaya eğilimlidir. Farklı açılardan bilimsel alanları derecelendirmeye niyetli gibidir. Tekrarın niceliğe alan açma kapasitesi araştırma alanlarını değerlendirirken bir tür derecelendirme yapmanın önünü açmaktadır. Tarde'a göre Boisbaudran³ ya da Mendeleev⁴'in çalışmaları ve buluşları, ya da evrimcilerin canlı türlerinin dağılımı hakkındaki dikkat çekici çabaları, belki de Spencer ya da Vico'nun düşüncelerinden daha fazla kesinlik sunmamaktadır. (Tarde,1903, s.13) Öte yandan örneğin atomların kökeni, türlerin kökeninden, türlerin kökeni de medeniyetlerin kökeninden çok daha gizemlidir. Sosyoloji biyolojiden, biyoloji ise kimyadan daha gelişmiştir. Sosyal bilim ile sosyal felsefe

³ Fransız kimyager. Gallium, Samarium ve Dysprosium elementlerini keşfiyle tanınır.

⁴ Rus kimyager. Periyodik tabloyu sıralamak için Periyodik Kanun'u bulmuştur.

arasındaki ayrımı yapmak gerekir. Sosyal bilim homojen gerçeklerin çokluğuyla (*multitude*) ilgilenmelidir. Tarihçiler tarafından gizlenen gerçekle uğraşmalıdır. Sosyal felsefe ise yeni ve heterojen gerçekler ya da tarihi gerçeklerle ilgilenmelidir. Böyle bakıldığında sosyal bilimler diğer bilimler kadar ileri olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, bilim yalnızca miktar ve büyüme ile ya da daha genel anlamda fenomenlerin benzerlikleri ve tekrarlarıyla ilgilenir. Bilgide sağlanan her ilerleme benzerliğin tekrardan kaynaklandığına olan inancı güçlendirme eğilimindedir. Dolayısıyla bu durum *Evrensel Tekrar Yasası*'nın temelini oluşturur. *Evrensel Tekrar Yasası* üç alanda ortaya çıkar. Buna göre,

1. Fizyolojik alan (Kimyasal, fiziksel ve astronomik olaylarda görülür ve periyodik olarak ya da çoğunlukla *titreşim* hareketleri yoluyla ortaya çıkabilir.)
2. Biyolojik alan (Yaşamsal kökenin tüm benzerlikleri ya intra-organik ya da ekstra-organik üreyen *kalıtsal* iletimden kaynaklanmaktadır. Hücreler arası ve türler arası ilişki aracılığıyla, karşılaştırmalı anatomi ve histoloji (dokübilim) elementler arasında farklı türdeki benzerlikleri işaret eder.)
3. Sosyal alan. (Toplumsal kökene ait tüm benzerlikler *taklidin* çeşitli formlarının doğrudan ya da dolaylı meyvesidir. Alışkı-taklit, moda-taklit, sempati-taklit, itaat-taklit, öğreti-taklit ya da eğitimsel-taklit, saf taklit ve kasti taklit, taklit formlarından bazılarıdır.)

Birbirinden farklı bu üç alan, tek bir evrensel yasaya tabidir. Bu da *Evrensel Tekrar Yasası*'dır. Evrende var olan herhangi bir olay bu üç dünyanın birbiriyle kurduğu ilişki üzerinden analiz edilerek açıklığa kavuşturulabilmektedir. Yani kısaca ve kabaca özetleyecek olursak, fizyolojik alan titreşim hareketleri ile, biyolojik alan kalıtımsallık ile, sosyal alan da taklit ile *Evrensel Tekrar Yasası*'na tabii olur, diyebiliriz.

“Fiziksel dünyayı, uzayı ve kimyasal dünyayı yaşayan dünyadan hatta bu sonuncusunu bunların şaşırtıcı devamı olan sosyal dünyadan ayıracak kadar derin olan farklılıkları düşündüğümüzde, tüm bu heterojen dünyaların en değişik şekiller altında temel gelişmeyi ve aynı yayılımcı isteği sunduğunu ve bu temel karakterden başka ortak bir şeye sahip olmadıklarını görmekten şaşkına döneriz. Ve eğer, aynı evrensel gelişim isteğinin altında kendisini gösterdiği formlarda ortak olan şeyin ne olduğunu sorarsak, formların hepsinin tekrarlardan meydana geldiğini fark etmekten yine şaşkına döneriz her halde -alışkanlıklar gözlerimizi kör etmedikçe. Tekrar, yani ışık, ısı ve ses dalgaları serisi, yıldızların çekim kuvveti, moleküllerin iç dönüş hareketleri; yaşamsal döngü, beslenme, solunum, dolaşım ve hepsini kapsayan bir nesille başlayacak olan tüm organik fonksiyonlar; dil, din, bilgi, eğitim, iş, tüm sosyal aktiviteler, tek kelimeyle: taklit.” (Tarde, 2015, s.19)

Bu kategorizasyon akla Simondon'u getiriyor. Tarde'nin ilk çocuklarından biri olan Simondon'a göre de Tarde'nin evrensel bir yasa olarak tanımladığı bu üç alan, individualizasyon sürecinin aşamaları halinde tanımlanacak çünkü Simondon'da birey öncesi alan önem kazanıyor. Bireyi bitmiş bir ürün olarak ele almayan düşünür, onu bir oluşum süreci içine yerleştirip, bu süreci bireyleşme süreci olarak tanımlıyor ve üç tür bireyleşme süreci tanımlıyor. [1.Fiziksel, 2.yaşamsal (biyolojik) 3. psişik ve kolektif (toplumsal)] (Sünter, 2016)

Tarde'a göre bu yasayı toplumsal alanda imkanı kılan taklit, bir zihnin diğeri üzerinde uzaktan bulunduğu eylem olarak tanımlanmaktadır. Tarde için bireysel olarak görünen bu eylem, toplumun tanımını oluşturur. Tarde'a göre, toplum, taklittir. En ilkel, en uygar ya da en demokratik toplumlara uzanan aks içinde, taklit merkezi bir öneme sahiptir. Yeni doğan bir oğlan çocuğu için, ilk ustası, ilk papazı, ilk öğretmeni, her anlamda ilk rol modeli babası iken, yaşam ilk karşılaşılan yer olan aile içinde taklit üzerine şekilleniyorken, sosyolojiyi taklitten bağımsız düşünmek ne derece doğru olabilir?

Taklit eylemi tarih boyunca geliştirilen pek çok doktrinin ve kurumun açıklamasının çağdaş bir yorumudur. Genelde işleyen bir yöntemdir ve bu perspektiften bakıldığında büyük dâhiler ve büyük mucitler de hep birbirlerinin patikalarından gitmişlerdir. Ya da sadece belirli aileler tarafından konuşulan yerel bir lehçedeki bazı deyimler, taklit yoluyla zaman içinde ulusal bir deyim haline gelebilir. Taklidin işleyişini bir görsel üzerinden belirten Tarde, durgun bir denize atılan taş örneğini verir. (Çebi, 2012) Buna göre, bir taşın suya düştüğünde, düştüğü yeri merkez olarak kabul edersek eğer, suyun yüzeyinde oluşan dalgalar, merkezden çevreye doğru giderek büyür. Burada atılan taş, mucidin icadıdır. Suyun yüzeyinde oluşan halkalar ise küçükten büyüğe doğru açılarak, giderek büyür. Ta ki dalgalar başka bir dalgayla karşılaşana kadar. Bu aşamada ise *karşıtlık* kavramı karşımıza çıkar. Bireyler eskiden beri süregelen, geleneksel olarak onlara işlemiş, ya da alışkanlıkla sabitlenmiş bir önceki davranış şekillerini ya da fikir sistemini sahiplendikleri için yeni gelen taklit yayılımına karşı tutum geliştirirler. Karşılaşma anında bir çekişme söz konusudur. Çünkü her taklit dalgası kendi içinde evrensel olma ısrarına sahiptir. Bu çekişme bazen taklit dalgalarının birbirlerini güçsüzleştirmelerine, bazen birinin diğerini yok etmesine bazen de yeni bir icadın doğmasına sebep olur.

Taklidin yayılması belirli bir geometrik yayılım üzerinden olur. Yayılma hızının geometrik olması demek bize matematiksel anlamda bir açılım sunmaktadır. Buna göre, bir icadı taklit eden bireyin en az iki kişiye daha bu icadı telkin etmesi gereklidir. Bu bakımdan taklit sayısı üslü bir şekilde artmaktadır. Burada dikkatini çekmemiz gereken nokta, bu geometrik yayılma

arzu ve inancın da yayılması bakımından herhangi bir engelle karşılaşmayacağı fikri üzerinden düşünüldüğüdür. Tarde bu yayılım hızı formülasyonunu zihinler arasındaki taklit akışına etki edebilecek olan dil, din, coğrafya, kültür gibi etkenleri devre dışı bırakarak, yayılım hızında herhangi bir yavaşlama, durma ya da yok olmayı göz ardı ederek yapar. Taklidin sirayet edici gücü, kendi ivmesini kazanmasına sebep olmaktadır. Hatırlatmak gerekir ki, “Bulaşkan ve yayılğan olan *kazanılmış hızdır*, fakat *kazanılmış durgunluk* bulaşkan değildir.” (Tarde, 2015, s.272)

Malthus ve Darwin de türün bireylerinin geometrik ilerlemedeki eğilimine ilişkin bilinen yasalar üzerinde durmuşlardır. Fakat Tarde, ‘evrim’ kelimesinin muğlak olduğunu belirterek; tekrar, karşıtlık ve adaptasyonun analiz edilmesini gerektiğini vurgular. (Tarde, 2015, s.154) Sosyolojik olayların her biri, her bir buluş ya da yenilik, içinde bulunduğu toplumsal çerçevede dahilinde, genişleme eğilimindedir. Tarde’in “taklitçi yayılma”⁵ olarak adlandırdığı bu durumun sahip olduğu sonsuz bir amaç vardır.

“Buluşların, yeniliklerin ve bireysel girişimlerin, bir tür geometrik diziye göre yayılma ve benim taklitçi yayılma diye adlandırdığım şekilde- yani her bir taklitçiyi bir dizi aracılığıyla başlangıç noktasına bağlayan kollarla sonsuz bir biçimde yayılmış bir yelpaze şeklinde- açılma yönündeki bu genel eğilimin sosyolojide önemli bir rol oynadığı kanısındayım. Öyle ki bu, her hayvanın ve bitkinin eğiliminin; bitki ve hayvanın geometrik bir diziye göre yayılma veya daha yukarı çıkma yönündeki her değişiklik eğiliminin doğa tarihinde oynadığı role eşit bir roldür.” (Tarde,2015, s.16-17)

Tarde’a göre taklidin mevcut hızı, taklitçi yayılmaların birbirinden ayrılması, taklitlerin eş zamanlı olarak hareket etme eğilimi gibi unsurlar göz önüne alındığında, sosyolog, toplumun geleceğine dair öngörülerde bulunabilir. Beklenmedik herhangi bir reform ya da politik bir devrim olmaması koşuluyla, taklitçi akışlar analiz edilerek, gelecek on ya da yirmi yılın sosyal koşullarını öngörmek mümkündür. Böylece taklit yayılımları toplumsal alanda tarihin de gidişatına yön veren temel akışlardır. Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfetmek için gösterdiği bireysel girişim daha sonra koskoca bir Avrupa medeniyetinin gelişmesinde büyük rol oynayan bir dolu keşif seyahatini de arkasından getirdi. Sonraki keşifler Kolomb’un seyahatının taklit edilmesiyle oluştu. Aynı şekilde, Avrupalılar ve Aztekler ya da İnkalar arasındaki fark, pek çok nedene bağlanabilir. Teknolojik durum, şans, ekonomik ve kültürel koşullar vs. Taklitçi yayılımların üstün gelme eğilimi dolayısıyla, pek çok medeniyetten sadece biri üstün geldi. Tarde bu anlamda içinde yaşadığı medeniyetin, dünyanın her yerinde diğer tüm medeniyetlere

⁵ Daha sonra *Les Lois Sociales* adlı kitapta bir radyasyon ağı olarak “*taklit ışınları*” terimi kullanılmıştır. Bkz: Gabriel Tarde, *Les Lois Sociales*, (Paris: Felix-Alcan,1910) s.101

üstün geldiğini ispatladığını düşünür. Bu düşünceye göre türlerden biri elbet zafer kazanacaktır. Yalnızca bir yayılım evrensel hale gelmek zorundadır. Fakat bu yayılımların ya da medeniyetlerin her biri zaten başta taklit yoluyla kendilerini çoğaltma eğilimindedir. Yalnızca biri bunu başaracaktır. Tıpkı ışık ya da ses dalgalarının veya hayvan ve bitki türlerindeki geometrik ilerleme gibi.

Tarde, *Evrensel Tekrar Yasası*'nın tabii olduğu üç farklı alandaki (fizyolojik, biyolojik ve sosyal) tekrarların aralarındaki temel analogileri inceledikten sonra, farklılıklarının da mevcut olduğunu belirtir. Bilim, tekrarlardan yana konumlanan fenomenlerin bir çeşit koordinasyonudur. Fakat bu koordinasyon kendi içerisinde farklılıklara yer olmadığını söylemek demek değildir. Bilimin görevi, farklı kılmak (*différencier*) ve benzerleştirmek (*assimiler*) dir. Fakat farklılaştırılan nesne doğada belirli bir sayıda kopya üretmeli ve belirsiz bir çoğalma kapasitesine sahip olabilmelidir. Bu bağlamda, tekrarlama aynı zamanda orijinalini koruyan bir şeyin imali anlamına gelir. Öncelikle *Evrensel Tekrar Yasası*'ndaki bu tekrar formlarının işleyişi belli bir karşılıklılık içermez, tek taraflıdır. Öte yandan birbiri ardına gelen nesiller, dalgalanmaya bağlıdır fakat dalgalanmalar nesillere bağlı değildir. Taklit ise her ikisine de bağlıdır. (Tarde,1903, s.34) Bu demek oluyor ki, toplumsal alanın tekrarını sağlayacak unsur olan taklit, biyolojik ve fizyolojik alanın tekrarlarından farklılaşır. Bu farklılık, zaman ile kurulan ilişkide açığa çıkar. Daha iyi anlatmak için Tarde, Cicero örneğini verir. Cicero'nun "Cumhuriyet" el yazması, Cicero'nun yazdığı dönemden çok daha sonra ele geçirildi ve yayınlandı. Eğer parşömen kağıdına o yazılar yazılırken moleküllerde bir titreşim olmamış olsaydı, belli bir sıcaklığın yarattığı elverişli ortam olmasaydı, onun ölümünden sonra oluşacak olan taklit de olmazdı. Cicero pek çok fikre ilham kaynağı olmuştur. Fakat burada asıl vurgulanan, insan üretiminin Cicero'dan sonra bize kesintisiz gelmediğidir. Notları bulunduğu, aradan geçen onca zamandan sonra, taklit dalgaları yayılmaya devam etmiştir. Bu bakımdan nesiller dalgalanmaya bağlıdır fakat dalgalanmalar nesillere bağlı değildir. Başka bir deyişle taklidin etkisi büyük mesafeleri kolayca kat edebildiği gibi, büyük zaman aralıklarını da yolculuğuna dahil edip, durmuş ya da yok olmuş gibi görünüp sonradan yayılımına devam edebilir.

Filoloji dikkate değer bir örnektir. Filologlar dillerin oluşumunda ve dönüşümünde dilde kurulan yasaları araştırıp açıklamaya çalışırlar. Bu sayede pek çok kural yaratılıp formülize edilmiştir. Eski sözcüklerin kombinasyonu ve yeni sözcüklerin oluşumu sırasında, fonetik yasalar ve anlam değişimleri meydana gelmektedir. Ya da eski formlar değiştirilip, yeni gramer formları oluşturulur. Peki bu durumu nasıl yorumlamalıyız? Tarde, bu noktada, yalnızca taklidin değil, aynı zamanda icadın da yasaya tabii olduğunu vurgular. Küçük küçük birbiri

ardına gelen buluşlar, bir deyim (idiom) oluşturmak ya da deyime dönüşmek için zaman içinde birikimli bir şekilde ilerlemek zorundadırlar. Bu duruma imkân tanıyan düzleme baktığımızda her dilde mevcut olan ve ilerde dili çeşitlenmeye sevk edecek köklerin var olduğunu görüyoruz. Bu köklerin her biri, bir diğerinde olmayan özellikler barındırır. Dildeki ekler sayesinde de belirli dönüşümler meydana gelir. Bugün baktığımızda pek çok kelimenin bir başka dilden taklit edildiğini görüyoruz. Örneğin Fransızcada Latince'den taklit edilen pek çok kelime vardır. Aynı şekilde Osmanlıca, Arapça Farsça gibi dillerin etkisindedir. Örnekleri çoğaltabiliriz. Dilin, kendini ve başkalarını taklit ederek yaptığı buluşlar, yasalara tabidir. Bu yasalar belirli bir mantıksal sistem içerisinde olmak zorundadır. “Her buluş zihinseldir esas olarak. *Men agitat molem*. Her şey buradan doğar ve buradan yayılır.” (Tarde, 2015, s.324)

Taklidin bir değer üretip üretmediği sorunsalı baş gösterdiğinde Tarde aslında bir ekonomi-politik eleştirisi yapar. Ona göre ekonomi politik bir iğne fabrikası modeli sunarak bu model üzerine inşa olmuştur. Üretim ve iş bölümü metaya dayanmaktadır. Oysa bir iğne fabrikası yerine bir kitabın ya da müzik eserinin nasıl üretildiği sorusu üzerine kafa yorulsaydı bugün pek çok alanda dünya görüşü olarak daha farklı bir perspektife sahip olunabilirdi. Sanat eseri ve bilgi, mübadele edildiğinde, el değiştirdiğinde yok olmaz, üreticisiyle bağımlı koparmamaktadır. Bir iğne ya da herhangi bir meta bir kişiden diğerine verildiğinde o meta verenin elinden çıkmış olur. Verilen şey ile veren arasındaki bağ kopar. Oysa bir bilgi ya da fikir verildiğinde buradaki yayılım daha farklı dinamiklerle işlemeye başlar. Fikri aidiyet üzerinden hapsedmenin imkânı taklitsel yayılım içinde çözülmektedir. Bir müzik eseri kuşaktan kuşağa aktarılırken taklit dalgaları yükselip alçalarak hem mekânı hem zamanı aşma kudretine sahip olur. Latour ve Lepinay de Marx'ın Kapital'ine eğer bu kadar ilgi gösterilmemiş olsaydı, işlerin nasıl değişeceğini düşünür. (Latour ve Lepinay, 2009) Onlara göre muhtemelen yüzyıl sonra kitap yeniden keşfedilecek ve insanlar kitabın kapsamı ve cüretkarlığı karşısında şaşkına dönecektir. Marx'ın çalışması yerine, 1902'de yayınlanan Gabriel Tarde'nin Ekonomik Psikoloji'si, eylem adamlarının kutsal kitabı olsaydı, 20. Yüzyıl tarihinin ne kadar farklı olacağını vurgularlar. Ama yine de Tarde'ı yeniden keşfetmek için geç değildir. Yeniden ekonominin rolüne dönecek olursak, modern ekonomi icat kavramıyla birlikte düşünülmelidir. Kapitalin ilk nedeni icattır. Bu icadın belirleyici, yönetici ve açıklayıcı bir kuvveti vardır. Tarde için modern ekonomi tutkulu taklidi teşvik etmeye yarayan bir makinedir. Pazarlar ise bu istekleri vurgulayıp kuvvetlendirmenin bir yoludur. Barry ve Thrift ise Tarde için en üretken

icatların çoğu zaman lüks mallara yönelik arzudan türediklerini belirtirler.⁶(Barry ve Thrift,2008) Maurizio Lazzarato ve Jean Clet Martin temel Marksizm kavramlarını Tarde'la birlikte yeniden değerlendirir. Ulus Baker de emek, sermaye, değer, iş bölümü gibi kavramları değerlendirirken meta üretiminin ekonomik döngüsünün yanına entelektüel ve maddi olmayan üretim sorunsalını ekleyerek Tarde'ı bir kez daha hatırlatır.

Taklit teorisine tekrar dönelim. Taklitsel yayılımın var olabilmesi için bir yeniliğe ihtiyaç vardır. Tarde icat, keşif, küçük keşif ve yenilik kavramlarının her birini kullanmaktadır. Her icat toplumda bir ihtiyacı gidermeye hizmet eder. Her buluş bir problemi çözüme kavuşturmakta, bir soruya cevap vermektedir. Daha önce sözü edilen denize atılan taş örneğinde olduğu gibi icadın etkisiyle yayılan taklitsel dalgalar, aynı zamanda birbirleriyle de kesişerek yeni icatlara yataklık etmektedir. Bu anlamda taklit kendi başına, yalnızca kendi olanaklarıyla var olan, saltık ve mutlak değildir. Bir olayın ya da eylemin icada dönüşme potansiyelini barındırır. Bu demektir ki, icadın oluşmasına itki sağlayan taklit ile icadın konusu arasında doğrudan bir paralellik olmasa bile taklit dalgalarının her biri, icat tohumu taşır. Kimi yorumlara göre, Tarde, icadın yaratılması konusunda deha alametini savunan, ya da bu eylemin aristokrasi içinden çıkmaya daha eğilimli olduğunu ima eden biri olarak görülmüşse de yaratıcılığın sadece deha ile ilgili olmadığı konusunda bazı pasajları mevcuttur. Tarde bu durumu şöyle belirtir: “Bu sıfatı tüm bireysel inisiyatifler için kullandım. Bunu sadece öz bilinç kapsamında değil bilinçdışını da hesaba katarak yaptım ki bireylerin yenilik yapmaları çoğu zaman bu şekilde gerçekleşir. Nitekim en taklitçi kişi öyle ya da böyle bir yenilikçidir.” (Tarde, 1903 aktaran Barry ve Thrift,2008, s.59) Peki yeni nasıl ortaya çıkar? Yeninin oluşması için gerekli olan koşullar nelerdir, ya da bunun bir formülü var mıdır? Hele ki küçüğün büyükten, bireyin toplumdaki daha karmaşık olduğunu söylerken, bir bireysel girişim olan icadın varlığı nasıl mümkündür? Deleuze de sonradan “Taklitler aslını sağ bırakır mı?” sorusuyla bu konu üzerine düşünecektir. Öyle görünüyor ki Tarde'ın bu soruya cevabı olumsuz oluyor. Çünkü muazzam bir ahengin sürekli akış içinde olduğunu görüyoruz.

İcat için gerekli olan koşul taklittir. Zira tekrar, fark yaratma yoludur. Taklit dalgalarının birbiriyle kesiştiği yerde yeninin, keşfin ya da icadın var olma koşulları sağlanır. Tarde'a göre icat, bu taklit dalgalarının bulunduğu ya da kesiştiği noktalarda, bilinçli bir eylem olabilir. Taklidin evrensel olma yolundaki ısrarı düşünüldüğünde, pek çok taklit dalgası arasında hiç beklenmedik olanların bile bir araya getirilmesiyle de umulmadık keşifler yapılabilir. Zaten

⁶ Ayrıca bkz: *L'invention considérée comme moteur de l'évolution sociale*, in “*Revue Internationale de Sociologie*”, VII: 561–574

mucit, insanların karşı karşıya kaldığı bir soruna farklı bir şekilde yaklaşabilen, insanları etkisi altına alabilecek olan yaklaşımı ortaya koyabilendir. Bu durum mucit olmak için üstün yetenekli olma zorunluluğu değildir. Bunu Tarde'in verdiği bir örnekten anlamak mümkün. Ona göre, Fransa'da süregelen toplumsal kargaşayı anlamak, toplumsal değişim ve dönüşümün nedenini anlamak için, Fransa'da toprak sahibine selam vermeyi kesen ilk köylüye bakmak yeterlidir. Köylü bir kırılma yaratır. İşte bu kırılma bir küçük keşiftir. Yeninin nasıl oluştuğu sorusu daha sonra Bergson tarafından sistematik olarak işlenecektir.

Bütün icat ya da keşifler kendilerinden önce gerçekleştirilen taklitleri içerirler. Bir icat yalnızca taklit edildiğinde toplumsal bir karaktere bürünür. Başarılı olan ve taklitte yayılan her buluş, ana buluşun rahminde taşınan binlerce olasılıktan biridir. Verili olan şartlar içinde, bu potansiyel eylemlerin ya da fikirlerin arasından yalnızca biri gerçekleşmiş olur. Böylece diğer olasılıklar ortadan kalkar. Hayata geçirilemeyip ortadan kalkan buluşlar ise *imkânsız buluşlardır*. Tarde, bu potansiyel buluşların içinden kendini gerçekleştirerek çıkan, yayılıma tabi olan buluşun, diğerleriyle arasında *fark* olduğunu ifade eder. Ona göre, gelecekteki en kullanışlı ve en yararlı olan, zamanın sorunlarına en iyi cevap verenler hayatta kalacaklardır. Her icat, her keşif bir probleme verilen cevaptır. Örneğin atın evcilleştirilmesi ya da köpeğin evcilleştirilmesi gibi olaylar yok olan icatlar olamazdı, o dönemin şartlarında taklitte yayılmak zorundaydı. Çünkü bu olaylar olmadan insanlığın bugün geldiği yere ulaşması mümkün değildir. Tarde, fikirlerin yayılmasında etkili olan faktörler arasında, demiryolu ve telgraf gibi icatların önemini vurgular. Bu icatlar fikirlerin büyük bir hızda yayılmalarını mümkün kıldıkları için, bu gibi alt yapı teknolojileri oldukça önemlidir. Çünkü bunlar, doğrudan arzu ve inancın çoğalmasını etkileyen temel faktörlerdir. Arzu ve inanca olan etkisi dolayısıyla taklidi çok daha hızlı ve kapsamlı hale getiren “*lokomotif icatlar*”ın yapılması dolayısıyla Tarde, geride bıraktığı 19. yüzyılın, “*keşif yüzyılı*” adını hak ettiğini düşünür. Yapılan icatlar, yukarıda söz ettiğimiz kullanışlı ve yararlı olan buluşlardır ki, yayılıma tabi olup toplumsallaşmamış buluşlarla aralarında açık ara bir fark yaratabilmişlerdir. Bir problemi çözüme kavuşturma yolunda atılmış bireysel adımlardır. Günümüzden baktığımızda 20. ve 21. yy'ın geldiği nokta, icatlar bakımından çok daha bereketli görünüyor. En azından biz dünyanın geldiği bu noktaya şahit olabildik. Tarde günümüzde yaşasaydı, hala 19. Yy için aynı tanımlamayı yapar mıydı, bilinmez.

Taklit bir toplumsallığa tekabül etme ilişkisinden varlığının menşesini alsa da içgüdüsel tembellikten doğan ve icadın mecbur bıraktığı sıkıntı ve sorunlardan kaçmak için eğilim gösterilen bir pratik de olabilmektedir. Böyle bakıldığında toplumsal benzerlik ön plana çıkar.

Bir birey taklit etme silsilesinin içine girdiğinde diğerleriyle benzeşmeye başlar. Dolayısıyla tüm toplumsal benzerliklerin kaynağında taklit vardır. Tıpkı tüm yaşamsal benzerliklerin kaynağında kalıtımın olması gibi. Sonsuz sayıdaki icatlar sayesinde oluşan fikir ve düşünceler beraberinde evrensel bir olayı getirmektedir. Bu icatlar meydana geldikleri çağa özgü olan bazı hâkim arzuların egemenliğine katkıda bulunurlar. Fikirler ve inançların birbirleri ile sağladığı uyum aynı zamanda birbirleriyle mantıksal olarak da çelişmemelerini sağlar. Yani icatlar tamamen bireysel bir mantığın içinde gömülü halde bulunurlar. Taklidin mantıksal işleyişi konusunu daha sonra tekrar açıklayacağım.

Bir eylemsellik olarak taklidin aşamaları ve işleyişi hem tarih ile kurulan bağı hem de taklidin yasalarının nasıl formüle edildiğini önemli kılar. Tarde bir toplumun halihazırdaki dinamiklerini analiz etmeye ve tarihsel referanslara yaslanmaya sık sık başvurur. Özellikle Rönesans'ın atıf yaptığı Antik Yunan 19. Yy sonu Fransa'sına bakan Tarde'in ilgisini çeker. Konu hakkında şu satırları yazar:

“Antik toplumların bize modern dünyanın bir tür zamanı geçmiş ve küçültülmüş şekli gibi gördükleri tüm görünümünü gözden geçirmek çok öğretici olacaktır. Sadece bu benzerliğin çok yakın bir derecede görünür olduğu politikada değil sosyal hayatın her alanında, Helenistik veya Romen uygarlıklarında Avrupa uygarlığının büyük bir gelişmeyle tekrar ortaya konduğu olguları gözlemlemek kolaydır.” (Tarde, 2015, s.31)

Bunun için de arkeoloji ve istatistik çalışmalarına yönelen Tarde, bu iki bilimin genel sonuçlarını ve belirgin noktalarını işaret eder. Arkeoloji ve istatistik birbirinden tamamen farklı iki alan gibi dursa da oldukça benzer özellikler taşımaktadırlar. Arkeoloji ulaştığı kanıtlarla Tarde'in teorik savunusunu temellendirmeye ve tarihle kurduğu bağı güçlendirmeye yardım eder. İnsanın taklitsel eylem alanlarını gösterebilmek ve bu alanların ne kadar derin, zengin ya da yüzeysel ve geçici olduğunu ortaya koymak için büyük katkı sağlar. Arkeologlar sayesinde, yeni bir keşfin nerede ve ne zaman meydana geldiğini ne kadar sürede bu taklit dalgalarının yayıldığını, nereden nereye yolculuk ettiğinin izlerini sürmek mümkün hale gelmektedir. Bu iz sürme sürecinde dikkat edilen alanlardan biri de sanatların birbirlerinden alıp verdiği etkilerdir. Tarde bazı sanatlardan örnekler vererek toplumsal benzerlik hatları çizmektedir. Buna göre örneğin Arap sanatı ayırt edici özellikleri olmasına rağmen, Pers ve Yunan sanatının eriyip kaynaşmasından payını alır, ya da Yunan sanatının belirli süreçleri Mısır'dan ve belli ki daha pek çok kaynaktan ödünç alınmıştır. Yine Mısır sanatı da Afrika ve Asyatik katkılarla güçlendirilmiştir. Arkeolojinin buradaki rolü düşünüldüğünde sosyologların bugün yapması gereken şeyi, arkeologlar geçmişteki toplumlar üzerinde yapmaktadırlar.

Arkeoloji alanıyla benzer bir durum istatistik için de geçerlidir. İstatistik, alım satım, imalat, doğum, ölüm, oy verme, evlilik, suç işleme gibi, toplumsal yaşama dair konularla ilgilenir. İstatistik dalı bu ve buna benzer alanlardaki tüm olasılıkların toplanması, sınıflandırılması ya da benzer hareketlerin numaralandırılmasıdır. Peki gerçekten icatlar ve taklitler olmadan, istatistiğin varlığı nasıl söz konusu olabilir?

İstatistikçi kendi araştırma alanının nabzını tutarken ve ürettiği bilginin çerçevesini çizerken verilerini tamamen soyut, bireyden bağımsız ve dışarıdan bir bakış açısıyla ele almaktadır. Tarde'in deyişiyle istatistikçi araştırma sürecinde Peter ya da Paul'ü dikkate almadan ilerler. Arkeolojide ise durum farklıdır. Kullandıkları yöntemler konusunda bu iki disiplin araştırma alanlarının dış koşulları nedeniyle birbirinin karşısındadır. Arkeoloji istatistikten daha felsefidir. Çünkü bulunduğu nesnelere kaynağına gidebilmeli, bunları kapsamlı ve detaylı bir biçimde değerlendirebilme ve yorumlama yeteneğine sahip olabilmelidir. Bu bakımdan arkeolog, felsefi anlamda emek vermek zorundadır. İstatistikçiler ise arkeologlardan daha doğal bir seyir izlerler. Sundukları bilgi, çok daha sağlam temellere dayanması bakımından daha "doğru"dur. Bu bakımdan istatistikçinin metodu, sosyolojik bir metottur. Bu durumun vermiş olduğu sorumlulukla, istatistikçi araştırma ekseninin nereye doğru gittiğini bilmeli, pek çok faktörü farkında olarak ilerlemelidir. Bu farkındalık, hesaplamanın altında neyin yattığını bilmekten geçer. İstatistik basitçe rakamlardan ibaret olan şeylerle ilgilenmez. Tarde sosyolojisine göre devasa dataların, numaraların ve veri külliyyatının altında aslında öznel nitelikler yatmaktadır. Bu öznel nitelikler, kendisini araştırma dahilinde rakam biçiminde dışa vuran arzu ve inançlardır. Bu arzu ve inançlar, matematiksel bir karşılık bulduğunda, Tarde'a göre bilimsellik alanına yaklaşılmış olur. İstatistiğin bu denli sosyolojinin kalbinde filizlenmesi, tam da olması gereken şeydir. Sosyolojinin bilimsellik iddiasında istatistik en büyük dayanaklardan biri olacaktır. En nihayetinde "bir araştırma konusu matematiksel yasalardan çıktığı ölçüde gerçek bir bilim tarafından kabul edilmeye yakın olur." (Tarde,2004, s.405) Burada kullanılan 'gerçek bir bilim' ifadesiyle, doğrudan doğa bilimlerine mi atıfta bulunmaktadır? Pozitivist bir kaygının varlığı tartışmaya açık bir konu elbette. İlk etapta teorinin geneline baktığımızda istatistik ve matematik ile sosyolojinin kurduğu ilişki, daha çok sosyolojinin bilimselliği söz konusu olduğunda bir dayanak görevi görür. Bilimsellik alanına yaklaşmayı sağlayan birincil itici kuvvet istatistiktir. Fakat Tarde'ı anlamayı detaylarıyla biraz daha incelediğimizde, onun bilim tanımını bükmeye çalıştığını, tanımdan başka bir şey umduğunu fark ederiz. Şöyle söyler:

“Matematikleşerek ilerleme halindeki bir bilimin yasaları daha açık, daha kullanışlı hale gelirler, çok daha fazla sayıda soruna uygulanmaya ve çok daha fazla sayıda zihinde yayılmaya özgü hale gelirler. Zira bilim her şeyden önce sosyalleşmiş olan ve alabildiğine sosyalleşebilir olan bilgidir (bilimin temel tanımı olmalıydı bu).” (Tarde,2004, s.406)

Tarde istatistik ve arkeolojinin önemini göz önünde bulundururken, bu metotların hem yararları hem de sakıncaları olduğunu fark etmiştir. (Barry ve Thrift, 2008, s.56) Sakıncalı yan, arkeoloji ve istatistiğin kullanımının tarihi ve toplumsal süreci ‘hem basitleştirmesi hem de başkalaştırması’dır. Tarde, bir arkeolog için tarihin, sadece barış ve gelişmeden, mücadele ve ihtilaflardan, orijinal isteklerden veya tek bir terimle ifade edecek olursak icatlardan oluştuğunu belirtir. Barry ve Thrift bu basitleştirmenin kendisinin avantajlı olabileceğini vurgular. Çünkü arkeolog maddi kültürel formların zaman içindeki benzerliklerine ve farklılıklarına odaklanarak bu formlarda gerçekleşen incelikli değişimleri görünür kılabilir.

İstatistik taklidin belirli bir yayılımını grafik formülleri ve ampirik bir yasa üzerinden görmeyi sağlamaktadır. Peki, bu taklit dalgaları neye göre yayılmaktadır? Bir sürü icadın içinden, neden pek azı yayılabilir da geri kalanı unutulup gidiyor? Öncelikle bunun için bir yeniliğin fiziksel ve sosyal nedenlerle yayılmasına ya da engellenip yok olmasına yardımcı olan etkenlerin neler olduğuna bakılmalıdır. Örneğin giderek uygarlaşan toplumlardaki giderek artan sayı ve karmaşıklık taklitsel yayılımı daha kesin ya da karışık hale getirir mi? Tarde’a göre taklit eylemi, bireyler-arasında, bilinçli ya da bilinçsiz, farkındalıklı ya da kendiliğinden, gönüllü ya da istemsiz bir şekilde icra edilebilir. Tarde bu sınıflandırmaya pek önem vermez. Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: “Bir halk uygarlaştıkça, taklit etme biçimi giderek daha gönüllü, daha farkındalıklı ya da daha bilinçli bir hale mi gelmektedir? Tarde buna da katılmaz. Pek çok taklit biçimi bilinçsiz ve istemsiz bir şekilde yapılmaktadır. Dildeki aksanları, çevreye özgü idealler ve düşünceleri, görgü kurallarını taklit etmek doğrudan irade dahilinde değildir. Tarde bir adım daha ileri giderek, istemsiz ve bilinçdışı taklit şekillerinin hiçbir zaman gönüllülük ve bilinç haline gelmediğini belirtir. Burada taklit, uyurgezerliğe ve hipnoza benzetilir. (Tarde, 1903, Bölüm 3) Bu kavramların ikisi de 19. Yüzyılın sonunda psikoloji dünyasında oldukça tartışılan iki kavramdır. Tarde’in bu kavramları toplumsalın karakteristik özellikleri arasına koyması, bize özgür irade konusunda bazı ipuçları vermektedir. Borch’un aktardığına göre aslında Tarde, özerk benlik fikrine karşı oldukça eleştireldir. Örneğin şu ifade önemlidir: “...insan canı öyle istediği için taklit ediyor olduğunu düşünmekle yanılığa düşer. Taklit etme iradesi bizzat taklitle aktarılmıştır. Bir başkasının eylemini taklit etmeye, bu eylemin seyirini doğuran ihtiyacı

hissederek başlarız ve bize öyle telkin edilmiş olduğundan tam da öyle eyleme ihtiyacı hissediyoruz.” Bu nedenle Tarde ‘özgür irade hülyası’ nı da aynı şekilde eleştirmektedir.⁷

Bu noktada önemli bir parantez açmak istiyorum. Tarde’in teorisindeki tutarsızlıkları ve anlamsal kaymaları saptamanın zorluğu bir kez daha kendisini hatırlatıyor. Taklidin Kuralları’nı okurken aslında tek bir eserden söz edemeyiz. Tarde’in uzun yıllar boyunca çalıştığı bu kitap 1890 tarihinde ilk baskısını yaptıktan beş sene sonra ikinci baskısını yapar. Van Ginneken, bu edisyonlar arasındaki gözle görülür bir fark belirlediğini vurgular. (Ginneken, 1992) Özellikle bu eserin ilk baskısında ve diğer erken dönem eserlerinde Tarde taklit kavramını daha çok telkin mefhumuyla birlikte kavramaktadır. Uyarıya göre eserde doğrudan bu noktaya dair bir tanım yapılmıyorsa da bu durum pek çok yerde hissedilir. Telkinin taklidi açıklamakta merkezi bir rol üstlenmesi, taklidi uyurgezerliğe benzetmesini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte liderin (meneur) ya da mucidin rolü, hiyerarşik (üst sınıflardan alt sınıflara, merkezden çevreye) bir rol üstlenir. (Burayı ilerleyen paragraflarda açacağım) Burada Tarde taklidi daha çok tek taraflı bir işlem olarak alır. Oysa kitabın 1895’te yapılan ikinci baskısı da dahil olmak üzere bu tarihten sonra yazılan eserlerinde bir bükülme var. Taklidin kavramsallaştırılışı dönüşüm geçirerek telkinin taklitteki rolü yüzeyselleştiriliyor ve yerini daha yatay bir ilişkiye bırakıyor. Taklit bundan böyle daha karşılıklı bir ilişki olacak, ‘inter’ ön ekine giderek daha çok vurgu yapılacaktır. Daha sonra kalabalık psikolojisi üzerine yazdığı makalede taklit, açık bir şekilde karşılıklı ve sürekli bir etkileşim süreci olarak ele alınmıştır.

Tarde, taklit eylemine etki eden sosyal nedenleri iki farklı gruba ayırır: Mantıksal (*logiques*) ve mantıksal olmayanlar (*non logiques*). (Tarde, 1903, s.141) Bir bireyin mantıksal bir neden doğrultusunda bir yeniliği tercih etmesi bazı etkenlere dayanır. Bireye bir yeniliği tercih ettiren şey, o yeniliğin çok daha kullanışlı olması olabilir, ya da diğerlerinden daha doğru gelmesi olabilir. Bireyin zihninde zaten mevcut olan belli başlı prensipler ya da amaçlarla uyumlu olduğu için de olabilir. Genel olarak taklit yayılımlarında rolü olan mantıksal etkilerle, en zayıf yenilikler bile, buldukları yer ve içinde buldukları zaman yüzünden seçilebilirler. Bu süreç icatların birbirlerini ikame etmelerine -örneğin gaz lambası elektrik ampulü ilişkisine- bağlı olarak şekillenir. (Clark, 2010 aktaran Aytaç, 2008, s.72) Öte yandan taklit yayılımını etkileyen ve mantıksal seçimler doğrultusunda ilerlemeyen (*non logiques*) taklitsel yayılmalar da mümkündür. Bunlar daha çok alışkanlık, gelenek ya da moda ile yayılan yeniliklerdir. Geleneğin işlevsel yönü, bireylerin yaptıkları seçimlere doğrudan etki etmektedir. İster ilkel ister

⁷ Christian Borch, “Kentsel Taklitler Tarde’in Sosyolojisine Yeniden Bakış”, Tesmeralekdiz 03 (2008):116. (dipnot açıklaması olarak verilmiştir.)

geleneksel toplumlarda olsun, insanlar karşılaştıkları bir sorunun çözümünde, tarihte atalarının uyguladığı çözümlere başvurabilirler. Bireyin mantıksal olmayan seçimler yapmasındaki neden çoğunlukla kendisinden önceki kuşaklara inanma ve onların yolundan gitmeye dair bir eğilim göstermesindedir. Bu eğilim bireyle aynı çağda yaşayanların girişimlerini ve yenilikçi eylemlerini tekrar etmenin önünü keser. Fakat bu süreçte bireyin seçtiği taklit dalgasına sıkı sıkıya bilinçli bir şekilde tutunduğunu gösteren herhangi bir neden olmayadabilir. Bu eylemleri gönüllülük ya da gönülsüzlük olarak ele almak da sağlıksızdır. Çünkü bir çocuk doğduğunda zihni adeta bir *Tabula Rosa* (Locke) gibidir. Birey dogmalarla karşılaştığında ne tamamen karşı çıktığı ne de tamamen savunduğu bir şey yoktur. Tarde'a göre bu karşılaşma anında taze bir merak vardır ve bu durum çocuğa umursamaz bir hoşnutluk verir. Bireyin içine doğduğu dünyayla ve ona öğretilenlerle kurduğu bağ, ne kadar yeniliklere açık olursa olsun hiçbir zaman kopuk değildir. Toplumsal düzlemde de geçmişe duyulan itaat hiçbir zaman tükenmiş değildir. Özellikle ilkel ya da geleneksel toplumlardaki bireyler karşılaşılan sorunların çözümünde atalarının kullandıkları çözümler ile uyum sağlayıp bir devamlılık ilişkisi kurarlar. Tarde özellikle Arapları ve Tatarları geleneğin sürdürücüsü olmaları bakımından örnek gösterir. Bu toplumlar dünyadaki diğer toplumların karşısında baskı, tavsiye, öneri ve etkilenimlere karşı tamamen kapalı değillerdir elbette fakat genel durum bu yöndedir. Uygur ya da modern toplumlarda her zaman 'yeni' olana dair hamleler ve yenilikçilerin çözüm önerileri eski kuşakların çözümlerine oranla daha fazla tercih edilir. Fakat geleneğin izinden giderek ilerlemek ve temel dinamikleri muhafaza etmek yalnızca ilkel ve geleneksel toplumlara özgü değildir. Aslında günümüzden bakıldığında modern bireyi düşünürken de gelenekle kurulan bağ önemli bir göstergedir. Modern birey yalnızca çağdaş olan, yeniyi kuran geçmişle bağı koparıp yeni taklit dalgalarına kolayca adapte olan birey değildir, özgür seçim yapabilen fakat realitede önceden var olan istek ve arzuları içtenlikle karşılayıp onu takip eden bireydir. Bu istekler ve arzular onun geçmişe itaatının ve alışkanlıklarının bir ürünüdür. Böyle bakıldığında yeninin yatay olarak taklit edilmesi ile geleneğin dikey olarak taklidi arasında bir ayırım varmış gibi görünebilir. Fakat bu iki akış teorik olarak birbirinden ayrılamaz. Sonuçta eskiden beri var olan zemin kendi sürdürdüğü ya da sürdürmeye çalıştığı yapılarını yıkmaya ve yenilerini kurmaya elverişlidir. Bu esneklikten dayanağını alır. Yani eskiden kurulu olan gelenek, yeninin temelini oluşturmakta, ona imkân vermektedir. Böylece kuşaklar arasındaki analogik ilişki sürdürülmüş olur. Topluluklar da tıpkı bireyler gibidir. Bazı alanlarda devrimci ve yenilikçi bazı alanlarda gelenekçi ve muhafazakarlardır. Örneğin politika alanı genelde devrimci olunan, edebiyat alanı ise biraz daha muhafazakâr ve klasik bir çizgide ilerler Tarde'a göre. Tabi bu

eğilimlerin kendi içinde inişli çıkışlı ritimlerinin ve farklı eğilimlerinin de olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Taklit eğilimi, farklı rekabet minvallerini içerirken zaferler ve yenilgileri belirleyen mantıksız tercihleri ya da bu yollardan kaçınma nedenlerini de doğurabilmektedir. Taklit çeşitli modlarda kendisini gerçekleştirilmektedir. Bilinçli bir etkinlik de olabilir, bilinç kaybının pek çok farklı formunu da barındırabilir. Taklit edilen şeyin, biçimin ya da olayın doğruluğu ve uygun olup olmadığı konusu taklit fenomenini tartışmalı bir yere doğru götürebilir. Daha ziyade ilk etapta gerçekliğe kavuşan taklit aynı zamanda belirsiz ya da oldukça keskin ve kesin olabilir.

İçinde bulunulan dönemin bilgisi, zevkleri, tartışmaları, giyim tarzı gibi unsurlarından arınmak gündelik yaşam pratikleri açısından mümkün değildir. Coğrafyaya ya da ekonomik duruma göre çeşitlilikler içerilse de Tarde'a göre geneli kapsayan evrensel bir düzen vardır. Bu düzen içinde nüfus giderek artmakta dolayısıyla karmaşa ve kaos da artmaktadır. Tarde, artan karmaşanın pek çok hataya sebep olduğunu belirtir. Fakat burada asıl vurgu yapılması gereken nokta, karmaşa içinde kaydedilen ilerlemenin yarattığı tam tersi etkidir. Yine Tarde'in deyimiyle 'uygar' insanların taklit etme becerisi ve imkânı dahilinde icatların sayısından ya da karmaşıklığından daha hızlı artan şey aslında toplumsal yaşamın ilkel ruhunun boyutu ya da kapsamıdır. Yani gelenekselliğe duyulan ihtiyaç toplumsal insan için belki de en doğal ihtiyaçtır. Bu anlamda "*itaat (l'obéissance) sadakatin (la foi)*⁸ kızkardeşidir." (Tarde, 1903, s.223) Bireyin yaşadığı zaman dilimine kadar biriktirdiği alışkanlıklardan (giyim tarzı, konuşma biçimi, bilgi birikimi, zevkleri ya da çeşitli istekleri) ayrılması pek de mümkün olmayabilir.

Tarde'a göre, toplumsal bağda itaat, bir görev değil ihtiyaçtır. Her toplumsal bağın başlama şekli bir şekilde içinde itaati barındırır. Gelenekselliğe duyulan ihtiyaç da her zaman bir öncekini barındırma eğilimine sebep olur. Lider, elçi, başta olan ya da efendi ne isterse sıradan insan da onu isteme eğilimindedir. Tarihte de sıradan insanlar her zaman krallarını, mahkemelerini, üst sınıfları kendi ölçülerine ve kapsamlarına göre kopyalamaya meyilli olmuşlardır. 15. Yüzyılda İtalya'dan dağılan sanat akımları, 16. yüzyılda İspanya'dan Fransa'ya taşınan elbise modası, 17. Yüzyılda Fransa'dan Avrupa'ya taşınan Fransız edebiyatı Tarde'in verdiği örneklerdendir. Buna göre ne geçmişte ne de şimdide birbirini ile temas halinde olmayan, birbirinin tarzını, üslubunu, formunu, mimarisini ya da modasını taklit etmeyen bir grup ya da sınıfın varlığını iddia etmek absürd olur.

⁸ İngilizce çeviride *faith* olarak geçiyor. (fr) La foi, "iman, güven, inanç, sadakat" anlamında kullanılıyor.

Gelenek ve moda kavramlarını taklit teorisi içinden değerlendirebilmek için bu kavramların kullanıldığı alanların kapsam ve sınırlarını çizmek gerekir. Tarde din, dil, devlet, yasa, politik ekonomide teamüller ve istekler, ahlak ve sanat gibi her bir dalın kendi içinde moda ve gelenek sorgusu yapar. Bu sorgulama yapılırken sosyal olguları anlayabilmek için mantıksal ve mantıksal olmayan seçimlerin ayrımı yapılmalıdır. Böylece pek çok düğüm çözülebilecektir. Taklitçi bir yayılımla karşı karşıya gelen bireyin mantıksal olmayan bir seçim yapması, onun bu karşılaşma anını muhakeme yapmadan atlattığı anlamına gelmez. Mantıksal temellere dayanmayan taklitçi eylem ve pratikler kolayca etki altına alabilen, çok daha hızlı yayılabilen bir akış gibi görünse de yeniyile karşılaşma anında bireyin içinde muhakeme süreci verilecek kararın boyutu ya da etkisi ne olursa olsun işlemeye başlar. Muhakeme, bireyin zihninde kurulan ve karar verme anının hemen öncesinde devreye giren bir sorgu sürecidir. Yaşanan ya da görülen bir olay ya da fikir karşısında birey aklında bir mahkeme kurmakta ve muhakeme kavşağı yaratmaktadır. Birey önce ona gelen olayı ya da fikri görür, yaşar, hisseder ve ardından düşünmeye başlar. Hissettiği anda henüz muhakeme süreci başlamamıştır. Hissetme karşılaşılan şeye karşı verilen ilk tepkidir. Gelen yeni fikir birey tarafından algılanmaya başladığı anda düşünce sistemi de yavaş yavaş devreye girmeye başlar. Düşünmeye başlamak, muhakeme yeteneğinin çalıştırılması demektir. Bir taklitsel yayılımın gerçekleşebilmesi için gereken iki motor güç olan arzu ve inanç da bu süreç sonunda edinilir. Bireyin aklında kurduğu mahkeme olmadan arzu ve inanç işler hale gelemez. Muhakeme süreciyle gelen arzu ve inanç, tanrıdan gelen bir buyruk ya da toplumun dayattığı bir görev olarak değil, tamamen bireye içkin itici kuvvetlerdir. Taklit dalgasıyla karşılaşan bireyin karşısında beliren seçeneklerden hangisinin daha “doğru” olduğuna karar vermesi muhakeme süreci ve muhakeme sonunda edinilen arzu ve inanç arasındaki öncelik sonralık ilişkisini kat ederek sağlar. Birey başka bir bileşen, etken, emir ya da yardım almaksızın, dışarıdan herhangi bir yönlendiriciye ihtiyaç duymadan kararını vermektedir. “Bir istek her zaman bir algı veya bir düşünce, iki ucu birbirine az çok güçlü bir inanışla, bir ikna ile bağlanmış duyusal veya entelektüel bir yargı tarafından öncellenir.” (Tarde, 2015, s.264) Bu anlamda modern öznenin kurulumuna bakınca, Tarde sosyolojisi modernist bir teori olarak görünebilir, tartışılabilir.

Toplumsal taklit dalgalarını düşündüğümüzde akışların nabzını tutabilmek için bazı genellemeler yapmanın kolaylaştırıldığını görüyoruz. Hem *Ekonomik Psikoloji*'de hem de Terry Clark'ın 1969'da yayımladığı Tarde'ın büyük oranda Amerikan sosyolojisi içinde tanınmasını sağlayan kitapta (*Gabriel Tarde On Communication & Social Influence*) taklidin yukardan aşağıya doğru yayıldığı belirtilir. Buna göre “Her toplumda taklidin akış yönü daha

üstün ve güçlü pozisyonduklardan, daha aşağı pozisyonduklara doğrudur. Bu akış yönü zorunlu olarak, asil olmayanların asilleri, yoksulların zenginleri, küçük yaştakilerin büyükleri, köylerin kentleri, gelişmemiş ülkelerin gelişmişleri, taklit ettikleri hiyerarşik bir yapı oluşturur.” (Clark, 2010 aktaran Aytaç, 2008, s.73)

Tarde böylesine genelleştirici ve bir çatı altında birleştiren ifadeler kullanarak aslında tarihsel olarak neyin yukarda neyin aşağıda kabul gördüğünü belirtir gibidir. Burada işaret edilen hiyerarşik yapı içindeki akış, yeniden değerlendirildiğinde tarihsel dönemin kültürel siyasi ve ekonomik yapısına göre değişkenlik gösterir. Günümüzden bakınca post-modern bir çağa giriliyorken, artık klasik soyluluk taklit üretme kapasitesini kaybetmiş farklı dinamikler yeni hiyerarşik taklit rotaları oluşturmuştur. Güçlüden güçsüze, zenginden fakire, büyükten küçüğe doğru yayılan bu dalga, yeni fikirsel akım ve donanımlarla ters-akışa da girebilir gibi duruyor. Neo-Tarde’çı bir okuma yapmaya niyetlendiğimizde, Tarde’ın bu saptamasının içeriği şimdiden bakılınca değişse de formun yine ayakta kaldığını söylemek mümkün. Taklidin sıçrama alanları; günümüz çağdaş sanatları, bilgi teknolojilerini, medyanın getirdiği manipülasyon pratiklerini ya da moda olan ekolojik eğilimleriyle birlikte yukarıda tanımlanan 19. yüzyıl perspektifini de aşmaya başladığını ve yeni bir okumayı hak ettiğini düşünüyorum.

Öte yandan moderniteyi milat olarak aldığımızda hem kent ve kır hem de soyluluk ve kentselleşme ilişkisinde taklidin yönünün değiştiğine dair bazı yeni yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri Tarde sosyolojisini kentsel düzlemde yeniden ele alan Christian Borch’tur. Kente dair şu pasajı önemlidir:

“...modernliğe geçişle birlikte klasik soyluluk taklit üretme kapasitesini kaybeder. Bu, hiçbir şekilde taklit üretme süreçlerinin sona erdiği ya da bir taklidin yönü prensibinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Daha ziyade taklidin yayıldığı nokta hareket etmektedir. Yani taklit Tarde’ın iddia ettiği üzere soyluluk atfedilen belli gruplardan ya da bireylerden değil kentlerden kaynaklanmaktadır.” (Borch,2008 s.120)

Borch makalesinde modern çağda kentin bugüne kadar klasik soyluluğun üstlenmiş olduğu işlevselliği devraldığını belirtir. Buna dayanak olarak da Tarde’ın içinde yaşadığı Paris hakkındaki görüşlerini gösterir. Tarde’a göre Paris taşraya sarayın şehre hükmettiğinden tartışmasız olarak çok daha soylu ve yönlendirici bir biçimde hükmetmektedir.

Tarde metinlerinde ‘sınıf’ kavramını sıkça kullanır. Sınıflar arasındaki bu yayılımın karakterini incelerken aynı zamanda hiyerarşik bir yapılanmadan söz etmekteyiz. Hiyerarşi kavramına kimliğini veren şey, farktır. Toplumsal bağların nasıl kurulduğu meselesinde taklit bu kadar merkezi bir rol oynuyorsa eğer, sınıflar arasındaki hiyerarşi konusu daha fazla önem kazanıyor.

Bir toplumun yönetim biçimi ne olursa olsun (ister aristokrasi ister demokrasi) eğer taklit hızla yayılıyorsa orada mutlaka eşitsizlik söz konusudur. Tarde, eşitsizlik kavramını milletlerin ekonomik durumlarını irdelerken şu notu düşmüştür. “Öyle görünüyor ki, milletler arasında zenginliklerin bu haksız ve alabildiğine eşitsiz olan dağılımını engellemek imkansızdır. Hiçbir şekilde haklı çıkarılamayacak bir eşitsizlik değil midir bu? Bir milletin bireyleri arasında ortadan kaldırıldığı ileri sürülen bütün eşitsizliklere göre çok daha haksızdır kuşkusuz.” (Tarde, 2015, s.439) Marksizm’in temelinde yer alan ‘sınıf’ kavramı, sınıflar arası farkın üzerine kurulmuştur ve devrim bu hiyerarşik farkı ortadan kaldırma amacını güder. Tarde’ın *Ekonomik Psikoloji* adlı eserinde ise paranın yol açtığı ekonomik eşitsizlik konusunda şu satırlarına rastlamaktayız. “Para sahte bir eşitlikçi görüntüsüne sahiptir, oysa düzenleyicidir sadece ve derinleştirdiği eşitsizlikler -ki bunlar da gözden kaçarlar çoğunlukla- doğanın göze çarpan eşitsizliklerine göre çok daha derindirler ve hiçbir şekilde haklı çıkarılamazlar.” (Tarde, 2015, s.454) Haksızlık fikrinden (ya da gerçekliğinden) kaynağını alan bu kavram, Tarde’da bakıldığında taklide imkân veren bir pencere açmaktadır. (Ona göre sermayenin doğuşunun, korunmasının ve artmasının koşulları şunlardır: ilkin deha veya beceri, temel koşuldur bu; belli bir derecede sosyal istikrar ve aynı zamanda sosyal eşitsizlik; yeterli seviyede özgürlük, rahatlık, dinlence ve elit tabaka için yüksek olan fakat herkes için ortalama olmayan bir eğitim. (Tarde, 2015, s.498)) Dolayısıyla toplumsal olarak bir üst sınıfa karşı beslenen his, adaletsizlik ve eşitsizliğin varlığı üzerine kurulmaz. Dolayısıyla farklı sınıflar arasındaki ilişkilerde kıskançlık, itaat ve güvenden önce gelmemektedir. Taklit dalgaları, kıskançlığın otomatik refleksi olan reddedişten değil, itaat ve sadakatin getirisi olan kabulleniş hattından ilerler. Tarde insanların Fransız soylularına duydukları kör ve uysal bağlılığı örnek gösterir. Üstün olanın karşısında maruz kalınan eşitsizlikten dolayı kıskançlık beslemekten ziyade, yüzyıllar boyunca insanlar, bu eşitsizlik karşısında gizil bir itaatle yoğurulmuşlardır. Taklit etme eylemi ise kıskançlığın ön planda tutulmaması sonucunda mümkün hale gelir. Alt sınıfların üst sınıfları taklit etmesi rastgele değildir. Eğer bu durum koşulsuz bir kural olarak tanımlansaydı muhtemelen en üst sınıfın en tepesinde bulunanlar en çok taklit edilenler olurdu. Fakat durum böyle değildir. Her bir toplumsal tabaka taklit etmek için kendisine en yakın olanların en üstündekilerini seçer. Yani taklit eden ve edilen arasında taklidi geçersiz kılacak bir uzaklık olmamalıdır. Taklidi mümkün kılacak imkanları barındırmak, bir bakıma en üsttekini değil, erişilebilir olan üstü seçmektir. Yani taklit için en uzağın en yakınının seçilmesiyle iki taraf arasındaki mesafe giderek azalır. Üstlerin yakın olması gerekir çünkü üstünlük taklitten vazgeçirmemelidir, üstünlüğün kuvveti imitasyonun yollarını kapatmamalıdır.

Tarde bir toplumdaki yönetim şeklinin, taklit akışlarının yönlerine ve mesafesine bakılarak anlaşılacağını belirtir. Buna göre yüksek sınıflar ve onları taklit edenler dışsal olarak taklide alan açacak kadar birbirine yakınlaştığı anda dönem demokratik olarak adlandırılmaktadır. Fakat gelişen teknoloji ve modern dönem bu yakınlığın içinde birçok katman yaratmaktadır. Öte yandan idari hiyerarşi daha karmaşık hale gelmiş, görevlilerin sayısı giderek çoğalmış, idari dereceler artarak kapsamını genişletmiştir. Özellikle modern Avrupa devletlerindeki askeri hiyerarşi için de durum aynıdır. Askerler, komutanlar, askeri ve idari binalar, görkemli yapılar giderek çoğalmış, artan nüfusla birlikte taklit dalgaları üretim ve tüketimi de büyük ölçüde etkiler hale gelmiştir. Giderek artan bu devasa tablo karşısında nüfusun herhangi bir korku mekanizması tarafından kontrol edildiğini ve yönlendirildiği söylemek de yanlış olur. Toplumsal alandaki taklit akışları korku fikrine sığdırılmayacak kadar etkin ve kuvvetlidir.

Toplumsal alana özgü tekrar yasasının karşılığı olan taklit, bir insan grubuna toplum diyebilmek için önemli bir köşe taşı olan dilin yaşamasını ve ilerlemesini sağlar. Tarihte ilk konuşan insanın kendi zihninde var olan düşünceyi ses ile nasıl birleştirdiği, fikrin sese dönüşme dinamikleri, bu dönüşümün jest ve mimiklerle desteklenmesi ve zihinsel olanla pratik olan arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğundan ziyade önemli olan bu ilişkinin başka bir kişiye nasıl aktarıldığıdır. İcat meydana geldikten sonra taklitle nasıl yayıldığı sorusu her zaman icadı hazırlayan süreçten daha fazla üzerine düşünülmesi gereken bir konudur.

Taklidin yayılmasında etkili olan kurallardan biri de taklidin içerden dışarı doğru (*ab interioribus ad exteriora*) yayılmasıdır. Buna göre bir taklit modelini oluşturan amaçlar ve fikirler modelin iç yanını, araçlar ve ifade biçimleri ise modelin dış yanını temsil ederler. Bu bakımdan bir icadı ortaya çıkaran nedenler, o nedenlere ulaşmak için kullanılan araçlardan daha önce taklit edilir. (Clark, 2010 aktaran Aytaç, 2008, s.72) Merkezden çepere doğru yönelen bu yayılım iki temel unsur içermektedir. Birincisi, fikirlerin (*idée*) taklidi, ifadelerin (*expression*) taklidinden önce gelmektedir. İkinci olarak da amaçların (*but*) taklidi araçların (*moyen*) taklidinden önce gelmektedir.⁹ (Tarde, 1903, s.233) Burada aşamalı bir ardışıklık vardır. Fikirler ve amaçlar yüzeysel bir kopyadan ziyade, içselleştirilirler. Buna göre insanlar eski amaçlarına ulaşmak için yeni bir araç gibi görünen, eski fikir ve istekleri yerine getirmek için yeni bir ifade gibi görünen her şeyi başkalarından kopyalamaya yönelirler. Beraberinde yeni fikir ve amaçlar uyandıran yenilikleri benimsemeye başlarlar. Tarde arzu ve inanç kavramlarından bahsederken, onların beyinleri işgal etme gücüne vurgu yapıyordu. (Arzu ve

⁹ Kavramlar kitabın Fransızca orijinalinden alınmıştır.

inanç başlığı altında bu konuya tekrar değineceğim.) Taklitte birlikte yeni amaçlar ve yeni tüketim türlerine duyulan ihtiyaçlar bireyi ele geçirmektedir. Böylece ‘içerde’ kodlanan amaç ve fikir, ‘dışarda’ kodlanan araç ve ifadeden çok daha hızlı bir şekilde kendilerini yayar. İlk süreçte taklit esasen içten ilerlemektedir. Arzu ve inançların yayılmasıyla ilgilidir. Fikir ve amaçların, araç ve ifadelerden daha hızlı ve etkin yayıldığını belirtmemize rağmen, Tarde’in dikkat çektiği giyim ve moda konusu çelişkili bir unsur teşkil ediyor gibi görünebilir. Tarde’in bu alanın boşluğunu görmüş, konuya ayrıca bir açıklama getirmiştir. Tarde’a göre kadınların yabancı moda kıyafetleri fikirlerden çok daha kolay bir şekilde benimsiyor olmaları aslında kıyafetin kendisini değil, zihinsel sürecini ön planda tutuyor olmalarından geçmektedir. Tarde’in deyimiyle, burada gerçek olan içsel şey, bir kadının kendini haklı çıkarmasıdır. Gururu ve hükmü zaten onu ele geçirmiştir. Cinsel arzuyu canlandırır, güzelleşeceğine zaten ikna olmuştur. Böylece daha yüksek bir sınıfın elbisesini taklit eder.¹⁰

Taklidin kendi kuralları gereğince, çok fazla yayılma imkanına sahip olduğu, kendi yansımalarıyla karşılaştığı bir durumda dış formlar yavaş yavaş iç kaynakların körelmesine sebep olmaktadır. Kimi zaman iç kaynaklar körelmesine rağmen taklit yayılmaya devam edebilir. Bu durum böyle ilerlediği takdirde taklit fenomeni kendi gücünü kaybeder. Taklit kendi dinamiğini kaybettiğinde zaten başka bir inanç ve arzu sahneye çoktan çıkmıştır. Bu durumu açıklamak için Tarde birtakım örneklere başvurur. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde insanlar içsel samimiyetlerini korumalarına rağmen kadın ve erkekler sokaklarda yaşamaya, istedikleri gibi giyinmeye, küfretmeye hatta kendilerini paganlar gibi eğlendirmeye devam etmişlerdir. Bu durum Hristiyanlık karşıtı olduklarını göstermez. Dolayısıyla taklit dalgalarını incelerken içerdeki yayılımla dışardaki yayılım arasında eş zamanlı ilerlemeyen bir süreç vardır.

Her tarihsel dönemin kendi getirdiği taklit akışları vardır. Yere ve zamana göre değişkenlik gösteren bu akışı daha genel hatlarıyla tanımlamamızı sağlayacak bazı karakterleri ön plana çıkarabiliriz. İlkel zamanlarda fiziksel güç, avlanma becerisi ve cesaret konusu taklit edilen en önemli özelliklerdi. Zaman ilerledikçe artan nüfusla birlikte savaşların gelişmesi ve düzenlenmesi ile savaştaki beceri, meclislerin kurulmasıyla mecliste söz sahibi olma gibi eğilimler oluşmaya başladı. Modern döneme geldiğimizde ise taklidin kendini gösterdiği alanlar daha çok estetik hayal gücü, endüstriyel ustalık ve bilimsel deha gibi alanlara kaydı. Zamansal olarak değişiklik gösteren bu durumu zaman ve mekândan ayrı bir şekilde

¹⁰ Tarde’in metinlerinde cinsiyetlere yapılan atıf pek çok kez karşımıza çıkıyor. Tarde’i sonradan yorumlayan düşünürler arasında bu cinsiyetçi tutuma eleştiri getirenler vardır.

düşündüğümüzde, taklit edilenle taklit eden arasındaki ilişkide taklit edilenin sahip olduğu bir üstünlük belirmektedir. Taklit edilen şey, anlaşılan, fayda getireceğine inanılan şeylerdir. Dönemin ya da çağın getirdikleri, taklit akışının niteliğini ve içeriğini oluşturmaktadır. Sosyal üstünlükler dizisi, insanların çoğunluğu tarafından geliştirilen ve peş peşe takip alanları oluşturulan bir dizi sosyal donanıma bağlıdır. Bu zincir, ardı arkasına kendisini çoğaltan, sosyal mantık çerçevesinde ilerleyen, kaçınılmaz bir düzen sunmaktadır. Sosyal üstünlükler dizisi karşılıklı olarak birbirini destekleyen ve yardımcı olan aynı zamanda birbirini engelleyen icatların ve keşiflerin birbiri ardına sıralanmasıdır. Bu diziler hem nesnel koşullardan oluşmakta hem de mevcut keşif ve icatların sömürülmesine sebep olan öznel özelliklerden oluşmaktadır. Tarde *Taklidin Kuralları*'nda bir insanı ya da grubu üstün yapan niteliklerin her zaman bedensel özellikler ya da kişisel nitelikler olduğunu söylerken, üstünlüklerin karakterinin her zaman toplumsal olduğunu belirtir.

Taklidin toplumsal alanda nabzını tutmak ve tekrar dinamiklerini alanlarına göre açabilmek adına belli başlı konular üzerinden ilerleyebiliriz. Tarde, *Les Lois de L'imitation*'da dil, din, devlet, yasama, istek ve kullanımlar (politik ekonomi), ahlak ve sanat alanlarına eğilerek daha detaylı bir analize girişmiştir. Metnin geri kalanında aynı rotayı tüm detaylarıyla ele almak yerine ilgili noktaları birbirine bağlayarak önemli gördüğüm örneklerden faydalanacağım. Toplumla özgü olanla bireye özgü olan arasında herhangi bir sınır olmadığı için, kategorik bir düşünce modelinden uzaklaşacağız. Dolayısıyla örnekler psikolojik ya da bireysel görünse de yaklaşımı asıl özgün kılan nokta bütün bunların toplumsal olduğu fikri olacak.

Moda akımları hangi alanda olursa olsun, taklidin hızını ve niteliğini değiştiren bir güce sahip. Etkisi beklenmedik alanlara sirayet ederken modanın varlığını reddetmek, bizi taklit ışınlarını anlamaktan ve açıklamaktan uzaklaştırmaktadır. Bir konuda patlak veren özel bir moda akımı kendisini savurmaya ve sıçratmaya gebe dir. İnsan iletişiminin en güçlü ve mecburi alanlarından biri olan dil de kendi zemininden başka hatlara sayısız fikir ve yeni taklit ışını¹¹ savurma potansiyeline sahiptir. Tarihe bakıldığında yapılan fetihler dilin yayılmasını kolaylaştıran ve hızlandıran bir etken. Güçlü olan yapının ele geçirdiği topraklarda yaşayan halklara kendi dilini empoze etmesi herhangi bir zamanda gerçekleşen dil etkileşiminden çok daha etkindir. Bir diğer durum ise bir ulusun içinden doğan kuvvetli figürlerle yarattığı edebi üstünlüktür. Tanınan bu edebi üstünlük diğer ulusların aristokrasileri tarafından incelenir, okunur, çevrilir, referans verilir. Dolayısıyla herhangi bir dayatma olmadan var olan eserlerin edebi değeri açısından hak

¹¹ Tarde, taklit yayılımını kullanırken sık sık "*rayonnements imitatifs*" kavramını kullanır. İngilizce çeviride *radiation* kullanımına daha sık rastlamaktayız.

ettiği değeri görmesi, yine dilin yayılması için itici bir etkidir. Böylece savaş alanında boyun eğmeyen ya da eğdirilemeyen toplumlar, edebi gücü taklit etme yoluna girebilirler. Aristokrasinin meylettği bu durum kuşkusuz diğer alanlarda olduğu gibi alt sınıflara doğru yayılma süreci içine girer.

Dilin etkisi ve yayılımı farklı minvallerde gerçekleşebilir. Bir ulusun dili kendi ana gövdesini korusa da bazen cümle yapısını, bazen kelime inşasını ya da sadeleştirme yöntemlerini dışardan ödünç alabilir. İthal edilen bu dil modası daha sonra nesilden nesle aktarılarak geleneksel bir hal alabilir. Dolayısıyla ulusal bir dile getirilen yabancı dil modası zamanla ulusal olanın kendisini oluşturabilir. Dil modasının başka alanlara sıçrama potansiyeli de bu aşamada önemli oluyor. Dilsel benzerlik diğer sosyal benzerliklerin önünün açılmasını sağlıyor. İnsan aktivitelerini, yaşam tarzlarını ve gündelik hayat pratiklerini etkilenilen dil ve onun getirdiği yabancı kültür tetikliyor. Dil alanındaki taklitler, gelip geçici moda akımları gibi görünse de kimi zaman görülüyor ki büyük ulusal edebiyatların oluşmasını mümkün kılıyor. Etkileşimin ve taklidin kendisinden doğan güç, özgünlüğün kapılarını aralıyor. Tarde bu nedenle klasik edebiyatın (*littérature classique*) değil, parlak bir edebiyatların (*littératures brillantes*) var olabileceğini savunmakta.¹² (Tarde, 1903, s.264-265)

Din konusunda eski olan ile yeni olan arasında karşılıklı bir gerilim vardır. Eskiden beri var olan din inancının sürdürülmesiyle, din değiştirme fikri birbirine zıt denebilecek iki eğilim. En misafirperver ya da hoşgörülü görünen din bile bir şekilde kendisini dışarıya ve yabancılara kapatmaktadır. Tarde bu durumu daha yakından incelemek için dinlerin orijinine dönmek gerektiğini düşünmekte, hangi dinlerin hangi kollara ayrıldığını, bu durumun nelere sebep olduğunu yakından incelemektedir. Örneğin Budizm Brahmanizm'in ayrı bir koludur ve ancak kan yoluyla iletilmektedir. İslamiyet bu kadar yayılmadan önce uzun süreli olarak Araplar arasında kalmıştır. Muhammet'in torunları arasında kalıtsaldır. Hristiyanlık ilk çıktığında bir sapkınlık olarak görülmüştür. Bu gibi dinlerin yayılmasında bir dönem boyunca yaşanan uzun soluklu bir durgunluk vardır. Dini inancın yayılması için taklidin rolüne bakıldığında ilk etaptaki yayılma biriminin alışkanlık, ikinci olarak da modanın etkisi olduğu vurgulanır. İlkinden çıkıp diğerinin etkisine girmenin farklı dinamikleri vardır. Fakat buradaki olağanüstü taklit olayı, sürecin içerdiği şartların olgunlaşmasıyla daha da mümkün hale gelmektedir. En yaygın ya da arkaik dinler düşünüldüğünde bile her din kendi doğal sınırlarına uyumlu hale gelerek, er ya da geç değişikliğe uğrar. Bazen kendi içinde tahripler ya da kırılmalar yaşamakta

¹² Fra. (Gabriel Tarde, Les Lois de L'imitation, Paris: Felix Alcan,s.290)

bazen kendi kendisini onardığı ya da dönüştürdüğü görülmektedir. Alt kollara ayrılabilirler, tüm büyük dinlerin bir zamanlar yaşadığı gibi geri çekilme aşamasına girebilirler. Proselitizmin etkileri sonucu yeni bir dinin yayılması demek ortak bir ibadet şekli geliştirmek demektir. Bu ortaklık o güne kadar yerellikten gelen farklılıkları ve yerel kültürleri silikleştirmeye sebep olmuştur. Bazen ilkel bir kabilede eşleri, çocukları ve köleleri karşısında güçlü ve karşı konulmaz bir etkiye sahip olmak zorunda olan babanın ya da liderin yön bulma ihtiyacını yapayalnız göğüslemesi gerekmektedir. Böylece pek çok şey karşısında yaşanan yön bulma ihtiyacı, yalnız bir adamın yönlendirmesiyle sağlanmış olunur. Din, “baba” taklit edildikçe inanılan bir şey haline gelir. Yeni bir dinin yaratılması, ileride kurulacak medeniyetle sıkı bir ilişki içine girdiği takdirde ilerler. Tarde’a göre istikrarlı bir dini kurum olmadan fetihlere dayanan güçlü ve özgün bir medeniyetin kurulması imkânsız hale gelir.

Bir bireyin içine doğduğu inancı değiştirme girişimi, Tarde’in içsel mücadele ve dışsal mücadele arasında kurduğu ilişkide temelleniyor. Belli zihinsel aşamalardan geçen içsel mücadele son bulduğunda birey birbiriyle çekişkili görünen eğilimler ve seçenekler arasında bir tercih yapmış oluyor. Fikirler, eğilimler, taraflar ya da inançlar arasından birini seçip benimsedikten sonra birey kendi ile seçtiği şey arasında bir barış imzalamış oluyor. Bireyin kendisi ve inancı arasında sağlanan mütabakat, özellikle din konusu üzerinden düşünüldüğünde tarafların belirlenmesine yardımcı oluyor. Böylece birey kendisiyle barış sağlarken, kendisinden farklılaşan ya da zıt yönde tercihler yapan bireylerle arasında bir savaş potansiyeli doğmuş oluyor. Bu elbette ciddi bir savaşın başlaması için yeterli bir neden değildir. Burada önemli olan bireyin yaptığı tercihlerin yarattığı etki zinciridir. Bu zincirin başlangıç halkası ise bireyin içinde bulunduğu durumu idrak edebilmesinden geçer. Henüz zihinsel muhakeme içinde olan birey, diğer bireylerin tercih ettikleri zıt yönelimleri farkında olmalı, durumu sahil bir şekilde kavrayabilmelidir. Eğer bu aşama yerine gelmezse ve birey neyle karşı karşıya olduğunun ayırdına varmazsa, içsel mücadele dışsal mücadeleye evrilemez. Dinsel bir savaşın ya da mücadelenin ortaya çıkması için, bir külte iman eden her bireyin, başka külte iman edenlerin onun olumladığı şeyleri reddettiğini bilmesi ve bu olumsuzlamanın -kişinin taklit ederek değil, tam aksine reddederek benimsediği olumsuzlamanın- onun yeğlinliğini iki katına çıkartan kendi olumlamasıyla bilincinde yan yana gelmesi gereklidir. (Tarde, 2019, s.66)

Hâkim olan dini inanç ve gelmekte olan yeni dalga inanç şekli arasında yapılan ayırım gibi devlet konusunda da benzer bir süreç işler. Tarde devlet ve siyasi yapıları yorumlarken yenilikçiler ve muhafazakârlar arasındaki ikircikli ilişkiyi vurgular. Bu ikisi arasında çatışma

ortaya çıktığında bu çatışmanın etkisinin halklara yayılması engellenemezdir. Bir ülkenin siyasi bileşenlerine bakıldığında muhafazakâr ve yenilikçi partilerin yerine getirdiği bazı işlev ve misyonlar vardır. Yenilikçi parti geleneksel parti ile kurduğu ilişkide geçici ve varılacak noktaya itici bir güç oluşturmasından dolayı vazgeçilmezdir. Tarde yenilikçi partilerin kendisinden önceki muhtemelen dar muhafazakarlık ile onu takip eden nispeten liberal muhafazakarlık ruhu arasında bir ara bulucu olarak hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak vardığı nokta ise gelenekçiliğin artık liberalizme karşı çıkmaması gerektiğidir. Çünkü bu ikisi birbirinden ayrılamazdır. Öte yandan muhafazakâr gelenekle birlikte sürdürülen kalıtsal taklit olmadan liberal bir parti tarafından getirilen her yeni icat ve yenilik daha baştan ölü doğar. Tarde bu durumu lambanın kendisine ışık tutmak gibi görüyor. Bu durum aslında kavrama karakteristik özelliğini vermektedir. Yeniye ‘yeni’ denmesinin sebebi, eskisinin var oluşu olarak okunabilir. Yeni olan eskiden kendisini ayırabildiği müddetçe yeni olma niteliğini yerine getirir. Öte yandan yeni ya da eski oluş zaman mefhumuyla yoğurulmuştur. Ölçüt olarak alınan zaman diliminde eskinin kuvveti, yeninin niceliksel azlığını da beraberinde getirir. Eski ve yeninin içinde bulunduğu zaman kesiti değiştiğinde, bir zamanlar yeni olanın artık eski olduğu gerçekliği vardır. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki dönüşüm evreleri taklit dalgalarının etkinliğiyle açıklanabilir. Devlet mevzusuna geri dönersek taklitsel döngü sürekli olarak işlemektedir. Tarde’a göre en radikal devrimler de gelenekselleşmeye çalışırlar. Tam tersinden okursak da en katı geleneklerin kaynağında da devrimci bir durum bulunur. İşte tarihsel dönüşümün amacı bu ikisinin birbirleriyle kurduğu ilişkide yatmaktadır. Serbest ve güçlü olan taklidin imkânı muazzam ve güçlü bir gelenekte ortaya çıktığında dönüşüm adımları atılmış oluyor. Birbirinin destekçisi gibi görünen oluşum ve fikirleri düşünürken de bu iki dinamiğin birbirinin içinde olduğu gerçeği yer yer su yüzüne çıkıyor. Aristokrasinin gelenek ruhuna bağlı olmak zorunda olmayışı ya da her demokrasinin yeniliklere açık olmayışı gibi.

Gözlemlenebilir bir hale gelen ritmik tekrarlar, devletin oluşumu ya da idari yapıların kurulumu konusunda da açıklık kazanır. Etkisi ve kapsamı bakımından küçük yapılardan büyük yapılara doğru giden, ailenin çekirdek ve ilkel halinden aşiretlere, belediyelerden iller birliğine, bölgelerden de ulus devletlerin kurulmasına kadar belli başlı evreler ritmik tekrarlar olarak tarihte gelişim göstermektedir. Buna göre geçmişte biriken siyasi toplamlar bu ardışık ve aralıklı genişlemeleri gerektirmektedir. Her birinin nasıl geliştiğini anlamak için modern politik gelişmelerin yarattığı etkiler gözlemlenmelidir. ABD’yi birleştiren şeyin ne olduğu sorusunu sormak, taklit ışınlarının totalde neye tekabül ettiğini görmek açısından verimli olacaktır. Bu siyasi bütünlüğü sağlayan gelişmelerin içinde ABD’ye ithal edilen fikirlerin yarattığı etkiler,

zamanla orada yaşayanların alıştırıldığı ve içselleştirdiği durumlar ya da dışardan gelme ihtimali olan tehlikelerin varlığı onların birleşmesini sağlayan etkenlerden bazıları olabilir. Yaşanan büyük ayaklanmalar ve sonrasında devletlerin yeniden revize edip düzenlediği siyasi kurumlar kök salmaya başlamıştır. Devletin gücünün yüksek olduğu durumlarda siyasi kurumların, ulusal karakterli fikirlerin ya da ürünlerin artması da muhtemeldir. Bütün bunlar, moda taklitlerin gidişatının yönünü bir şekilde etkileyen gelişmelerdir.

Tarde, yönetim meselesini düşünürken hukukun tarihte krallıklar kadar kutsal bir yerde konumlandığını hatırlatır. Özellikle Batı toplumlarını ele aldığı bu süreç, emir verme yetkisine sahip olan ve yönetimin başında bulunan kralın aynı zamanda yasa koyucu olmasından geçiyor. Arkaik toplumlara yüzümüzü döndüğümüzde ailenin başında olan baba, aynı zamanda toplumsal bir grubun lideridir yani iki rolü birden üstlenmektedir. Papanın ya da baş rahibin hem şef hem de yargıç olması da benzer bir durumdur. İlkel dönemlerdeki durumun geleceğe aktarılması olarak Roma hukuku, modern Fransız hukukunun kökenini oluşturur. Tarde'ın deyişiyle melez bir tüevdir. Esin kaynağı olan Roma hukuku farklı ülkelerde farklı şekillerde sürdürülme yoluna girmiştir. Bu nedenle hukuk denilen kavram son derece çok tipli ve son derece istikrarlıdır. Bu sürekliliğin hukuksal düzenlemelere bakıldığında bir ritminin olduğu görülecektir. Ardarda birtakım adımlar atılmakta, siyasal kurumların ve yönetim birimlerinin kademeli olarak büyümesiyle bu durum yinelenmektedir. Fransa'nın tarihinde her eyaletin sahip olduğu birbirinden yer yer ayrışan gelenekler kraliyet düzeni tarafından kuşatılmıştır. Her parlamento ve her mahkeme, yasaları kendi karar mekanizmalarına göre yorumlamakta ve uygulamaktaydı. Bu noktada edinilen hukuki alışkanlıkla birlikte bulaşıcı bir taklit etkisi hakimdi. Paris'in etkisi diğer bölgelerdeki hukuki süreçleri de etkiliyordu ve Paris'teki yasal ve hukuki yenilikleri kopyalama eğilimi baş göstermişti. Dolayısıyla Paris'teki devrim söz sahibi olanların ve yerel hukukçuların etkisiyle Fransa'nın neredeyse her yerine yansımıştır. Bu bakımdan Fransa'nın hukukunun moda ile kurulduğunu söylemekte sakınca yok gibi görünüyor. Roma'nın 12 Levha Kanunu moda-taklidin yayılmasına zemin yaratmıştır. Buna göre ulusal yasalar, eyalet yasalarının önüne geçmiş, yasal zemin moda taklidin etkisiyle birleştirilmiştir. 16. Yy bu bakımdan yeniliklerin olduğu bir dönemdir ve hukuku tek çatı altında birleştirmenin temelleri atılmıştır. Her bir bölgede kraliyet gücünün yayılması yasamayı tek bir elde toplamış ve aynılaştırmıştır. Dil, ticaret gibi pek çok farklı konu yasama alanındaki bu tek çatı altında toplanma meselesini etkilemekteydi. Bu durum yalnızca Fransa'da değil Alman

hukukçuların da Almanya’da saptadığı bir durumdur.¹³ Eski dönemlerde yan yana yaşayan akraba topluluklar, akraba olmayan bireylerin bir araya gelip asimile¹⁴ olmaya başlamasıyla aynı ülkenin bireyleri birbirlerine yasal olarak bağlanmaya başlamışlardır. Davaların konusu ve kapsamı uyarınca vatandaşların birbirlerini taklit etme alışkanlıkları onları birbirlerine benzer bir hale getirmiştir. Sosyolojik bir güç olarak taklit, diğer pek çok konuda olduğu gibi yasama konusu ve onun uyarlanma süreçlerindeki aşamaları açıklama yetisine sahiptir. Bu noktada bireyin geleneksel olanı taklit etmesiyle aynı dönemde yaşadığı diğer bireyleri ya da toplumları taklit etmesi arasında fark vardır. İkincisini tercih eden birey atalarına ve akrabalarına olan benzerliğinden fazlası haline gelecektir. İşte burada eşitlik ve adalet kavramlarına doğru pencere açılır.

Tarde, tek bir dilin, tek bir dinin, tek bir devlet otoritesinin ya da tek bir yasama organının yayılmasını, büyük bir edebiyatın, medeniyetin veya devlet aracının ilk ve ön koşulu olarak görmektedir. Aynı oranda istek ve zevklerin, bireysel kullanımların yayılmasını da büyük bir servetin ya da endüstriyel sistemin ilk ve ön koşulu olarak görmektedir. (Tarde, 1903, s.333) Tarihsel olarak taklitsel yayılımları endüstriyel alanda görmek için bazı gözlemlere başvurulur. Örneğin Tarde 12. Yy’ da Avrupa üzerinden yolculuğa çıkan bir gezginin çizdiği rotada bir kantondan diğerine geçerken aynı dine, aynı dile, aynı yasaya ya da hükümet biçimine sahip toplumların oldukça farklı olduklarını gözlemleyeceğini belirtiyor. Bu durum daha sonra beslenme, barınma, giyim kuşam ve süslenme biçimleri ve eğlence tarzı ile birbirinden ayrıldı. Aynı gezgin yüz yıl sonra aynı yerlerden geçtiğinde belirgin bir fark algılamazdı çünkü gündelik hayatta pek çok kalıcı benzerlik hakimdi. Oysa 20. Yy’a henüz girildiğinde tüm bunlarda devasa bir değişim hâkim olacaktır. Tamamen farklı bir stil karakterize edilecektir. Yeni moda kostümler, terzilerin hayal gücü, kuyumcuların yaratıcı hayal gücünden yeni mücevher formları oluşacak, yeni komediler, operalar yazılacak, romanlar moda olacaktır. Ve Tarde’in daha önce bahsettiği kontrast daha çarpıcı hale gelecektir. (Tarde, 1903. s.323-324) Dolayısıyla bireysel kullanımlar konusunda gelenekten modaya geçişin etkisi, daha sonra modadan kapsamlı bir geleneğe dönüş mümkün olmaktadır. Aslında her yeni moda geleneklere kök salmaya çalışır. Fakat yalnızca birkaç tanesi başarıya ulaşabilmektedir.

¹³ Tarde Alman hukukçu M. Schulte’nin kitabına referans verir. (bkz: [Histoire du droit et des institutions de l’Allemagne, p. 159. Frederic de Schulte. French translation by Marcel Fournier. Paris, 1882. Tr.]

¹⁴ Asimilasyon kavramı yalnızca ırksal ve siyasal bir düzlemde ele alınmak yerinde Tarde’in diğer metinlerinde de görüldüğü üzere (Evrensel Tekrar- Evrensel Karşıtlık- Evrensel Adaptasyon yasaları doğrultusunda) adaptasyona hizmet eden bir adım olarak ele alınmaktadır.

Bir icat tek bir merkezden dünyaya dağılmaz. Bireyler birbirlerini taklit etmese bile dünyada pek çok benzerlik hakimdir. Bu yorumun günümüzde geçerliliği tartışılır fakat birbirinden habersiz olmasına rağmen benzer keşiflerin yapıldığı da görülür. Bu durum benzerliğin ortaya çıkışının nedenini yalnızca toplumsallığa ya da etkileşime bağlamamak gerektiğini gösterir. Bunlar *sosyal olmayan benzerlikler*dir. Medeni dünya ise benzerlikteki ilerlemelerin artan karmaşıklık dereceleriyle kombine edilen kullanımları açısından adeta görsel bir şölen oluşturmaktadır. Üretimden ziyade tüketim ihtiyacı modayı arkasına alarak daha hızlı bir kopyalanma sürecine yataklık eder. Üretim ve tüketim arasında bu anlamda bir fark belirir. Taklit etme ve edilme ilişkisi ise daha sonra taraflar arasında homojenliğe doğru giden bir yol açmaktadır. Eğer taraflar bu ilişkiyi kurduktan sonra Leibniz'in monadları gibi birbirlerinden uzak durmuş ve birbirlerine kapalı olsalardı bu durum bir heterojenliği getirecekti. Fakat bu ilişkiden doğan bir yakınlık söz konusu olduğu için bu nihayetinde Evrensel Adaptasyon yasasına da hizmet eder bir hale gelecektir.

Konuyu toparlayacak olursak Tarde'in taklit teorisi taklitsel yayılıma özgü yasaları tespit etme girişimidir. Taklidin doğuşu ve yayılma rotalarını saptarken bu sürekli akışın sınırlarını çizen faktörleri mantıksal olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırır. Bir icat kendisine rakip olan diğer icatlardan daha doğru ve yararlıysa onu taklit etmek için mantıksal bir neden sağlanmış olur. Böylece mantıksal olarak birbirlerini tamamlayan pek çok icat artarda gelebilir. Örneğin motorun icadı ve ardından otomobil icadı gibi. Mantıksal olmayan nedenler ise yukarıda bahsi geçen taklidin yukardan aşağıya doğru yayılması, geleneğe ve moda uygun olarak yayılması, geometrik bir hızda yayılması ve içerden dışarıya doğru yayılmasıdır.

3.1. İki Motor Güç: Arzu ve İnanç

Tarde'a göre arzu ve inanç hem her türlü toplumun temelidir hem de taklidin varlığı ve sürdürülebilirliği için gereklidir. Bu bölümde ele alınan bu iki unsurun icadın yayılımına olan etkisi ve zihinler arası iletişimde edindiği rol tartışılacaktır.

Arzu ve inanç, Tarde'nin *Evrensel Tekrar Yasası*'nın sosyal alanda temellendirdiği iki kavramdır. Bireyler arası ya da beyinler-arası etkileşime ait olan Tekrar, Karşıtlık ve Adaptasyon kavramları, arzu ve inancın itici gücüyle işlerlik kazanır. Bu üçlemenin işleyişini sağlayan benzin bu kuvvetlerdir. Bu üç temel eğilim çerçevesinde, taklit etme eylemi sırasında bir bireyin (ya da zihnin) diğerine geçirdiği şey bireylerin sahip olduğu arzu ve inançlardır. Tarde, eserlerinde, arzu ve inanç kavramları hakkında net bir tanım yapmaz, fakat bazı açıklamalarından iz sürülebilir. Arzu, inanç ve bu güçleri ölçme imkânı üzerine yazdığı en detaylı yazı, "*La croyance et le désir: la possibilité de leur mesure*"(1880) adıyla *Revue Philosophique*'de yayımlanmıştır. Fakat Tarde bu makalenin yeniden gözden geçirilmeden yazıldığını, burada arzu ve inancın bireysel psikolojideki rolünü biraz abartmış olabileceğini belirtir.¹⁵(Tarde, 1903, s.145) Bu kavramlar daha sonra 1890'da yayımlanan *Les Lois de L'imitation*'da (Taklidin Kuralları) bireysel psikolojiden ziyade sosyal psikolojiye yatkın bir şekilde değerlendirilecektir.

Arzu ve inanç en çok bireylerarası etkileşimi açıklarken ele alınır. İletişimin merkezi bir rol oynadığı medya ve kamuoyunun oluşması bireyler arası etkileşime bağlıdır. Zihinler arası kurulan bu etkileşim, arzu ve inançların akış alanıdır. Arzu ve inançlar çok yönlü akışlardır ve bir toplumun temelini oluştururlar. Aynı zamanda ölçülebilir niteliktedirler. Bu ölçülebilirlik onlara toplumun gerçek niceliksel değeri olma özelliğini verir. Tarde arzunun insanlarda var olan öznel eğilimlerin ya da zihinsel iştahın (avidité mentale) gücünü, inancın ise insanlardaki entelektüel kavrayış ya da zihinsel bağlılık ve kısıtlılığın gücünü anlattığını belirtir. (Tarde, 1899, s.33) Bireyler-arası etkileşimde icattan doğup taklit dalgaları halinde yayılan ve birinden bir diğerine geçen şey arzu ve inancın ta kendisidir. Taklit bir insandan diğerine geçen arzu ve inançların bir diğeri tarafından edinilmesidir. Aynı zamanda icat ve taklitler arzu ve inancı yaratan dinamiklerdir. Dolayısıyla birbirlerini karşılıklı olarak etkileyerek var ederler.

¹⁵ (dipnot olarak geçer.)

Arzu ve inanç toplumsal olan neredeyse her dinamiği devindiren ve toplumu yaratan iki motor güç olarak kullanılır:

“Yaşamsal fonksiyonların üstün sonuçları arasında güç olan ve beyinden çıktıkları için hücresel titreşimlerle mekanik olarak yaratılmayan iki tane vardır özellikle. İsteğin [arzunun] ve inancın güç olduklarını yadsıyabilir miyiz? Karşılıklı bileşimleriyle, tutkularla ve tasarılarla bunların tarihin fırtınalarını besleyen rüzgarlar ve politika değirmenlerini döndüren çağlayanlar olduklarını görmüyor muyuz? Eğer dini veya diğer inançlar değilse ya da ihtiraslar ve aç gözlülükler değilse, nedir dünyayı yöneten ve ilerleten? Bu ürünler bal gibi de güçtürler, öyle ki tek başlarına bugün pek çok filozofun gerçek organizmalar olarak gördüğü toplumları yaratırlar. Böylelikle alt bir organizmanın ürünleri üst bir organizasyonun nedenleri ve etkenleri olurlar! Bu iki ruh durumunun dinamik karakterini kabul edersek demek ki, bunlara aynı zamanda ürün olarak bakmakla hiçbir şekilde kaçınamayacağımız sonuç, daha ciddi bir sonuç haline gelir.” (Tarde, 2013, s.44)

Burada alt bir organizmanın nedenlerinin üst bir organizasyonun nedenleri ve etkenleri olması durumu, bireyin toplumdan daha karmaşık oluşuyla farklı dinamikleri aktive edebileceği potansiyeline işaret eder gibidir. Bu durum arzu ve inancın sahip olduğu güç üzerinden gerçekleşir. İcat ve taklit onları ele geçirdiğinde toplumsal nicelik olmaya başlarlar. Aynı zamanda bir akış olan bu güçler beyinlerin dışına taşarak onu aşarlar. Bu akışların kaynağında bulunan beyinler değil, tam tersine beyinleri ihtiva eden, kapsayan, içine alan bu akışlarıdır. Burada ana aktör bireyin kimliği de değildir. “...birebir taklit ediminin gerçekleştiği, yani bireyin toplumdan (çocukluğundan itibaren onu sarmalayan ortamlardan) öğrendiklerini aynen tekrar ettiği bir durumda dahi aslında tekrar eden ya da sahneye çıkan bireyin kimliği, o ana kadar kurduğu mevcudiyet değil onu kuran güçler, Tarde’in deyimiyle iki motor güç olan arzu ve inançtır.” (Sünter, 2016) Dolayısıyla taklit bireyin doğrudan kimliğiyle icra edilmez.

İcat ve taklidin temel toplumsal eylemler olduğunu belirtmiştik. Öyleyse, bu eylemleri harekete geçirecek davranışı sağlayan şey, ya da bunun formu olan sosyal gerçek ya da sosyal güç nedir? Taklit edilen şey ya da icat edilen şey nedir? Taklit edilen ve icat edilen şey her zaman bir inanç ve arzuyu içeren, bir fikir, irade, yargı veya amaçtır. Arzu (*désir*), ve inanç (*croyance*), hem tözdür (*la substance*) hem de güçtür (*la force*). Onlar, birleştirdikleri duygusal niteliklerin hepsinin zemininde bulunan iki psikolojik niceliktir.¹⁶(Tarde, 1903, s.145) Arzu ve inanç aktif hale gelmeden önce potansiyel olarak var olur. İcatla başlayıp, taklitle devam eden süreç içerisinde, icat ve taklit, arzu ve inanca el koyar ve onları organize eder. Böylece bu iki motor güç, akışkan olmaları dolayısıyla gerçek sosyal nicelikler haline getirilebilirler. Öte yandan Tarde aktif ve pasif istekleri üretim ve tüketim ilişkileri bağlamında ayrıca ele alır. Ona göre

¹⁶ Kaynağın Fransızca baskısı: bkz: Gabriel Tarde, Les Lois de L’imitation, (Paris, Felix Alcan, 1890) s. 163

“Pasif istekler, tüketim istekleri bir bütün olarak yayılma sürecinde kendilerine karşılık düşen aktif isteklere, üretim isteklerine göre daha yavaş güçlenirler. Müzik yapma isteği müzik dinleme isteğine göre çok daha hızlı bir şekilde gelişiyor. O halde üretici etkinlik, her bir hareket düzeninde, şeylerin doğasında büyük tüketim isteğine göre daha hızlı bir şekilde ilerlemeye itilir ve bazen bu tüketici isteği beklemek için durmak zorunda kalır.” (Tarde, 2015, s.248) Fakat bu bölümde Ekonomik Psikoloji bağlamını derinleştirmeden, daha kavramsal olarak ilerleyeceğiz.

Arzu ve inançlar toplumsal dinamikler açısından belirleyici bir rol oynar. Toplumlar, birbirini besleyen, engelleyen, destekleyen, birbirinin önünü kesen, birbirine karşıt olan inançlara ya da muhalefetlere göre düzenlenirler. Toplumsal kurumlar, tamamen bu düzene bağımlıdır. Topluluklar, arzuların birbiri karşısında aldıkları konuma göre belirlenir. Toplumsal kurumlar, arzuların rekabeti veya iş birliklerine göre çalışırlar. İnançlar başta dini ve ahlaki alanlar olmak üzere hukuksal, politik hatta dilbilimsel inançlar olabilir. Bunlar toplumun plastik güçleridir (*les forces plastiques*), ekonomik ve estetik alandakiler ise işlevsel güçlerdir (*les forces fonctionnelles*)¹⁷ (Tarde, 1903, s.146) Bu noktada Tarde’ın kavramsallaştırmasına yakından bakacak olursak özellikle ‘plastik’ kavramının seçilmesi bana öyle geliyor ki ayrı bir araştırma konusu bile olabilir. Tarde arzu ve inançların taklit ve icattan önce fiilen var olsalar da yaşamdaki toplumsal dünyanın çok daha altından kaynaklandığını düşünür. “Üstün olanı veya yabancı olanı kopya etme eğilimi, kendisini hareketlerle ortaya koymadan önce uzun süre gizil durumda var olan bir güçtür ve ifade edilmemiş olarak kaldığı sürece boyunca bunun var olmadığı yargısına varmak büyük bir yanılıdır.” (Tarde, 2015, s.290) Bu bilgiyle birlikte plastik kavramını düşünelim. İcat ve taklidin, spesifik ve daha özgül hale getirdiği arzu ve inanç eylemden önce sanal olarak var olurlar. Küçük keşif, icat ve taklit, arzu ve inançla ilişkiye girmeden önce bu iki motor güç zaten potansiyel olarak varlığını sürdürmektedir. Yani virtüel aktüelin içinde bulunmaktadır. Henüz gerçekliğe kavuşmamış olan yani virtüel olarak var olan arzu ve inanç icat ve taklitle buluştuğu anda aktüel olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu bakımdan sanat alanının içinden geçen ‘plastik’ kavramı henüz potansiyel olarak açıktır, içinden adeta bir form çıkarmak üzere beklemektedir.¹⁸ Bir heykeltıraş önündeki mermeri plastifiye eder, onu oyar ve içinden bir form çıkarır. Taş oyulmadan önce içinde

¹⁷ Kaynağın Fransızca baskısı: bkz: Gabriel Tarde, *Les Lois de L’imitation*, (Paris, Felix Alcan, 1890) s.165

¹⁸ Burada madde-form ilişkisi Aristotelesçi anlamda kullanılmıştır. Aristoteles’e göre idealar ve varlık arasında keskin bir ayrım yoktur. Madde ancak form sayesinde, formun kendisinde açığa çıkması sayesinde gerçeklik ve varlık kazanır. Madde ile form arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi mevcuttur. Aynı şekilde Tarde’in enerji (Energeia) kavramını kullanmayı tercih etmesi de yine Aristoteles’in kullanımıyla paralel olarak okunabilir.

potansiyel olarak sonsuz sayıda form taşır. Malzeme yani mermer taşta bu sonsuzluk içkindir. Taklit ve icat tarafından el konulduktan sonra özgül hale getirilen bu arzu ve inançlara ‘plastik’ denilmesinin dolaylı nedeni buradan kaynaklanıyor olabilir. Tarde’ın bu ikili ayrımına dair daha net bir şekilde yaptığı açıklama fiziksel dünya ile kurulan ilişki üzerinden doğuyor. Tıpkı Simondon’un bireyin oluşum sürecini açıkladığı gibi. (Sünter,2016) Simondon, bireyleşme sürecinde bireyin üzerinde etkili olan kuvvetler geçici bir denge konumuna gelir ve bir anlamda kristalize olarak bireyin o anki belirimini üretirler. Bu süreçte potansiyeller bireyin içinde gerilim olarak kalmaya devam ederler ve uygun koşullar oluştuğunda onu değişime zorlarlar. Bu anlamda Simondon için her şey birey öncesi (pre-individual) alemde başlar tıpkı her şeyin taklit ediminden çok daha önce başladığı gibi.

Buna göre arzu ve inanç toplumsal dünyada açığa çıkan eylemliliğin çok daha altında bulunur ve fiziksel dünyanın altındaki uyanıştan kaynaklanırlar. Evrensel Tekrar Yasası’nda fizyolojik alanda temel itici güç olan titreşimler fiziksel dünyanın temelidir. Aynı şekilde, fiziksel dünyanın titreşimden etkilenmeyen moleküler ve motor kuvvetler de (arzu ve inanç) bazı fizikçilerin *Noumena* olarak adlandırdığı, bazılarının Enerji dediği, bazılarının da Bilinmeyen, (ya da tanınmayan) (*Inconnaissable*) dediği anlaşılmasız bir hipofizik dünyadan doğar. (Tarde, 1903, s.146) Bu dünyanın en çok kullanılan yaygın adı ‘enerji’dir. Enerji, gizemin en yaygın adıdır. Bu terimle aslında tezahürlerinde her zaman iki yönlü olan bir gerçeklik belirlenir. Evrensel yaşamın birbirini izleyen her aşamasında şaşırtıcı başkalaşımalar altında yeniden üretilen bir ebedi çatallanma söz konusudur. Madde ve hareketin, organların ve işlevlerin, kurumların ve ilerlemenin farklı terimleri altında, statik ve dinamik arasında büyük bir ayrım vardır. Bu ayrım Uzay ve Zaman da dahil olmak üzere, tüm evreni ikiye böler. Bu ikiliklerin yarattığı sistemi açıklamak için mantıksal bir temellendirme yapmak gerekir. Bunun için *mantıksal düello* kavramı önemli bir yer tutuyor.

Taklit dalgaları bir bireyden diğerine doğru yayıldığı sırada, bir yandan inanç kazanımı sağlanırken, diğer yandan da inanç kayıpları olur. Bu artış-azalış ilişkisi mantıksal düelloya neden olmaktadır. Toplumsal yaşam ikilik üzerine kuruludur. Buradaki temel gerçeklikler ve muhalif amaçlar ya da eylemler iki farklı tarafın karşılaşmasından ve mücadelesinden oluşur. Tarihsel referanslara başvuracak olursak, Antik çağ, Orta Çağ ya da günümüzde hiçbir zaman dört tarafın üçü arasında bir savaşa şahit olunmamıştır. Dokuz, on, on iki tane farklı millet ordusu olabilir fakat yalnızca iki tane düşman kampı vardır. Bu örnekleri farklı alanlarda da çoğaltmak mümkündür elbette. Aynı anda iki görüşten fazlası var olamaz. Bu ikilik mantıksal bir zemini mümkün kılar. Bir taraf evet derken diğer taraf hayır demek mecburiyetindedir. Din,

dil, devlet, hukuk gibi alanlardan hangisi olursa olsun durum değişmez. Sonuç ya taraflardan birinin bastırılması ya da mevcut tutarsızlıkların giderilmesi demektir. Kazanan taraf, öne çıkmasını yalnızca ilk tezle çelişmesine borçludur. Dil alanında, yerleşik deyimlerin yeni bir deyimi reddetmesi, dilsel bir düelloya sahne olurken, Ortodoks dogmatik doğrular, heterodoks eğilimlerle dinsel bir düelloya girmektedir. Ya da sanat alanlarının her birinde başka bir okul tarafından reddedilen akımlar vardır vs. Dolayısıyla taklit yayılımları Tarde tarafından mantıksal önermeler şeklinde belirtilerek örneklendirilir. Peki toplumsal olaylar ya da durumlar söz konusu olduğunda, hangi tarafın galip geldiğini nasıl anlayacağız? Bu noktada siyasetçi ve tarihçiler devreye girmelidir. Siyasetçiler ve tarihçilerin, her türlü durumda, hangi fikriyatın baskın geldiğini ayırt etmeleri ve rollerin tersine döndüğü anı belirtmeleri çok önemlidir. Bu reflekse her dönemde ihtiyaç duyulur.

Mantıksal düellonun, toplumsal olduğu zamanlarla bireysel olduğu zamanlar arasındaki ilişki birbirine sıkıca bağlıdır. Hiçbir toplumsal taklit yayılımı bireysellikten bağımsız düşünülemez. Toplumsal olarak karşılık bulan bir icadın oluşumunda bireyin doğrudan rolü vardır. Öte yandan taklit zincirlerinin oluşması bir birey tarafından tamamen benimsenmeden önce süreç içinde bazı engellerle karşılaşabilir. Bu engeller, bireyin zihninde ya da duygularında birtakım çatışmalara sebep olabilir. Bu çatışma bireyi tereddüte sevk eder. Bu tereddüt yalnızca bireysel bir gerçekliktir. İki farklı politika arasında, iki farklı aday arasında, iki farklı teori arasında tereddüt etmek, bireyi doğrudan taklitten alıkoyar. Bu durum taklit etmeden bir önceki safhada yaşanır. Öte yandan rutin bir şekilde ilerleyen taklit dalgaları ile karşılaşıldığında yaşanan tereddüt ve şaşkınlığın başka bir icadı doğurması mümkündür.¹⁹ Her bireyin yüreğinde ya da zihninde bir çeşit çatışma ortaya çıkmaktadır. İcat, arzuyu tatmin eder, ya da arzuyu kışkırtır. Arzu edilen şey ya da bireye gelen taklit dalgasının içeriği her ne olursa olsun, umut ve korku içerir. Umut ve korku, bireyin karşılaştığı taklit dalgasına, yani karşılaştığı “şey”e karşı, olumlama ya da olumsuzlama eğiliminden gelir. (Tarde, 1903, s.159) Bunlar, tereddüt ile paralel giden duygulardır. Milletvekili olmanın yani, temsilciliğin icadını düşündüğümüzde, bir bireyin, milletvekili olmak için beslediği arzunun, milletvekili olmayı ummasından kaynaklandığını görürüz. Muhliflerinin bu durumu engelleme çabası da yine umut ve korku kavramlarından doğan eylemlerdir. Bu durum yalnızca insan topluluklarına özgü değildir. (Sampson, umut, korku, kaygı, aşk, kızgınlık gibi karmaşık duygulara sahip olmanın basit olan hayvan türüyle kompleks olan insanlar arasında bir ayrımı olmadığını belirtir. Çünkü burada

¹⁹ Bu konu daha sonra, Deleuze’ün “Différence et Répétition” adlı eserinde işlenecek.

edinilen hem insan hem hayvanın temsili olmayan “düşüncelere” sahip olması ve potansiyel olarak sahip oldukları akıl ve duygular süresince dönüşüme uğramalarıdır. (Sampson, 2012))

Taklit etme eyleminin gecikmesi ise bireye gelen taklit akışının akılda bir kavşağa gelip orada fikirlerin dolanmasından kaynaklanmaktadır. Ve sonunda taklit eylemi gerçekleştiğinde, birey bir karara varmış demektir. Bu bakımdan toplumsal çözülme (*social irresolution*), bireysel çözülme (*individual irresolution*) sona erdiğinde başlar. (Tarde, 1903, s.166) Tarde’a göre başka hiçbir yerde toplum psikolojisinin ve mantığının, birey psikolojisine ve mantığına bu kadar benzediği görülmemiştir.

Tıpkı bireysel gelişim gibi, toplumsal gelişim ve dönüşüm de iki şekilde gerçekleşmektedir. Bazı keşifler ve buluşlar ikame etme yoluyla gerçekleşirken, diğerleri birikim yoluyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla mantıksal çatışmalara ve mantıksal ittifaklara (*de la des combats logiques et des union logiques*) sahibizdir. Bu genel bir sınıflandırmadır ve Tarde’a göre, tarihsel olayları bu sınıflandırmalar içerisine yerleştirmek hiç de zor değildir. Farklı toplumlardaki yeni arzular ile eski arzular arasındaki ilişkide, yeni bir bilimsel düşünce ile eskiden sahip olunan dinsel dogmalar arasındaki fikir ayrılıkları ve uyumsuzluklar aniden algılanabilir nitelikte olmayabilir. Bu anlaşmazlıklar algılansa bile bu duruma son verme arzusu her zaman taraflar arasında eşit derecede güçlü değildir. Arzunun doğası ve yoğunluğu, yere ve zamana göre değişiklik gösterir. Yalnızca toplumdan topluma değil, bireyden bireye de arzu değişiklik gösterir. Bireye gelen ve onu tatmin eden buluşlar sayesinde her bireyin kendine özgü bir arzusu vardır. Bireysel olarak beyinlerde bulunan gerçek güçler olarak arzular, fikirler ve kararlarda tutarlı olma eğiliminde olup, tutarlılık arzusunu yaratma ve teşvik etme taahhüdüdedir. Anayasalar, sistemler, oluşturulan programlar, ilmi haller vb. bu yolla oluşur. Bu bakımdan arzunun yükselişi ve düşüşü, gidişat yönü ve nesnesi, dönemden döneme ülkeden ülkeye değişmektedir. Bazen bu dalga, hafifçe esen bir esinti şeklinde, bazense kuvvetli bir kasırga şeklinde yaşanır. Mantıksal çatışmalar ve mantıksal ittifakların yarattığı bu durum, devletlerin yönetimine dilin gelişimine, sanayi kuruluşlarına ya da bilimlerin kendisine saldırabilir. Dolayısıyla sürekli bir yenilik söz konusudur.

3.2. Teklik- Çokluk İlişkisi ve 3 Anahtar Kavram: Tekrar (*répétition*) Karşıtlık (*opposition*) Adaptasyon (*adaptation*)

Birey ve toplum ilişkisini açıklarken, teklik, tekillik ya da çokluk kavramlarını köşe taşı olarak kullanmak Tarde'nin epistemolojisi içinde sık sık karşımıza çıkıyor. Bireyin toplum ile ilişkisinde toplumun bireyin neresinde durduğu sorunsalı bu iki kavramı birbirine geçirmekten geçecek.

.Sosyal bilimler alanındaki tarihsel gelişmelere bakıldığında literatürün makronun üzerine kurulduğunu, bir tür kanonlaşma etrafında ilerlediğini görüyoruz. Bu durum, basit ve karmaşık toplumsal yapılar gibi kategoriler, total kurumlar, sınıflar, toplumsal tabakalar, ulus-devletler gibi temel dinamikler üzerinden yol haritaları çizilmesine sebep oluyor. Yöntem, olgusallık ve nesnelliğin kuşattığı bu dünyada Tarde heterarşik bir perspektif sunar. Teklik ve çokluk arasındaki ilişki de bu heterarşiden kaynağını alır. Bu iki kavram genelde birbirine alternatif olarak kullanılır. Egemen toplum anlayışında tek olan tekil olan birey olan çoğun, çokluğun, toplumun karşısına yerleştirilir. Tarde bu iki tarafı birbirinin içine geçirir. Ona göre tekil olan çokluğu içinde barındırır. Her bir birey çokluktur. Burada tekil olan şey, bireyin çokluğudur. İnsan bireyleşme yoluna girdiğinde aslında kolektifleşme eğilimini taşıyan süreci de beraberinde yaşar. Tarde'a göre bireyler toplumu oluşturmaz, herkes zaten başlı başına bir toplumdur. Her birey, var olan bütün toplumları içinde barındırır.

“Tekil düşünce, tikel ile çoğul arasında kolektif bir yere sahiptir. Her bir insanı çokluk olarak ele alır; Tarde”ın yazdığı gibi, tekil olan birey değil onun çokluğudur; her bir bireyleşme eğilimi kolektif olmaya devam etmektedir. Herkes bir toplumdur. Toplum insanların içinde oldukları alan olmaktan çok, toplumlar insanın içinde vardır; yine Tarde örneğini düşünürsek, denizde balıklar değil balıkların arasında deniz vardır. Tekil Düşünce çoğulluğumuzu göstermektedir.” (Akay,2004, s.8)

Bu örnek Tarde'la özdeşleşmiş olup, bakış açısını ters çevirmenin en özgün örneklerinden biridir. Küçüğün büyüğü içermesi, bireyin toplumları içinde barındırması Tarde'ı 'bireyci' olarak yaftalamanın kapılarını açmıştır. Fakat bu indirgemeci söyleme kapılmaktan çok onun bireye attığı toplumsal güç dikkate alınmalıdır. Bu güç bireyin içinde ona baskıcı ve sınırlayıcı bir şekilde hükmeden, onu değişime uğratan bir olgu olmaktan ziyade, bireyler-arası bir etki alıp verme ilişkisinden kaynağını alır. Dolayısıyla zihinler-arası, bireyler-arası ya da beyinler-arası ilişkiden, sempati, etki, itaat gibi taklit çatısı altında çoğalan kavramlarla karşılaşacağız.

Çokluk kavramının genelleştirmelere ve indirgemelere karşı çıkan bir karakteri vardır. Bir bireyin toplumdaki tekilinden, parçanın bütünden daha karmaşık görüldüğü bir sosyolojiyi müjdelir. Durkheim'in sosyolojiyi olgusalılık, rasyonalite ve nesnellikle kuşattığı makro bakış açısının karşısında Tarde bir mikro sosyoloji sunar. Deleuze ve Guattari Gabriel Tarde'in mikro sosyolojinin mucidi olduğunu yazarlar. (Deleuze ve Guattari, 1988, s.219) "Mikro" önerisi, yalnızca sosyoloji alanına getirilen bir yaklaşımın ürünü olmaktan çıkarılıp, mikro politika, mikro ekonomi gibi başka alanlarda da yeni bir bakışın öncüsü olmuştur. Kavram sonrasında 'minör' kavramına da bir patika açacaktır. Latour ise makro-mikro ayrımının toplumun nasıl oluştuğunu anlamaya dair çabaların önünü tıkadığını belirtir. (Latour, 2008, s.34) Ona göre makro mikronun belli belirsiz bir uzantısından başka bir şey değildir.²⁰Oysa bana da öyle geliyor ki mikro sosyoloji alanı, çok kültürlülük ve küreselleşmeyi de o günden işaret eder. Tarde, insanın toplumda edindiği yerin başından beri çok kültürlü bir potansiyele açık olduğunu gösterir. Yalnızca içinde yaşadığı, doğup büyüdüğü topluma sapanmış ve oranın kodlarından ibaret olan birey tanımını değil, gördüğü ya da görmediği bütün toplumları zaten içinde barındıran, çokluğu içinde taşıyan bireyi temel olarak alır. Bu durum insan türünün diğer türler karşısında edindiği bir üstünlük yüzünden böyle değildir. Tarde'a göre en iyi bildiğimiz toplum insan toplumlarıdır. Burada küçük büyüğü içerdiğine göre, bu durum diğer toplumsallıklar için de aynı şekilde işlemelidir. Diğer toplumların nasıl işlediğine dair daha az bilgiye sahip olmamız onları kavrayamayacağımız anlamına gelmez. Kavrayışın yolu istatistikten ve ölçümden geçmektedir.

Tarde toplumu beyinler-arasındaki etkileşimin bir dokusu olarak görür. Bağıntusal ortamın doğurduğu bu etkileşimi daha genel ve kozmik bir çerçevede inceler. Bu inceleme kendisini doğrulayabilecek 3 anahtar kavramı karşımıza çıkarır. Bunlar, Tekrar (*répétition*), Karşıtlık (*opposition*) ve Uyum²¹ (*adaptation*)dur. Bu üç alanı, *Les Lois Sociales* kitabında detaylarıyla açıklamıştır. (Tarde, 1899) Fenomenlerin tekrarı, karşıtlığı ve adaptasyonu sayesinde bilim de herhangi bir olguyu bu üç unsur üzerinden incelemektedir. Bunlar, bilimin evrenin arkasındaki sır perdesini açmak için kullandığı üç anahtardır. Neden-sonuç ilişkisi bilimselliği sağlayan tek unsur değildir. Olayların tekrarı, karşıtlığı ve adaptasyonu belli türden yasalara tekabül

²⁰ Latour'un bu konudaki diğer makalelerinde detaylı bilgi bulunabilir:

Bkz: Latour B. Ve Hermant E. *Paris ville Invisible* (Paris, Les Empêcheurs de penser en rond,1998)

Callon M. Ve Latour B. " "Unscrewing th.e Big Leviathans How Do Actors . . Macrostructure Reality", Knorr, Kann ve Aron Cicourel de, *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*, (Londra: Routledge, 1981) s. 277-303.

²¹ Harmony, accord ve adaptation kavramlarının "uyum" olarak çevrilmesi bazı belirsizliklere sebep olacağı için parantez içinde orijinal kavramları vererek ilerleyeceğim.

olmalıdır. Bu nedenle Tarde bize kesinlikle birbiriyle çelişkili olmayan bu üç farklı kanunu sunar. Bu yasalar birbirinden farklı olduğu oranda, birbirleriyle yakından bağlantılılardır. *Evrensel Tekrar Yasası*'nın sosyal alandaki karşılığı olan taklit gibi, bu üç unsur da farklı alanlarda izi sürülebilecek unsurlardır. Örneğin her türlü geometrik ilerlemede görülebilecek tekrar yasası gibi, biyolojide de türlerin mücadelesini ve doğal seleksiyonu karşıtlık yasası doğrultusunda okumak mümkündür. Tekrar, taklidin toplumda sağladığı devingenliğin bir sonucudur. Her sosyal olgunun hiçbir zaman değişmeyen özelliği taklidin var olmasıdır. (Tarde, 1899, s.41) Tekrarın taklitsiz var olabileceği zaten düşünülemez dolayısıyla *tekrar yasası* kendisini taklitle var eder. Tekrarlama, aynı zamanda orijinalini koruyan bir şeyin imalidir. Her toplum bir diğerini kopyalar, düşmanlar bile silahlanma ve savaş kuralları gibi konularda birbirini taklit etmektedirler.

Teorik olarak olguların tekrarı konusu, bu dizge içerisinde en temel ve önemli husustur fakat muhalefet tarafı pratik olarak daha ilgi çekicidir Tarde'a göre. Yine de anahtar kavramlardan birincisi ve üçüncüsü kuşkusuz ikincisinden daha önemlidir. Zira Karşıtlık (*opposition*) yalnızca kısmen kaybolacak olan geçici çatışmaları ve çarpışmaları ortaya koyar. Şimdi Tarde'in bu durumu nasıl temellendirdiğine bakalım.

Toplumsal yaşamı incelemek için yakından baktığımızda neredeyse her alanda karşılaşılacak ortak bir referans noktası daha bulmaktayız. Yaşamın içinde pek çok karşıtlık barınmaktadır. Gündelik hayat pratiklerindeki en küçük örneklerden en genel geçer yaklaşımlara kadar geniş bir pencereden bakmalıyız. Tarde'in örnekleri oldukça çeşitlidir. Pusulanın dört farklı yönü vardır. Bunlardan ikisi, diğer ikisine karşı, çiftler halinde birbirlerine karşı koymaktadırlar. Mevsimsel değişikliklere baktığımızda, ilkbaharın sonbahara, yazın kışa karşıt olarak kurulduğunu görürüz. Aynı şekilde gündüz ve gece de böyledir. Gökyüzü ile yeryüzünün karşıtlığı da tıpkı güneş ile ay arasındaki karşıtlığa benzetilebilir. Fizik ve kimya alanları da tıpkı astronomi gibi karşıtlıklar üreterek ilerlemektedir. Bu karşıtlıklar, kanıtlanmış ya da temel olarak kabul edilmiş, meşru bir zeminde yükselen karşıtlıklar değildir. Zaten Tarde bu örnekleri verirken, sözde-karşıtlık (*pseudo-opposition*) olduklarını belirtir. (Tarde, 1899, s. 72) Bunlar diğer bir deyişle sahte muhalefetlerdir. Erken dönemde yaşayan fizikçilere ve filozoflara bakıldığında, 4 elementi 2'ye 2 karşıtlıkla düşünmüş olduklarını görmekteyiz. Su, ateşe karşı, hava ise yeryüzüne karşı düşünülmüştür. Örneğin Antik Yunan'dan Herakleitos'u hatırlayalım. Herakleitos'a göre evrendeki her şey zıddıyla birlikte var olmaktadır. Tarde'in eleştirdiği bu düşünceye göre, bazı maddeler arasında doğuştan gelen antipatilerin (*des antipathies innées*) olması gerekmektedir. Daha sonra bu durum fizik ve kimyanın da zamanla ilerlemesiyle birlikte

yerini daha sağlam ve daha sağlıklı fikirlere bırakmıştır. Ulaşılan bilgi haznesinin giderek büyümesi, bu yanlış ve muğlak karşıtlıkları ortadan kaldırmıştır. Ve asıl önemli olan, bu sayede, karşılıklı konumlandırılmış tarafların temel birliği kurularak, bu tarafların birbirinin tersi değil birbirlerinden farklı oldukları gösterilmiştir. Daha sonra Deleuze *Fark ve Tekrar* kitabında fark ve tekrarın, aynılığın, olumsuzluğun ve karşıtlığın yerini almaya başladığını belirtecektir. (Deleuze, 1968) Buna göre karşıtlık fikrine aynılığın sürekliliği olduğunu düşündüğümüz sürece gönderim yapabiliriz.

Karşıtlığın aslında fark fikrinde çözüldüğünü gösterebilmek için Tarde, sosyal dünya ile fizyolojik dünya arasında bir bağıntı kurar. Tamamen fiziksel ve maddi açıklamalardan yola çıkarak birtakım toplumsal çıkarımlara ulaşmayı başarmıştır. Bunun için fizik ve kimyadan biyolojiye uzanan teknik detaylar ile zenginleştirilen bir yelpaze açılır. Fizik dünyasında kutuplaşmalar ve uçuşmalar hakimdir, birbirine zıt karakterler ortaya çıkmaktadır. Elektrikte artı ve eksi kutuplar vardır. Dolayısıyla doğa bilimlerinin içi karşıtlıklarla doldurulmuştur. (Bu durum pek çok farklı alanın literatüründe kendisini yeniden üretmeye farklı karşıtlıklar yaratmaya devam ederek ilerleyecektir.) Bu kutuplaşmaları sonuna kadar ilerleterek *ondulation*²² kavramına ulaşırız. Kutuplaşma hareketi bir noktadan sonra kendisini titreşim merkezli bir dalgalanmaya tam anlamıyla *ondulationa* bırakmaya başlar. Titreşimler birbirini tekrar ederek döngü yaratır. Titreşim daha doğrusal bir hareketken, *ondulation* bu hareketi yuvarlayan ve küreşelleştiren bir itkiye muktedirdir. *Ondulation*un gücüyle kutuplaşmalar çözülmeye başlar. Bu çözülmeyen nedeni doğrusallığın döngüsellikle sonuçlanmasından kaynaklanır. Fizyolojik alana ait olan ışık, ısı, elektrik gibi enerjiler küre şeklindeki kutuplaşmaları sağlarlar. Burada küresel bir titreşim ön plana çıkmaktadır ve her biri sonsuz sayıdadır. Çünkü bu hareketin bitimli olması söz konusu dönüşümü sekteye uğratar. Kendi içinde bütünselliği olan bu dönüşüm kutupların ve karşıtlığın karşısına küresel döngü hareketini koyar. Bunu oluşturan dinamik, *ond*ların sonsuz küçük bir şekilde birbirlerinin içine geçip uyumlu bir şekilde birleşmeleridir. Böylece bir diğer anahtar kavram olan *Adaptasyon* sağlanmış olacaktır. Neredeyse aynı bağıntısal örgü kimyasal alanda da hâsıl olur. *Ekonomik Psikoloji*'de belirttiğine göre

“Zira iki gaz molekülü bir elektrik kıvılcımı sayesinde birleştiğinde, karşılıklı olarak birbirlerini adeta fethetmeleri, her birinin diğeri tarafından asimilasyonu birbirlerine bir tür Pazar hizmeti veren içten

²² Bu kavramı Fransızca orijinal haliyle bıraktım. Türkçe karşılığı dalgalanma olarak verilse de Tarde'in kullanımıyla daha çok döngüsel bir titreşimi çağrıştırır. Dolayısıyla metnin ilerleyen bölümlerinde kavramı bu haliyle kullanmaya devam edeceğim.

titreşimlerinin değişimi ve iç içe geçmelerine ne diyeceğiz? Belki iyi ifade edemiyorum ama ne olursa olsun açık olduğunu düşündüğüm şey şu ki, kimyasal bileşimler de kendi paylarına, her varlığın temelinde bulunan bu ‘kendi’nin çoğalma ve yayılmacı gelişme arzusuna tanıklık ediyorlar.” (Tarde, 2015, s.19)

Opposition kavramına geçmeden önce, *ondulation* kavramıyla ilgili yeni dönem Tarde yorumlarından biri dikkat çekiyor. Tarde’in fizyolojik dünya içinden çekip çıkardığı bu teknik terim ile bireyin deneyimleri arasında bir paralelliğin kurulması açısından birazdan vereceğim örnek enteresan olabilir. Eduardo Viana Vargas “*Tarde On Drugs or Measures Against Suicide*” adlı makalesinde uyuşturucu kullanımının nasıl bir deneyime kapı açtığına yoğunlaşıyor. (Vargas,2010) Bunu yaparken de Tarde’in terminolojisinden ve akıl yürütme biçiminden besleniyor. Hem sosyolojik olarak kanonlaşmış temel yaklaşımlara göre hem de toplumsal olarak uyuşturucu kullanımı meselesi göze batan bir sorun olduğu için tepki çeken bir konudur. Uyuşturucu kullanımına dair savunulan ahlaki fikir birliği zamanla pekiştirilmiştir. Bunu sağlayan nedenlerin başında uyuşturucu ve kötülük arasında kurulan ilişki vardır. Genelde uyuşturucu kullanımı bireyde baş gösteren sürekli bir kusur ya da zayıflığa atfedilir. Buna göre kullanımın nedeni sağlık, sevgi, aile, din, para ya da eğitim eksikliğinden kaynaklanır. Oysa sorulması gereken şey, bunun ne türden bir deneyim olduğudur. Yer değiştirme, dışa doğru hareket, uyarılma, dönüşüm, kendini terk etme gibi durumlar (ki buna Vargas Ekstazi Formülü (*Formula of Ecstasy*) diyecek) uyuşturucunun nedeni olduğu “dalga olayı”dır. Uyuşturucunun bireyin zihnine verdiği etkiden yola çıkarak, yükselmek, zihinsel bir gezintiye çıkmak ve dalgalanarak yayılmanın [high [barato], trip [viagem] ve wave [onda]] ilk menşesini, ya da sebebini sorduğumuzda cevap ne birey ne toplum ne organizma ne de şeyler olacaktır. Çünkü *ondulation*’un bir efendisi bir hizmetkârı ya da denetleyicisi yoktur. Mesele *ondulation*’un ne ya da kim olduğunu bilmek değil gelip gelmemesi, olup olmamasıyla ilgilidir. Tarde’i takiben soru kişinin uyuşup uyuşturulmadığı değil, kişinin bir dalgasının olup olmaması ve ona uyumlanıp uyumlanmamasıdır. Dolayısıyla bu mesele *avoir* (sahiplik) metafiziği üzerinden okunduğunda, en başta “dalga”yı talep eden içsel bir geçişkenlik ve ardından dışsallığa doğru bir açılım olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse *ondulation* değişimin, dönüşümün, yoğun farklılaşma eyleminin başka bir ifade biçimidir. Kaynağını da her zaman başkaları tarafından harekete geçirilmesinden ve bu karşılıklılıktan alır.

Tarde, *Les Lois Sociales*’te karşıtlık (*opposition*) kavramının aslında anlatılmak isteneni tam olarak karşılamadığını belirtir. Tarde’in fenomenlerin karşıtlığı konusunda çok daha detaylı olan çalışması, “Evrensel Karşıtlık” (*L’opposition Universelle*) adlı kitabıdır. (Tarde, 1897) Burada kavramı, “*Karşıtlık Fikri, Karşıtlıkların Sınıflandırılması, Fiziksel ve Matematiksel*

Karşıtlıklar, Yaşayan Karşıtlıklar, Hayatın Simetrikleri, Psikolojik Karşıtlıklar, Toplumsal Karşıtlıklar, Karşıtlık ve Adaptasyon” bölümleri altında incelemiştir. Tarde, ortalama bir düşünürün *opposition* kavramını halk dilindeki anlamıyla “farkın maksimumu” (*un maximum de différence*) olarak düşündüğünü söyler.²³ (Tarde, 1899) Fakat karşıtlık, birbirine çok benzer bir tür tekrardır. Diğer bir deyişle karşıtlıklar, benzerlikleri dolayısıyla, karşılıklı yıkıcı iki benzer şeydir. Muhalefetler ya da karşıtlıklar daima bir çift veya düalite oluştururlar. Fakat değişmeyen şey, her zaman birbirlerinden farklı olduklarıdır. Bunlar, eğilimler ve kuvvetler olarak, bazı bakımlardan *sui generis* olabilirler. Bu durum uzun yıllar boyunca kurulan sözde muhalefetler ve varsayılan mitolojik karşıtlıklara dayanan tarih felsefesinin tüm antitezlerini bertaraf etmemiz gerektiğini bize söylemektedir. İki ırkın, iki ulusun, iki hükümet biçiminin, cumhuriyet ve monarşinin, doğulu ve batılının, Hristiyanlık ve İslamiyetin, birbirinin karşısında konumlandırılması, birçok filozofun inandığı gibi mutlak ve doğuştan olarak değerlendirilmesi Tarde’ a göre tamamen saçmalaktır.²⁴ Bunlar tesadüfi olan, kazara meydana gelen durumlardır. Asıl önemli olan konu, bu konumlandırmaların ilişkiselliğidir. Yani, her karşıtlık, iki güç, iki eğilim ve iki yön arasındaki ilişkiyi yani, bağıntıyı, benzerliği, oranı ve uyarlılığı ima eder. Dolayısıyla bu konumlandırma doğrudan adaptasyon alanının içindedir. Rekabet (*concurrence*), sözcüğü de gündelik anlamından sıyrılarak kullanılır. Bu sözcük, hem iş birliği, elbirliği, müsabaka, yarışma (*concours*) hem de savaş, kavga, çekişme (*lutte*) anlamına gelen belirsiz bir sözcüktür. Rekabet, arzuların karşılıklı bir karşıtlığını içermemektedir, burada karşılıklı bir adaptasyon söz konusudur.

Karşıtlığın (*opposition*) tek değeri, yaratıcı dehanın yaratılması için kurulmuş olan karşıt gücün gerginliğini kışkırtmaktır. Mucidin icat konusunda büyük rolü vardır fakat esas doğrudan hizmet ettiği alan tekrardır. Karşıtlık, doğrudan tekrara, dolaylı olarak varyasyona hizmet etmektedir. Mücadeleyi sağlayarak, adapte etmeyi, uyarlamayı teşvik etmede payı vardır. Tarde’ın pek çok kere belirttiği gibi, ikinci unsurun (*opposition*), birinci (*répétition*) ve üçüncüden (*adaptation*) daha önemsiz olması bu temele dayanmaktadır.

Toplumsal karşıtlık, karşılaşma ve kombinasyonlara, karşılıklı ittifaklara ve bazı genel geçer fikirlerin yükselişine sebep olur. İki karşıt terimin yan yana olması ister şiddet içersin ister dogmatik bir şekilde olsun ya da içerik olarak zayıf ya da şüpheli olsun, taklit yoluyla yayılması koşuluyla toplumsal karakterdedir. Karşıtlığın toplumsal mücadelesi, temel terimler olan mantıksal düello (*le duel logique*) ve mantıksal ittifak (*l’hymen logique*) çerçevesinde,

²³ Fra. Gabriel Tarde, *Les Lois Sociales*, (Paris: Felix-Alcan, 1910). s.70

²⁴ Hegelcilere gönderme yapılır.

toplumsal olabilmek için, genelleşmek ve büyümek zorundadır. Bunun için de tekrar gereklidir. Bu bakımdan adaptasyonun teşvikinde itici bir rolü vardır.

Bilimin evrimi, sahte ve yüzeysel bilgilerden, gerçek ve köklü olan bilgilere geçişi sağlar. Buna göre, süreç içinde edinilen bilimsel gelişmelerle birlikte, muğlak ve belirsiz bilgiler, yerini yavaş yavaş sonsuz sayıda verimli düşünceye ve sonsuz küçük adaptasyonlara bırakmaktadır. Gerçekliğin evrimi, küçük iç uyumlarla (*harmonies*) kendisini daha da dışa vurmak ve daha fazla genişletmek için durmaksızın bir eğilim göstermektedir. Bilimin yapısı, insanın üretmiş olduğu alanların en heybetlisidir Tarde'a göre. Bilim, tarihin ışığında inşa edilmiştir ve gelişirken edindiği her adımı, geçmişten günümüze kadar izleyebiliriz. Daha önce küçük keşiflerin birbirine bağlı olmayan ve dağınık olan bir yapısı varken, bilim sayesinde küçük teoriler halinde gruplandırılma yoluna girilmiştir. Zaman ilerledikçe ve gelişmeler çoğaldıkça da bu durum, büyük teorilerle ve geniş bulgularla kendini teyit eder hale gelmiştir.

Fenomenlerin adaptasyon yasasını düşünürken, bazı kavramların ayrımını yapmamız daha sağlıklı olacaktır. Tarde, doğal harmoni ve adaptasyon kavramları arasında bir ayrıma gider. Örneğin bir nehir havzasındaki doğal yaşamı düşünelim. Nehrin etrafında yükselen tepeler ve sıradağlar, nehrin akışına adapte olmuştur. Rüzgarlar, bulutları bu dağların tepesine taşımak için adapte olmuşlardır. Bu döngü içerisinde, bulutların oluşumu için güneş ışınları, okyanus sularının bulutlara yükselmesine adapte olmuştur. Bulutlardan düşen su damlaları ise tekrar çaylara, nehirlere, derelere karışarak, yeryüzündeki su döngüsüne adapte olurlar. Burada dengesiz bir denge vardır. Birbirine geçen ve kendisini varyasyonlarla tekrarlayan bir eylemler döngüsü vardır. Öte yandan bu örnek için suyun akışının dağı yavaş yavaş ortadan kaldırma ve onu başka bir yere taşıma etkisi de yarattığını hatırlarsak, karışıklık ve adaptasyonun doğada birbirlerine dönüştürüldüğünü de söyleyebiliriz. Benzer bir örnek canlı bir varlığın iç organları için de verilebilir. Hangisi olursa olsun canlı olan herhangi bir varlık da benzer bir döngüyü oluşturmaktadır. Onun içindeki adaptasyon, hiçbir zaman tek taraflı değil, her zaman karşılıklıdır. Organ, hayati bir işlevi yerine getirmeye hizmet ederken, hayati fonksiyonlar da organı korumaya hizmet ederler. Üstünde yaşadığımız gezegen ise, fiziko-kimyasal bileşenler açısından, üst üste binmiş tabakaların en uyumlu (*harmonieux*) şekilde ayarlanmış halidir. (Tarde, 1899, s. 148-149.)

Toplumsal alandaki adaptasyon durumuna bakalım. Tarde, herhangi bir biraraya gelmeyi, birbirlerine ya da başkalarına, ortak bir işlev çerçevesinde adapte edilmiş kişilerin toplamı olarak görür. Bir toplam, ya da kümelenme (*agrégat*) uyarlanma (*adaptat*) demektir. Birbirlerinden farklı kümelenmeler biraraya gelip, daha yüksek derecede adaptasyon oluşturabilirler. Bu dereceler sonsuz sayıda kendini gösterebilir. Bu sonsuz sayıda derece

vurgusundan sonra Tarde, çok kabaca ve basit bir şekilde iki derece adaptasyon arasında ayrım yapmaktadır. Bunlar, birinci dereceden ve ikinci dereceden adaptasyon olarak adlandırılır. Buna göre birinci dereceden adaptasyon, sistem unsurlarının kendi aralarında olduğu adaptasyon, ikinci dereceden adaptasyon ise, bu unsurları çevreleyen belli belirsiz sistemlerle sağlanan adaptasyondur.

Toplumsal döngüdeki adaptasyon derecelerinin dışında değinmemiz gereken bir diğer konu da bireyin kendi içinde var olan adaptasyon devresidir. Kalıtım yoluyla ve taklit etme eylemiyle bir diğerinden bireye gelen tekrarın dışında bir de bireyin kendi içinde olan tekrar söz konusudur. Bireyin kendini tekrarlaması olarak nitelendirebileceğimiz alışkanlık ve bireyin kendi kendine karşıtlığı olarak tereddüt ve şüphe kavramları, başkaları ile kurulan uyumdan ya da karşıtlıktan (kavga, rekabet) farklılaşmaktadır. Burada kişinin kendiliğiyle kurduğu bağ ön plandadır. Dolayısıyla bireyin aklının ilk adımı, her ne kadar iç farklılıklar barındırsa da tek bir büyük adaptasyon fikrini formüle etmeye yöneliktir. Bu durumu da sağlayan dayanaklardan biri, yalnızca bireyde olan değil, her şeyde bulunan bir dinamiğin varlığıdır. Her organizma, her organizmada bulunan her hücre, her hücredeki belki de her hücreyel ögenin kendi başına belirli bir kanıtı (*Providence*²⁵) vardır. Bu kavram burada üstün, dışsal ve benzersiz bir şey olarak değil, içsel, sonsuz-küçük ve sınırsız olarak tekrarlanan bir uyum kuvveti (*la force harmonisante*) olarak dikkate alınmalıdır. (Tarde, 1899, s.156-157)

Adaptasyon kavramının sınırları dışına çıkmadan, bu döngü içinde kalarak düşünüldüğünde icadın ve mucidin rolü nedir peki? Mucidin beynindeki temel toplumsal adaptasyonu araştırmaya ve sorgulamaya nereden başlamalıyız? İcadın icat olabilmesi için belirli bir toplumsallığa ve geometrik bir şekilde ilerleyen taklitçi yayılıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştik. Tarde, yaratıcısının zihnine kilitlemiş olan ve toplumda karşılık bulamayan icatların toplumsal bir değerinin olmadığını belirtiyordu. Bu anlamda icat yalnızca taklit edildiğinde toplumsal karaktere bürünmektedir. Peki adaptasyon kavramını toplum mefhumundan kurtararak düşünmeye çalıştığımızda karşımıza ne çıkıyor? Bunun için icadı taklit edilen şey olarak sınırlandırmamak gerekiyor. Mucidin beyninde kıvılcımlanan bir temel sosyal adaptasyon vardır. İcat başlı başına insanlar arasındaki tüm harmonilerin ebeveyni olan fikirler arasında kurulan bir harmonidir. Bu bakımdan bireyin zihni tüm toplumsal uyumun (*harmonie sociale*) kaynağıdır. Bu mükemmel koordinasyon icra edilip işler hale getirilmeden ve çok geniş bir alana yayılmadan önce uzun süredir gizliden yürütülen bir düşünce halinde ilerletilir. Temel

²⁵ Tanrı, Tanrının inayeti; koruyucu, esirgeyici, sezgi, öngörü...

toplumsal adaptasyon, taklit edilmesi hedeflenen yani iki taklidin şiddetli mücadelesinin tek bir zihinde meydana getirdiği kişisel buluşlardır. Bu uyum (*harmonie*) orijinalinde içerden gelse dahi yayılırken kendisini dışa vurma eğiliminde değil, taklit ve difüzyondan ötürü mantıksal bir çift olarak başka bir buluşla birleşme eğilimindedir.

İcatlar hemen ardından cevabı verilen sorulardır. Her toplum kendi içinde önerilen ya da sorulan çeşitli sorulara yanıt bulmaya çalışır. Bu yanıt arayışı humması içinde hem arayışın kendisinden hem de bulunan yanıtların kendisinden ötürü birçok yeni soru doğar. Verilen cevaplar arasında belirli bir karşıtlık (*opposition*) da mevcuttur. Fakat bu karşıtlık daha sonra adaptasyonun etkisi altına alacağı bir karşıtlıktır. İcat meselesini, yukarıda söz ettiğimiz adaptasyon derecelerine yaklaşıp da değerlendirebiliriz. Belirli bir icadın ya da toplumsal adaptasyonun kendisini başka icat ya da adaptasyonlara adapte ederek daha büyük ve daha karmaşık hale getirme eğilimi vardır. Böylece yeni bir adaptasyon meydana gelmiş olur. Karşılaşmalar ve aynı türden mantıksal kombinasyonlar daha yüksek bir senteze yol açmaktadırlar. Tarde'ın iki farklı buluş olarak ele aldığı örnekler duruma biraz daha açıklık getiriyor: (Tarde, 1899, s.171-172) Tekerleğin icadı ve atın evcilleştirilmesi, yüzyıllar boyunca birbirinden bağımsız olarak toplumsal yayılıma tabi olmuştur. Daha sonra bu iki buluş birleşerek birbirlerine uyum (*harmonisé*) sağlamışlardır. Böyle bir birliktelik, taklit işlevini gerektirir. Buluşların her yeni birleşimi ya da biraraya gelişi, genel olarak bir önceki tekil buluştan daha kapsamlı bir yayılma gerektirir. Dolayısıyla adaptasyonun yalnız karşıtlık yasasını değil, tekrar yasasını da dolaylı olarak içine aldığı görmekteyiz. Zira adaptasyonlar Tarde'a göre çoğalıp daha da belirgin hale gelmeye başlar. Bunun yanında bazı toplumsal uyumsuzluklar (*inadaptation*) da beraberinde gelir. Fakat anlıyoruz ki bu inadaptasyonlar da adaptasyona uyarlanır hale gelir ve evrensel adaptasyonun içinde elimine olurlar.

Toparlayacak olursak, tüm bilimlerin benzerlikler, kontrastlar, simetrikler, harmoniler, tekrarlar, karşıtlıklar ve adaptasyonlar üzerinde mevcudiyetini koruduğunu belirttik. Üç anahtar kavramın her birinin kendi iç işleyişinin yanında aynı zamanda birbirleriyle kurduğu ilişkileri ele aldık. Bunlara ek olarak, Tekrar Yasası fiziksel dünyada dalgalı, titreşimli ve döngüsel bir tekrar, canlı dünyasında kalıtsal bir tekrar, toplumsal dünyada ise taklitten gelen bir tekrara tekabül etmektedir. Bu durum sonsuz-küçükten sonsuz-büyüğe kadar istikrarlı bir büyüme eğilimi içindedir.

Adaptasyon Yasası'nın dünyaya etkisi, onu homojenleştiren bir unsur olarak ele alınmamalıdır. Homojenleşme kavramı, Tarde'ın ihtiyatla yaklaştığı bir kavram olacak. Bu dünya üzerine

düşünüyorsak, ne düşünürsek düşünelim, yaklaşımımızı homojen bir hipotez üzerine kuramayız. O zaman bu sorunsal bizi, fark mefhumunun konumunu sorgulamaya itmektedir. Tarde hem bilimin giderek ilerlediği hem de toplumların giderek değişim ve dönüşüme uğradığı dünyada, farkların sayıca artmadığını belirtir. Çünkü her an yeni farklar ortaya çıkmakta, aynı anda eski farklar da kaybolmaktadır. Ve bunu dikkate alarak, farkların toplamının evrende arttığını varsaymamız için hiçbir nedenin olmadığını belirtir. Farkın artışından daha önemli olan şey, farkların kendisinin farklılaşmasıdır. Bu durum an be an sürekli olarak gerçekleşmektedir. Sürecin getirdiği değişim bizleri, farklılıkların en ilkel ve karşıt olarak birbiri karşısında konumlandırıldığı dönemden, uyumlu bir şekilde (*harmony*) gölgelenen farklılıkların dönemine doğru götürüyor.

4. LEIBNİZ VE NEWTON'UN UZAY ANLAYIŞLARINDAN TARDE'A AÇILAN KAPI

Tarde sosyolojik analizlerini bağıntısal uzay anlayışı üzerine kurar. Durheim için “şeyler” olarak ele alınması gereken toplumsal olgular karşısında Tarde’in toplum tanımı neredeyse bunun tam zıddıdır. Toplumsal bağ fikri merkezi rol oynar. Bu bağlar birbirine çok yakın ya da çok uzak olabilir. Aralarındaki mesafe bağın kendisine doğrudan etki etmez. Birbirinin karşısında konumlandırılan birey ve toplum kavramları Tarde için birbirinin içindedir. Çünkü bu anlayışa göre her şey, her şeyle bağ kurabilir. Toplum tanımı, bu bağlardan menşegini alır. Bu bağlar ruhsal (spiritüel) bağlardır. “Toplum belirli bir tarzdaki zihinler-arası (inter spiritüel) hareketlerden, birbirleri üzerinde etkili olan zihin durumlarından oluşmuş bir dokudur.” (Tarde, 2004, s.8) İlişkilerin çoğulluğu toplumsal bağı kuvvetlendiren etkenlerden biridir. Bu bağlar evrensel bir eğilime sahip oldukları için kozmiktir ve çokludur. İşte bu bağıntısallığın kendisi, bizi Leibniz’e götürmektedir.

Tarde’in Leibniz’den miras olarak aldığı, en temel yaklaşım evreni *monadoloji* kavramı üzerinden açıklama girişimidir. Leibniz’in ilkeler halinde açıkladığı bu sistemi Tarde, daha sonra *Monadoloji ve Sosyoloji* adındaki yapıtıyla yeniden ele alacaktır. Bunun dışında, Tarde’in arzu ve inanç konularının insanlar üzerindeki itici gücüne yaptığı vurgu ile daha önce Leibniz’in monadların algı ve isteklerini irdelemiş olması arasında dolaylı bir ilişkisellik kurulması mümkündür. Öte yandan, Leibniz’in monadların sahip olduğu algı konusunda bir ardışıklık

kurması, diğerk bir deyişle “algı dereceleri” olarak açıkladığı durum, Tarde’da halk, kitle, yığın gibi kavramsallaştırmaların yapılmasında belirleyici olmuş olabilir mi? sorusunu akıllara getirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde yukarıda söz ettiğim durak noktaları sırayla ele alınacaktır. Teorik bir karşılaştırmanın yanı sıra bu teorilerin gelişme aşamasında yaşanan temel tartışmalara değinmek daha sağlıklı olacaktır. Eğer Tarde toplumu zihinler-arası hareketlerle ve ‘bağ’larla açıklıyorsa, bağıntısal uzay fikrini düşünürken, mutlak uzayla ilişkisine bakılmalıdır. Bu nedenle Leibniz ile Tarde arasındaki sürekliliği irdelerken Leibniz’in, Newton ile yürüttüğü uzay anlayışları tartışmasına değineceğim.

Leibniz’in uzay ve zaman kuramını ileri sürerken, bunu tamamen bağıntısal bir düzlem üzerine oturtmuş olması, o dönemde uzay ve zamanı mutlak ve bağımsız olarak gören Newton’a sıkı bir muhalefeti beraberinde getirmiştir. Newton ve Clarke’ın uzay ve zaman anlayışlarında paylaştıkları ortaklıklar, Leibniz’in Clarke ile olan mektuplaşmalarına da yansır. Bu mektuplarda, mutlak uzay ve bağıntısal uzay teorilerinin temel açıklamaları detaylandırılmış, Newton’un bu iki farklı uzay anlayışı üzerinden pekçok tartışma yürütülür.

Newton 1687 yılında, üç ciltlik *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adlı eserini yayımlar. Daha sonra önemli tartışmalara sebep olan kitapta, uzay anlayışına dair önemli bir ayırmda bulunur. Kitaptaki *Tanımlar* bölümünde, mutlak uzay ve bağıntısal uzayı şu şekilde açıklar: “Mutlak uzay, kendi mahiyetinde, dışarıyla hiçbir ilişkisi olmaksızın, her zaman aynı ve hareketsiz şekilde kalır. Bağıntısal uzay, duyularımızın konumunun cisimlere göre belirlendiği genellikle hareketsiz (ya da devinimsiz) uzay olarak ele alınan mutlak uzayın, hareket edebilen boyutu ya da ölçüsüdür.” (Newton, 1999, s. 408-409) Bu açıklamayla bazı uzay tanımlamalarına karşı çıkılır. Mutlak uzay, cisimlerden ya da salt yönelimlerden oluşmaz. Newton’un tanımına göre, mutlak uzayın cisimlerin ve hareketlerin var olma koşullarına imkân tanıdığı söylenebilir. Burada mutlak uzay, bir nevi töz olarak ele alınır. Bu tözsel var oluş, onun kapsayıcı ve nesnel olduğunu gösterir. Mutlak uzay cisimlerden oluşan bir toplam değildir, o cisimleri kapsar fakat bundan ibaret değildir, mantıksal anlamda cisimlerden önceliklidir. Bu nedenle, cisimlerin var oluşuna yataklık eder. Cisimler mutlak uzayın varlığı dolayısıyla onun içinde kapsanır. Fakat bu kapsama durumu nesnelere ile mutlak uzay arasında herhangi bir tek taraflı ya da karşılıklı etkileşime neden olmaz. Nesnelere ya da cisimler var olmasa da mutlak uzay zaten ezeli ve ebedi olarak var olandır ve var olacaktır.

Bağıntısal uzay, mutlak uzay içinde bulunan cisimlerin arasındaki mekânsal bağıntılardan oluşur. Bu bağıntılar, değışkenliği de içlerinde barındırırlar. Böylece cisimler arasında kurulan

bağıntıların çeşitliliği ve sonsuzluğunun koşulu sağlanmış olur. “Mutlak uzay ve bağıntısal uzay biçimde ve büyüklükte aynıdırlar; ama her zaman sayısal olarak aynı kalmazlar.” (Newton, 1999, s.409) Mutlak uzay özdeş ve aynı kalır, çeşitliliğe ve dinamik bir var oluşa sahip değildir. Öte yandan bağıntısal uzay, mutlak uzaydan sayısal olarak farkını yaratır. Çünkü o, kendi yapısından kaynaklı bağıntısallığıyla, çeşitliliğe açılabilir. Mutlak uzayın sonsuzluğu onun matematiği olanaklı kılmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü mutlak uzayın hareketsiz ve aynı kalışı matematiksel ilkelerle uyum içerisinde olmasını sağlar ve bu bakımdan sonsuz olarak tanımlanabilir. Bu durumun yarattığı bir diğer durum da nedenselliğin mutlak uzay içinde yer bulamayışıdır. Mutlak uzay cisimlerden ne etkileneceği ne de onları etkileyeceği için, burada nedensellikten söz edilemez. Nedensellik, bağıntısal uzay içinde var olabilir.

Newton’un, mutlak uzay ve bağıntısal uzay anlayışında, mutlak uzaydan yana geliştirdiği yaklaşımı karşısında Leibniz, bağıntısallıktan yanadır. Leibniz’in Newton’un uzay anlayışına ve özellikle mutlak ve bağıntısal harekete getirdiği eleştiri başta belirttiğim gibi Clarke ile mektuplaşmalarında ortaya çıkar. Şeylerin ilişkiselliği, Leibniz’in uzay anlayışı için temel oluşturur. “Bir arada var olan iki şey, A ve B, bir durum ilişkisi içinde durur. Eğer şimdi şeyleri yalnızca bir arada var olarak, eş deyişle, karşılıklı durum ilişkileri içinde, duruyor olarak düşünürsek, bir bir arada-varoluş düzeninin düşüncesi olarak uzay düşüncesi buluruz.” (Copleston, 2013, s.49) Buradaki uzay düşüncesi tıpkı zaman gibi, ilişkiseldir. Nesnelerin veya cisimlerin barındırdığı ilişkisellik, onların konumları arasındaki karşılıklılıkla alakalıdır. Bu noktada, uzay tanımlamaları içinde hareketin ne ifade ettiği önem kazanır. Newton, tıpkı uzay anlayışlarını açıkladığı gibi, mutlak hareket ve bağıntısal hareketin de tanımını yapar. Ona göre, mutlak hareket, mutlak uzayda cismin konumunun değişmesiyle, bağıntısal hareket ise, bir cismin diğer cisme ya da cisimlere göre konumunun değişmesidir. Yani birarada-varolan cisimlerin konumları, birbirleri ile kurdukları ilişkileri de belirler. Bu ilişkilerin her biri kendine özgüdür. Bağıntısal konum, her zaman bir nesnenin konumunun diğer nesnenin konumuyla yer değiştirebilmesine olanak sağlar. Bu olanaklılık onun mevcudiyetini mümkün kılar. Ve bütün bu kendine özgü bağıntısallığı ve bağıntısal konumu kapsayan yine mutlak uzaydır. Bağıntısal konum, mutlak uzayın içerisinde de bir konuma sahiptir. (Newton, 1999, s.411-412) Buraya kadar yaptığımız bütün bu tanımlamaları deneysel olarak daha iyi açıklamak adına Newton’un aynı kitabında verdiği meşhur örneği verebiliriz. *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*’nde Newton, kova ve su örneği üzerinden mutlak uzayı ispatlama yoluna gider. İçi su dolu bir kova hareketsiz haldeyken suyun yüzeyi hareketsiz kalacaktır. Kovayı herhangi bir

yöne doğru, kendi etrafında döndürmeye başladığımızda ise, suyun yüzeyi, hareketsiz konumundaki düzlüğünü bir süre sonra kaybeder ve suyun yüzeyi, kovanın içine doğru konkavlanır. Burada önemli olan, suyun hareketini hangi dayanaklara göre açıklamamız gerektiğidir. Bağıntısalsal bir ilişki hangi duraklardan geçerek açıklanabilir sorunsalı baş gösterir. Suyun hareketi ile kovanın kendi hareketi arasındaki ilişki bağıntısallıkla açıklanamaz çünkü zaten kova da suyla beraber hareket etmektedir. Bir diğer deyişle, kova ve su arasında bağıntısalsal bir ilişki yoktur. Öte yandan deneyin dışında kalanlar içinse, -ya da deneyi gözlemleyenler için- kovayla birlikte döndüğümüzü düşünsek bile, her halükârda somut bir şekilde kovanın içinde meydana gelen konkavlanmayı gözlemlemiş olacağız. Toparlayacak olursak, bu deneyde her türlü cisimsel ya da diğer bir deyişle bağıntısalsal hareket ile suyun neye göre, hangi koşullara göre konkavlanma yaptığını açıklayamayız. Burada deneyi mümkün kılan koşul, bağıntısallıktan geçmemektedir. İşte bu noktada, Newton'un mutlak uzay ispatı tamamlanmış olur. Çünkü, hareketsiz ve değişmez bir şey olarak mutlak uzay, bu konkavlanma durumunu mümkün kılar. Bu noktada bağıntısalsal uzayın cevap veremediği bir alan mevcuttur. Nesnelere nedenselliği ve bağıntısalsal uzay ile açıklanamayacak olan bu durum aslında Newton'un diğer alanlarda yaptığı çalışmaların da altını doldurur. Çünkü mutlak uzay tıpkı kova-su örneğinde olduğu gibi, hareket yasalarına dayanak oluşturan bir zemin yaratır.

Mutlak uzayda cisimler yer kaplayışlarından dolayı edilgin durumdadırlar. Bağıntısalsal uzayda ise bu edilginlik ortadan kalkar, cisim karşı koyar hale gelir. Bu karşı koyma, bir etkinlik demektir. Hareketin ilk yasalarının kaynağı kuvvettir. Cismi oluşturan asıl öge, bu karşı koyma gücüdür. Cismin özü bu yer kaplama değil, karşı koyma gücüdür.²⁶ Bağıntısalsal uzayda var olan her nesnede bir etkinlik vardır. Dolayısıyla ne kadar nesne ya da cisim varsa, o kadar basit ve yalın kuvvet vardır. İşte bu etkin kuvvetler, Leibniz'e göre monadlardır. Leibniz, monadları, bağıntısalsal uzay anlayışının içine yerleştirir. Bağıntısallığın kendisi, monadoloji kavramsallaştırmasının önünü açar. Bu noktadan itibaren, monadların Leibniz'deki ve Tarde'daki karşılıklarına, mutlak uzay ve bağıntısalsal uzay tartışmasının içinden bakabiliriz.

²⁶Saffet Babür, Penceresiz İletişim: Leibniz, Monadoloji,(2013 Güz Dönemi, Felsefe Soruları I Dersi)
Online erişim: https://www.youtube.com/watch?v=Qt_QBHW2UEo&list=TLpe8q_5qfhHQxMTEwMjAxNQ

4.1. Monadoloji Kavramı

Monadoloji teriminin kökenini oluşturan *monad* sözcüğü, latince tek, bir anlamına gelen *mono*'dan gelir. *Monad*'ın anlamı ise farklı düşünörlere ve dönemlere göre çok büyük olmasa da değişiklik göstermiştir. Örneğın Eski Yunan Felsefesi'nde "bölünmez birlik" anlamına gelen monad terimi, Leibniz'in felsefesinde artık bölünemez bir birlik olan sonsuz sayıdaki cevherlerin her biri, Giordano Bruno'nun yorumuyla "fiziksel ve ruhsal gerçekliğin ögelerinden her biri." olarak tanımlanmıştır. Hiç şüphesiz monadın ve monadolojinin tanımlanışı Leibniz'le birlikte sağlam bir zemine dayandırılmıştır. Bu bölümde Leibniz ve Tarde'nın monadolojiye yaklaşımlarının kesiştiğı ve ayrıştığı noktalar ele alınacaktır.

Leibniz ve Tarde'nın ilişkisine geçmeden önce, bu iki düşünür arasında geçen tarihsel süreç içerisinde monadolojinin düşünörlere göre yorumlanışının çeşitlilik gösterdiğini görüyoruz. Örneğın Alman filozof Johann Friedrich Herbart, '*Reals*' olarak adlandırdığı basit metafizik monadlara dayandırılmış, deneyimde verili olan zengin ve çeşitlenmeye açık karmaşıklığı (complexity) tartışır. (Dunham ve Phemister, 2015) Herbart'ın amacı, basit şeyleri algılayışımızdan yola çıkarak uzay ve zamanı kavramsal açıdan nasıl kurduğumuzu açıklığa kavuşturmadır. Bu durum gerçeklik ve görünüm arasındaki ilişkiyi irdeleyerek olur. Uzay ve zaman, kendi kendilerine monadların görünömleri haline gelir. Bir diğeri monadoloji yaklaşımı da İtalyan asıllı filozof Bernard Bolzano'dan gelir. Bolzano, uzayda var olan basit monadları açıklayarak Leibniz'ci metafiziğı geliştirir. Fiziksel bir monadoloji inşa etmek için cüretkâr bir girişimde bulunarak, monadolojik metafizik tarihinde önemli bir adım atar.

Leibniz'in etkin kuvvet olarak tanımladığı tözler, daha önce belirtildiğı gibi sonsuz sayıda monadlardır. Monadoloji'de Leibniz, monadların özelliklerini madde madde sıralar. Buna göre, monadların her biri birbirinden farklı olmak zorundadır. Monadlar bölünemez birliklerdir, kendinden daha küçük parçalara ayrılamazlar. Zaten etkin kuvvetler olarak monadların, konum ya da yer kaplama gibi bir özellikleri yoktur. Yani bu şunu gösterir ki, monadların etkinliğı sayesinde konum ve yer kaplama söz konusudur. Bir monadın içinde olup biten her şey onun kendi içinden gelmektedir. Onun içinde olan şey, aslında bütün bir evrendir. "...her cisim sadece kendisine temas eden şeylerden etkilenip, onlarda olup bitenleri bir şekilde hissetmekle kalmaz, onlar aracılığıyla doğrudan temas ettiğı cisimlere temas edenleri de hisseder. Dolayısıyla bu iletişim mesafe tanımaz. Sonuç olarak her cisim evrende olup biten ne varsa hisseder." (Leibniz, 2011) Her bir monad tüm dünyayı sergiler. İşte tam bu noktada, benzer pek çok noktada olduğu gibi, Leibniz'den Tarde'a doğru bir kapı açılır. Leibniz'in her monadda verili olan bir algılama

yetisinden söz etmesi, Tarde'in birey-toplum ilişkisini açıklığına tesir eder. Tarde her bireyin içinde zaten var olan toplumlara vurgu yapar. Ona göre her şey bir toplumdur, her fenomen bir sosyal olgudur. Her bir olay, bir sosyal olgu olur. Tozun uçuşması bile ona göre sosyal olgudur. Etkin kuvvetler olarak monadlar, içinde tüm evreni barındırırken, bir birey de içinde yaşamadığı ya da şahit dahi olmadığı bir toplumu aslında içinde barındırır.

Evrensel farklılık, farklı farkları keşfetmeye meyleder. Tarde da bu görüşü temellendirebilmek için Leibniz'in monadlarına başka bir gözlükle bakarak fark fikrini parlattı. Leibniz'e göre monadlar karmaşık olanların oluşturduğu basit maddeler ve aynı zamanda temel parçacıklardır. Bu nedenle birini diğerinden ayırt eden özelliklerle donatılmışlardır. Sürekli içkin bir güçle canlı, sonsuz küçüklere saygılılardır. Tarde'in monadları ise bunlardan daha fazlasıdır, yenilenmiştir. Ona göre evrensel olana ancak sonsuz küçüklüğün aracılığıyla gidilir. Leibniz'de olduğu gibi monadlar ne mutlak manevi ne de maddeseldir. Varlığın bir parçasını oluşturan basit maddeler de değildir. Monadlar kendilerini evreni ifade etmek için sınırlamadıkları için Leibniz'deki gibi bozulmaz değildirler. Bunun yerine birbirlerine nüfuz edebilen, etkileşimler halinde olan eylem alanlarıdır. Monadların birbirleriyle kurdukları bağlar dışında, birbirlerine uyguladıkları faaliyetler dışında hiçbir özleri yoktur. Onları var eden bu bağın kendisidir. Monad evrenseldir. Aynı zamanda kendi içerisinde bir evrendir. Burada aslında Tarde'in önerisi büyüğün yerine küçüğü, majörün yerine minörü koymaktır. Mikro olan her zaman makrodan daha fazlasıdır. Dolayısıyla bakış açısındaki bu yer değiştirme hamlesi faili sonsuz küçük ve sonsuz küçüğün yol açtığı farklı varyasyonlar haline getirmektedir. Eğer herhangi bir olasılık gerçek olma, herhangi bir gerçeklik evrensel olma eğilimindeyse bu durum her bir monadın hevesinden, her bir sonsuz küçüklüğün sonsuz tutkusundan kaynaklanmaktadır.

Bir şey kendisini oluşturan ilişkilerin dışında ya da ötesinde var olamaz. Bu nedenle bir monad tek başına değil diğer monadlarla birlikte yürümektedir çünkü Tarde'in da vurguladığı gibi tek başına bırakılan bir monad hiçbir şey yapamaz. Eğer monadlar evrensel araçlarsa, bunun nedeni başka monadlar olmadan hiçbir failliğinin olmaması ilişkisiz bir var oluşunun olamamasındandır. Farksız ilişki yoktur. İlişkiselliğin önemi Tarde'in felsefeyi yorumlayışına da yansır. Bugüne kadar felsefe *olmak* fiili üzerine kurulmuştur. Tarde'a göre "être (olmak) yerine avoir (sahip olmak) modeli benimsenseydi, felsefenin tıkanıklıklarına bu kadar saplanılmazdı. "I am" derken kendi varlığımızın dışında bir şey söyleyemeyiz. İşaret edilen alanın sınırları bellidir ve adeta bir ön kabul vardır. "être" fiili üzerinde temellenen bir yaklaşım bizi bir kimlik problemine de götürecektir. Latour'un belirttiği gibi "Kimlik felsefesiyle imkânsız gibi görünen şey, 'değişim' felsefesi ile hiçbir zorluk arzetmez. Sahip olmak,

aktarımdan bahsetmenin başka bir yoludur. (Latour, 2008) İlki gri alanları kabul etmeyip bir şeyin sadece o olması ya da olmamasını belirtirken Tarde'in önerdiği model ise bir derecelendirmeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü her zaman daha fazla ya da daha azına sahip olunabilir. Sözü edilen sahiplik metafiziğine geçebilmek için Descartes'ın cogito'sunu askıya alıp varlık felsefesini yeniden düşünerek topyekün bir radikal değişim mümkün kılınmalıdır. Deleuze *Fark ve Tekrar*'da bu ait olma veya sahip olma avatarlarının büyük felsefi öneme sahip olduğunu söyleyerek "Varlık alanında düzenlenen şey monadların kendi aralarında hareketli ve sürekli olarak değiştirilmiş ilişkileridir." diye ekler. (Deleuze, 1968) Dolayısıyla Tarde'in önerdiği çözüm bireycilik değildir, bir nevi ilişkiselliktir. O, bir şeyin kendisini oluşturan ilişkilerden bağımsız bir şekilde, dışında ya da ötesinde var olabileceği fikrini reddeder. Bir şeyin sahip olduğu ilişkiler ve alıp verdiği etkilenimler o şeyi o kılar. Eyleme içkin olan bir birlik ve bileşim vardır. Bunlar ilişkiselliği oluşturur.

Tekrar monadlara dönelim. Leibniz'in monadları, fizik, ya da matematik noktaları ile karşılaştırmalı olarak düşünülebilir. Monadlar fizik noktalarından ayrılırlar çünkü yer kaplamazlar. Matematik noktalarından ayrılmalarının sebebi de her birinin bir nesnel gerçekliğe tekabül etmesidir. Monadlar, metafizik noktalardır ve tüm evren monadlardan oluşur. Bir monadın kendi içinde bir başka unsur tarafından bozulabileceğini ya da değişikliğe uğratılabileceğini iddia etmek mümkün değildir. Monadların bir şeyin içine girmesine ya da dışarı çıkmasına izin verecek pencereleri yoktur. (Leibniz, 2011, s.11) Her türlü değişim, bir monadın içerisinde zaten başlangıçtan beri içerilmiş durumdadır. Fakat Leibniz'in monadlarının kapısız penceresiz olması, Tarde'in monadolojisinde karşılık bulmaz. İki düşünürün monadoloji dizgesinde bu nokta en belirgin farklılık olarak işaretlenebilir. Tarde için taklidi mümkün kılan arzu ve inançlar, akışlardan oluşur. İki birey²⁷ karşı karşıya geldiğinde asıl karşılaşan arzu ve inanç akışlarıdır. Karşılaşmanın kendisi ister taklidin önünü açan ister icada yataklık eden bir nitelikte olsun, arzu ve inanç akışları arasında mutlaka bir etkileşim söz konusudur. Öte yandan Leibniz'de monadların kapısız penceresiz olmasındaki bu farklılık Tarde'in Leibniz'den sonra "ilerleme" olarak tanımlayacağı alanın bir parçasıdır. Tarde, *Monadoloji ve Sosyoloji* kitabının ilk cümlesinde şöyle söyler: "Leibniz'in monadları Leibniz'den bu yana hayli yol aldı, ilerlediler. Bilginlerin kendileri bile farkına varmadan değişik bağımsız yollarla çağdaş bilimin kalbine giriveriyorlar." (Tarde, 2013, s. 23) Buradaki ilerleme fikri, çağın getirdiklerine ayak uyduran, dönemin koşulları ışığında bilgi üretimini önceler. Tarde'in *Monadoloji ve Sosyoloji*'de sürekli fizik, kimya, biyoloji, astronomi, felsefe,

²⁷ Leibniz ve Tarde'ı bu alanda karşılaştırmak adına, iki bireyi, iki monad anlamında kullanabiliriz.

matematik gibi alanlara gönderim yapmasının nedeni budur. Monadların her alana yansması, her bilim dalının içine girip çıkması, 20. yüzyıla girilirken zorunlu hale geliyor. Çünkü Tarde, en başından beri vurguladığı disiplinler-arasılığı, monadolojinin de dayanaklarından biri olarak görüyor. Leibniz'in kapalı monadlarının "ilerlemesi" için de bağıntısal uzay içerisinde onları açmak ve birbiriyle iletişebilir hale getirmek gerekiyor. Bu durum yalnızca o günün koşulları içinde var olan halihazırda tanınmış bilim dalları için değil, kuruluş mücadelesi veren sosyoloji için de hayati önem taşımaktadır. Yani "monadların çağdaş bilimin kalbine girmesi" demek, tanınma mücadelesi veren sosyolojinin de kalbine girmesi anlamına gelir. Leibniz'in monadlarında etkileşim kanalının olmaması, onlara iletişim yoluyla tesir edebilecek değişiklikleri de bertaraf etmek anlamına gelir. Herhangi bir bozulmaya ya da değişime çekilen set ile birlikte monadlar, tekil varlıklar olarak, kendi bütünlüklerini korurlar. Kapısız penceresizlikle çekilen bu set, onları değişimden tam olarak alıkoyan ve ayrıştıran bir özellik değildir. Çünkü monadlar zaten kendi içsel yapıları dolayısıyla her türlü değişimi başlangıçtan beri içerirler. Bu içerme hali, monadlar arasında gerçek anlamda bir etkileşim olmamasına rağmen, bir tür uyum olarak tezahür eder. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için Leibniz, 30 Nisan 1687'de Antoine Arnauld'a yazdığı mektupta koro örneğini verir.²⁸ (Benett, ve Remnant, 2000) Bu örneğe göre bir orkestra (ya da koro) içindeki müzisyenler çaldıkları bir eseri birbirlerinden tamamen farklı şekilde çalarlar. Her birinin kendine özgü bölümleri vardır. Müzik yaparken müzisyenler birbirlerini duymayıp görmeseler de mükemmel bir uyumları vardır. Her birinin kendi notalarını takip etmelerinden doğan bir harmoni söz konusudur. Müziği dışardan dinleyen biri için kulağa gelen, bu uyumdan başka bir şey değildir. Bu uyum Leibniz'e göre önceden kurulmuştur. Yani önceden belirlenmiş bir uyum (*harmonia praestabilitata*) vardır.

Leibniz'in açıkladığı haliyle evrendeki harmoni, Tarde'da Leibniz'e oldukça yakın bir perspektifle sunulur. Tarde için, fiziksel alan, biyolojik alan ve sosyal alan gibi epistemolojik olarak birbirinden farklı alanlar, evrensel bir yasaya tabidir. Bu yasa *Evrensel Tekrar Yasası*'dır. Diğer bölümlerde daha kapsamlı bir şekilde açıklanacak olan bu yasa, evrenin işleyişini açıklamaktaki temel taşlardan biridir. Tarde, evrenin uyumunu, bilimler-arası geçişkenlikle açıklar. Zira Taklidin Yasaları, birbirinden referans alabilecek olay ve olguların benzerliğinden hareket ederek yazılmıştır. Toplumsal, fizyolojik ve biyolojik alandaki verilerin birbiri ile uyum gösterme eğilimi, bu alanları birbirinden beslenir kılar. Tarde nehrin akışı, tozun uçuşu, titreşen atomlar ve üreyen hayvanları unutmuyarak fenomenler arasındaki ilişkiyi

²⁸int.erişim: http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/leibniz1686a_1.pdf (erişim tarihi: 16.12.2020)

anlatırken akışkan bir dil yaratıp yer yer şiirsel bir anlatımı benimser. Tarde’ın en ünlü örneklerinden birinde de Leibniz’le kurduğu bağı görebiliriz. Toplumun içindeki bireyleri değil, bireyin içindeki toplumları vurgulamak için denizin içindeki balıkları değil, balıkların arasındaki denizi görmeyi tercih eder. Leibniz de parça-bütün ilişkisini Monadoloji’de “Maddenin her kısmı, bitkilerle dolu bir bahçe, balıklarla dolu bir gölet gibi tasarlanabilir. Ama bitkinin her dalı, her uzvu ve sıvıların her damlacığı da yine böyle bir bahçe veya gölettir.” (Leibniz, 2011, s.51) diyerek açıklar. Fakat yine de Leibniz’in monadlarının içerdiği önceden kurulu uyum, Tarde’ın monadolojisinde arka planda kalmış gibidir. Bu konuya Jean Clet Martin de dikkat çekmiştir.

“Monadların ilişkilerini, sadece uyuşan unsurları içerebildikleri, önceden kurulu bir uyum üzerine temellendiren Leibniz’in aksine, Tarde’ın monadolojisi, teknik nesnelerin yapay esnekliğine bir yaşam aşımak için, birbiriyle karbon ve silisyum, organik ve sibernetik kadar uyumsuz sistemlerin füzyona sokulabileceği sonsuz kompozisyon düzlemi sayar. Böyle çoğul bir monadoloji düşüncesi en yenilikçi uzantılarını Deleuze’de bulacaktır.”, (Martin,2008, s.33)

Tarde’ın yoluyla kesişen Deleuze ve Guattari, Bergson, Simondon gibi isimler de Leibniz’in bağıntısal uzay anlayışının yarattığı imkândan epistemolojik açıdan beslenirler. Deleuze, problem ve varlık ilişkisini incelerken, problemin neredeyse eş anlamlısına dönüşen varlığın, çeşitli çözümlerin yer aldığı açık bir alan haline gelmesi ya da problem-çözüm diyalektiğini ilişkilerin birbirine bağlanma tarzı üzerinden kendi iç mantıklarını ürettikleri farklı alanlara taşınması doğrudan bağıntısal uzayın imkanıyla alakalıdır. Öte yandan Simondon’un potansiyellere yaptığı vurgu da bu imkanlılıktan beslenir. Leibniz’in bağıntısal uzay anlayışı, başta Tarde olmak üzere bu düşünörlere bir bir kapısını açmıştır.

5. DREYFUS OLAYI SIRASINDA TARDE NEREDE?

Dreyfus Olayı Üçüncü Cumhuriyet döneminin toplumsal ve siyasi yapısını derinden etkileyen olayların başında geliyor. Bugün bile benzer olaylar yaşandığında hala tartışılan ve yalnızca Fransa’da değil Türkiye’de de güncel siyasette özellikle son dönemde atıfta bulunulan bir konu olmasından dolayı önem taşımakta. Tarde, içinde bulunduğu dönemde yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal olaylar hakkında ayırım yapmadan değerlendirme yapmış, bu olayın yanısıra Chambige Olayı, Wladimiroff Olayı gibi başka gündemler için de kalemini oynatmıştır. Bu

bölümde genelde Durkheim'in aktif rolüyle hatırlanan Dreyfus Olayı'nı Tarde'in yaklaşımına odaklanarak ele alacağım.

Dreyfus davası henüz gündeme gelmeden önce Fransa'da huzursuzluk, başarısızlık ve yenilgilerin getirmiş olduğu bir atmosfer hakimdir. 1870'te alınma büyük yenilgi ile Alsace-Lorraine gibi kritik bir bölgenin Almanların eline geçmesi ve Panama Bunalımı, Fransa'dan Almanya'ya sürekli bilgi sızdırıldığına, ülke içinde birilerinin Fransa'ya ihanet ettiğine dair kuşkuları arttırmaktaydı. Dreyfus Davası (ya da Dreyfus Olayı) Albay Alfred Dreyfus'un Almanlara istihbarat sızdırdığı suçlaması üzerine gelişen sürecin genel adıdır. Olay kısaca şöyle gelişir:

1894 yılında Paris'te bulunan Almanya Büyükelçiliği'nde hizmetli olarak çalışan ve aynı zamanda Fransa Savaş Bakanlığı Haber Alma Servisi'ne bağlı olarak gizli belgeleri toplama görevini üstlenen Marie Bastian çöp sepetinde bir not bulur. Bu not Alman Askeri Ateşe Alman Maximilian von Schwartzkoppen'e yazılmıştır. Notta Fransa'ya ait bilgilerin Almanya'ya verilmesi vaat edilmiştir. Bastian belgeyi dört ayrı birimin başkanlarına gönderir ve devlet erkanının biraraya geldiği bir toplantı yapılır. Bu sırada Fransız basınında yapılan antisemitist propaganda had safhaya ulaşmıştır. Özellikle “Yahudi Karşıtı Birlik”in üyesi olan Edouard Drumont'un yazdığı *La France Juive* (Yahudi Fransa) kitabı ve *La Libre Parole* (Özgür Söz) Gazetesi toplumsal bir yankı bulmuştur. Bunun dışında *Le Soir La Patrie*, *L'intransigeant*, *La Petit Journal*, *L'eclair* gibi gazeteler de yine aynı bakış açısı ve yayın politikasına sahip olan medya organlarıdır. (Selçuk, 2016, s.15) Bütün şüpheler Alsace'lı ve Yahudi kökenli Dreyfus üzerinde yoğunlaşırken, gizli soruşturmalar başlar. Nottaki yazı ile Dreyfus'un el yazısı karşılaştırılır ve istenen sonucu almak için yeni uzmanlar bulunarak raporlar hazırlanır. Dosya mahkemeye gönderilir ve Yüzbaşı Dreyfus “iyi derecede Almanca bilmesi”, “fazla kültürlü olması”, “dikkat çekecek kadar iyi belleğe sahip olması” gibi gerekçelerle suçlu bulunur. (Baysan, 2002) Vatana ihanet suçundan yargılanarak cezaevine girer. Bu sırada gazeteler karalama kampanyalarına devam ederler. 5 Ocak 1895 yılında Dreyfus cezaevinden alınır ve yoğun kalabalığın “Yahudilere Ölüm!” sloganları içinde rütbesi ve nişanları sökülür, kılıcı kırılır. Bir süre sonra Guyane (Şeytan Adası)na götürülür ve bu durum sağ kanatta neredeyse coşkuyla karşılanır. Alanında uzman olan pek çok isim bu haksız dava için daha sonra çalışmaya devam etmiştir. Picquart isimli yarbay olup bitenleri sonradan farkına varıp davanın iç yüzünü açığa çıkarmak istese de hükümet her gelişmenin üzerini kapatmakta ısrarlıdır. Dreyfus'un ailesinin de yeni itiraz dosyaları hazırlamasıyla Dreyfus'un suçlanmasına neden

olan el yazısının aslında Fransız Binbaşı Esterhazy'ye ait olduğu ortaya çıkar. Fakat yine gizli toplantılarla binbaşı aklanır.

Bu süreçte entelektüel bir figür olarak ortaya çıkan Emile Zola, Fransa'nın gidişatından endişe duymakta, romanlarında toplumsal referanslardan ve tarihi belgelerden yararlanarak bu dinci ve ırkçı baskıların ülkeyi yüzlerce yıl geriye götürdüğünü düşünmektedir. Zola olay yeni cereyan ettiğinde aktif olarak ilgilenmez, o dönem zaten İtalya'dadır. Olayları öğrenip Paris'e geldiğinde harekete geçmeye karar verip çeşitli gazetelerde yazılar yayınlamaya başlar. 25 Kasım 1897'de *Le Figaro* Gazetesi'nde *Gerçek Yürüyor Onu Kimse Durduramaz*, 1 Aralık 1897'de *Lonca* 14 Aralık 1897'de *Gençliğe Mektup* başlıklı yazıları büyük ses getirir. İkiye bölünen Fransa'da yükselen antisemitist dalga sonucunda Zola artık yazılarını yayınlayacak gazete bulamaz. Alternatif yollar arayıp broşürler bastırmaya başlar. Dreyfus Davası için mücadele veren Picquart'ın da cezalandırılmasıyla birlikte Zola en çok ses getirecek olan *J'accuse* (Suçluyorum) (Zola, 2015) adlı makalesini yazar. Bu metin cumhurbaşkanına ithafen yazılmıştır. Yazı, adalet arayışı için büyük bir umut kaynağı olur. Amaç yargının yeniden gözden geçirilmesini talep etmek ve hukuki bir hatanın varlığını duyurmaktır. Aralarında Anatole France, Ferdinand Brunot, Marcel Proust, Octava Mirbeau, Paul Alexis gibi yazarların da bulunduğu ünlü yazarlar sanatçılar hukukçular ve akademisyenlerin katılımıyla çeşitli bildirimler basılıp imza kampanyaları yapılır. (Tekay, 2002) Durkheim ilk imzacılardan biridir. (Huther, 2013) Dünyanın dört bir tarafından destek ve dayanışma mektupları gelirken Zola suçlu bulunur ve karşı karşıya kaldığı tehlike yüzünden tutukluluktan kurtulmak için İngiltere'ye gitmek gitmek zorunda kalır. Sonradan yapılan hükümet değişikliğiyle birlikte gidişat yön değiştirmiş tekrar yargılanan Esterhazy suçunu itiraf edip cezaevinde intihar etmiştir. Dreyfus ise 1904'te Şeytan Adası'ndan çıkarılıp tekrar yargılanmış, fakat yine suçlu bulunmuştur. Yalnızca suçunu hafifletecek bazı sebepler bulunmuştur. 1906'da beraat edildiğindeyse sökülen nişanları yeniden takılmıştır. Aklanınca orduya geri dönen Dreyfus'a suikast girişimleri devam etmiştir.

Dreyfus Olayının bütün bu uzun süreci bir hukukçu ve kriminolog olarak Tarde'ı kendi sosyolojik perspektifinden düşünmeye itmiştir. Louis Salmon'un belirttiğine göre Tarde Dreyfus Olayını da tıpkı Fırincılar Krizi (1889), Panama Skandalı (1892) ve Anarşist Atak (1892) gibi birbiri ardına gelen olaylar dahilinde bir 'cumhuriyet denemesi' olduğunu düşünmektedir. Oldukça çalkantılı geçen bu dönemde Tarde cumhuriyet kavramı ile arasına mesafe koyar gibidir. Salmon'a göre Tarde, hukuksal bir hata olarak 3. Cumhuriyet'in getirdiği aniden gelişen politik krizlere ve ideolojik çatışmalara şahit olmuştur. Tarde'in cumhuriyet

rejimini sorunsallaştırması, küçükken aldığı sıkı Cizvit eğitimiyle paralel olarak da okunabilir. O dönem kilise ve cumhuriyet hükümeti arasında gerilim olduğu unutulmamalıdır. Tarde'in siyasi çizgisi değerlendirilirken cumhuriyet karşıtı olmasının yansira muhafazakâr olduğuna dair yazılmış çeşitli yayınlar vardır.²⁹

Tarde, kuşkusuz Dreyfus Olayı'nın da etkisiyle birlikte basın ve kamuoyu arasındaki ilişkiyi inceler. Bu dönemde yazdığı 4 makale *kitle (foule)* kavramının ana hattını belirler. Bunlar *Les Crimes Des Foules* (Kitlelerin Suçları) (1892), *Foules Et Sectes ou Point de Vie Criminel* (Cezai Bakımdan Kitle ve Cemaatler) (1893) *Le Public et La Foule* (Halk ve Kitle) (1898) *L'opinion et La Conversation* (Kamuoyu ve Tartışma) (1899) adlı yazılardır. İlk ikisi daha çok bir kriminoloğun gözünden yazılmış son ikisi ise sosyolojik analiz yaklaşımı öne çıkmıştır. 1893 ile 1898 yılları arasında yazılarında bu anlamda bir bükülme olmuş, cezai perspektiften değerlendirdiği ilişkileri kitlelere ilişkin sosyal fenomenlere eğilerek sosyolojik bir zemin yaratmıştır. 1890'lardan itibaren ön plana çıkmaya başlayan imitasyon kavramı fiziksel olarak biraraya gelen grup olan kitlenin ilişki analizi için yararlı bir kavram olacaktır. Fakat hala teorik olarak şüpheli taraflar mevcuttur. İkinci makalesinde ise özellikle kolektif suçun cezai sorumluluğu konusunu güncel olaylara dayanarak kamuya etki eden ani ve hızlı yayılımın dinamiklerini ele alır.

Tarde'a göre taklitçi yayılımın çalışma mekanizması birbiri ardına gelen gelişmelerin birbirinin hem itici gücü olması hem de yeni icatlara yataklık etmesidir. Bu durum o dönemin güncel meselelerine uyarlandığında, Tarde Panama Krizinin önceden yaşanmasının, Dreyfus Olayı'nı anlaşılabilir kıldığını düşünür. Her bir olay bir öncekinden ve bir sonrakinden bağımsız tekil bir toplumsal olay olarak ele alınamaz. Kitleler arasında yayılan ve henüz aydınlatılmamış olan bu antisemitist dalganın nasıl yayıldığı anlaşılmalıdır. Bu anlaşılabilirlik Panama Olayı'nın önceden yarattığı etkinin ışığında okunmalıdır. Dreyfus Olayı Fransız kamuoyuna atfedilen üstün konumu düşünmek ve tartışmaların merkezine geri dönüş yapmak için büyük bir argümandır. Tarde'in bu geri dönüşü düşünürken dikkat çektiği bazı noktalar şöyle: Halkın duygularının ve hassasiyetlerinin "Kitlelerin suçu" olarak idrak edilmesi, bazı yayıncıların nefret konusundaki "icat" süreçlerini kavrama ve bir gazetenin yayılmasıyla kamuoyunun ortaya çıkışını vurgulama; modern kamuoyunun ve "halk çağı"nın ilan edilmesi ve bu tür

²⁹ Y Jacqueline Carroy, Louise Salmon, "Gabriel Tarde: Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves" yayın tanıtımı, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Yaz, 2010 Vol. 46(3), 332-334
Online erişim: <https://doi.org/10.1002/jhbs.20453>
(15.12.20)

kolektif takıntılara karşı önlemlerin bağımsız "entelektüel" figürüne bağlı olduğunun gösterilmesi. (Salmon, 2005)

Tarde, kitle, kanaat, halk, kamuoyu gibi kavramsallaştırmaları yaparken Dreyfus Olayı'nın etkileri üzerinden düşünerek, sosyolojik olarak önerdiği sirayet vurgusunu yineler. Teorik olarak donandırılan analizin pratikte karşılığını yaşayıp deneyimlemiş, bu olayı adeta bir saha çalışması olarak değerlendirmiştir. Bu sırada ön plana çıkan Durkheim'ın kolektif bilinci merkeze alması Tarde'in karşısında olduğu bir yaklaşım olacaktır. Durkheim'a göre *sui generis* bir antite olarak var olan toplum bireyin her zaman üzerindedir. Tarde toplumsal çevre veya kolektif ruh gibi gizemli kavramların toplumsal olguları açıklamada kullanılmasının terk edilmesi gerektiğini söyler. (Tarde, 1901, aktaran Barry ve Thrift, 2008) Buna göre Dreyfus olayı bir şiddet krizidir. Halkın o dönemde aldığı politik pozisyonu net olarak tanımlamaktan kaçınan Tarde, bu olay karşısında kendi konumunu da sorgulamaya başlar. Böylece ilerleyen süreçte açıkça olmasa da üstü örtülü bir Dreyfusist olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Dreyfus olayı, kamuoyunun ne aşamalardan geçerek, hangi dinamiklere dayanarak bir ortaklık sağlandığı hakkında gözle görülür bir araştırma değerine sahiptir. Halk basına, kendi hikayesini yazıp meselenin gelişimini gözden geçirip servis etmesi için güvenir. Fakat basın hırsı ve öfkeyi alevlendirip insanları daha kızgın hale getirmiştir. Tarde'in halkın tansiyonunun yükselmesine köşe yazılarıyla hizmet eden ve antisemitist hareketin önemli sözcülerinden olan *La Libre Parole* gazetesinde yazan Eduard Drumont ile ilgili iki tane açık referansı vardır. Basında yazılarıyla ön plana çıkan entelektüeller kalemlerinin gücüyle büyük taklit dalgaları yaratırlar. Bu mesele aynı zamanda Tarde'a göre demokrasi tarihindeki evrimi de göstermektedir. Artık karar vermenin yeri bakanlıkların, önemli kurum ve kuruluşların kapalı kapılarının ardından çıkıp halk forumlarına doğru kaymıştır. Böylece seçilmiş liderler, ordu ve hukukçular gibi geleneksel güç kaynağı figürleri yerine halkın kendi kendine düzenlediği toplantılar, basın ve lokal otoritelerin getirdiği kanaatin gücü ön plana çıkmıştır.

Tarde kalabalık ve kamu kavramlarının birbirinden farklılaştığı noktaları işaret eder. Halk (*le public*) soyut bir topluluktur. Fiziksel olarak birbirinden ayrı olan zihinsel bir bağlılıkla birbirine tutunan cemaattir. Halkı hayvan sürülerinden ayıran özellik kanaatin oluşumudur. Sosyal nehirler olarak kanaatler, bireylerin fiziksel olarak bir araya gelmesinden değil, var olan inancın eş zamanlı olarak yaşanmasından kaynaklanır. Gazeteler de insanların ortak ideolojiyi paylaştıkları aralarında ortaklaşa kurdukları bağın oluşumunu sağlayan araçlardır. Basılı yayın aracılığıyla pek çok insan tarafından fikirler ve iradeler paylaşılarak, -yani taklitsel yayılım

sağlanarak- arzu ve inançların eş zamanlılığı³⁰ sağlanmış olur. Aynı gazeteyi okuyan bireyler arasında bir tür ortaklık oluşur ve bu durum zamanla gelişip sağlamlaşır. Dolayısıyla gazete birbirinden çok uzakta yaşayan bireylerin düşüncelerinin dönüşümünü sağlayabilecek kuvvettedir. Halkın ‘suçlu’ olmaya başlaması için bir tür etki alışverişi olmalıdır. Günlük ya da haftalık köşe yazılarının oldukça ayrımcı, nefret söylemi içeren kışkırtıcı ve tahrik edici olmasının halkta yarattığı etki, bu yazıların bir karşılık bulduğunu gösterir. Okuyucular her gün okudukları gazetelerde dile gelen fikirlerin temelinde aslında kendi içlerindeki arzu ve inançları görürler. Bu noktada önemli olan husus şudur: Bir liderle karşılaşılmadıkça (ki buna mucit de diyebiliriz) birey, kendi bireyselliği çerçevesinde geri planda kalmaktadır. Oysa icat toplumsallığa entegre olup yayılmaya başladığında bireyin içindeki arzu ve inanç bu yönde aktive olur. Eduard Drumont’un antisemitist yükselişin önde gelen sebeplerinden biri olması gibi. Şüphesiz ki bu olaydan önce de azımsanmayacak derecede benzer görüşe sahip olan bir halk popülasyonu vardır. Fakat bu fikri ve yaklaşımı net bir şekilde ifade edip, savunulacak bir kanı olarak ortaya çıkaran, sıradan bir görüşten ziyade taraftar olunacak, halkı kutuplara ayıracak kuvveti sağlayan şey olmadıkça böylesi bir durum büyük ihtimalle bireyselliğe hapsolürdü. Yani fikrin yayılıp çoğalması daha yüzeysel ve daha az bulaşıcı olurdu. Dolayısıyla gazetecinin halkın çoğunluğunun antisemitik bir ortak paydada birleştiği ön kabulüyle halkı bir kolektif irade olarak ortaya çıkardığı iddiası herhangi bir gerçeklik taşımamaktadır. Bu durumda Drumont’un gazetecilik aktivitesi suçludur. Bu sayede suçluluk kavramı kitlelere angaje olmaya başlar ve halk yavaş yavaş suçlu kitle olma yoluna girer.

Tarde’ın ‘halk’ ve ‘kitle’ kavramları üzerine çalışmaları ilerledikçe bireylerin her zaman toplumun, halkın ve kitlelerin karşısında üstün olduğu fikri açığa çıkar. Bireyi ayrı bir yere koyan Tarde, dönem düşünürlerinin karşı koyamadığı kışkırtma saplantısı göz önünde bulundurduğunda yeni demokrasi için büyük bir tehlikenin mevcut olduğunu düşünür.³¹ Tarde yüksek kültürü daha yükseğe taşımak ve demokrasinin sınırlayıcı etkisine ve felaketine karşı mücadele etmek için daima entelektüellere güvenir. Dreyfus Olayı, entelektüelleri toplumsal dünyayı kavramak için bir mercekle olarak ve aynı zamanda da otonom ve politik bir kategori olarak kristalize etmiştir. Dilekçelerin yazılması, imza kampanyalarının düzenlenmesi, derneklerin kurulup entelektüel camiada kurulan ortaklıkların artırılması gibi pratikler politik bilinç ve toplumsal sorumluluğun uygulamaya konulması bakımından yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Aynı dönemde Fransa’da kitle, kalabalık ya da guruh olarak ifade edebileceğimiz

³⁰ Eş zamanlılık konusu arzu ve inanç için oldukça önemli bir kriter. *Taklidin Kuralları*’nda mantıksal düello bölümünde bu konu detaylandırılıyor.

³¹ Salmon adı geçen makalesinde Tarde’in el yazmalarını yayınlayıp yorumlar.

araştırma alanıyla ilgilenen bir diğer isim Gustave Le Bon'dur. Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* adlı eseri Tarde'la yoğunlaştığı konu bakımından bazı ortaklıklara sahiptir. Le Bon da kalabalığı fiziksel olarak bir araya gelip ortak eylemde buluşan insanlar olarak ele almakta, tek tek bireylerin teşebbüs edemediği eylemlerin fiziksel olarak biraraya gelinip kitle olduğunda rahatlıkla pratiğe döküldüğü vurgusunu yapmaktadır. Fakat Le Bon'u Tarde'in kullandığı kavramları kullanmaktan kaçınır. Ayrıca kitle kavramını incelerken millet kavramını, ırkların psikolojik yapılarını, irsi fikirleri de ele almaktadır. "Kitlelerin iktidara sahip olmalarının önüne nasıl geçilebilir?" sorusunu, kalabalığın Batı Uygarlığı'nın çöküşünü hazırladığı gerekçesi ile birlikte sunar. (Le Bon, 2006, s. 11) Onun için kitle psikolojisi bireyin zekâ seviyesiyle orantılı kararlar almasını önleyen bir şeydir. Dolayısıyla bu iki düşünür birbirine çok benzer kavramları ele alsalar da hem siyasi hem de sosyolojik olarak farklı temellendirmeler yaparlar.

Tarde'in 1899'da yazdığı *L'opinion et La Conversation* adlı makalesi Dreyfus olayına dolaylı yoldan referans gösterilir. Makale yazıldığı sırada Emile Zola sürgünden henüz dönmüştür. Askeri mahkeme tarafından cezası hafifletilen Dreyfus ise tekrar suçlu bulunur. Tarde bu makalede siyasi fikirlerin dolaşımı ve dönüşümü açısından etkin durakları ele alır. Karşılıklı olarak kurulan iletişimde bir tartışma ya da sohbette tam olarak ne yaşandığını analiz etmeye başlar. Odak noktaları köy dedikoduları, dünya zevklerine düşkün zengin salonlarda edilen sohbetler, mektuplaşmalar ve posta servisleri üzerine pek çok iletişim biçimini içerir. İletişimin karşılıklılığı iki taraflı bir açılım yaratır. Sohbet bu karşılıklılıkla birlikte hipnotik bir etki yaratır. Hipnotik etki diyalogda ortaya çıkar. Diyalogta iki taraf arasındaki karşılıklılığın ve farkın, birinin diğerinin fikrini değiştirme ihtimali yarattığı varsayımı vardır. Bu sebeple liderin ya da despotun sohbete itimat ettiği belirtilir.

Basının kitlelere etki eden dönüştürücü kuvvetinin yanısıra kamuoyunun oluşumu da kendi içinde dönüşümlere yol açar. Kamuoyunun oluşumundaki devindirici etki politikanın doğasını ve kurulumunu değiştirir. Bu durum yerel kanaatin parçalanması ile sağlanır. Bir diğer deyişle politikanın durumu yerel kamuoyunun dağılımına göre şekillenir. Yani evrensel oy hakkı ya da parlamenter çoğunluğun her şeye gücünün yetmesi gibi demokrasinin olmazsa olmaz şartları basının mevcut birikimli eylemi ve sürekliliğini olanaklı hale getirir. Tarde bunun politikaya olan etkisinin Dreyfus olayında açık bir şekilde görüldüğünü belirtir. Alfred Dreyfus'un lehine ortak paydada buluşan kamuoyunun zaferi arzu ve inanç eyleminin tezahürüdür. Dreyfus olayı, karşı karşıya konumlanan iki kutbun da yarattığı kamuoylarını açıklayabilen iradenin yanı sıra arzu ve inanç arasındaki bağın karşılıklı etkileşimini düşünmek için önemli bir imkân sunar. Tarde her ne kadar Dreyfus olayını teorisini pekiştirmek için kullandığı pratik bir alan olarak

görse de olay boyunca ortalıkta görünmediğini ve bu konu hakkında açıkça bir pozisyon almadığını görüyoruz. Yaşanan adalet mücadelesinde taraf olmanın etik olarak önemi, politik mücadelenin değeri ya da bu durumun “doğru”luğu karşısında Tarde’in tercihi hem o dönemden hem de şimdiden bakıldığında tartışmaya açıktır. Fakat şu durum kabul edilmelidir ki aktif mücadelede yer almamak ve Durkheim ya da Zola gibi çekişmenin tam ortasında bulunmamak Tarde’in yaklaşımını ve kurduğu teorik zemini önemsiz kılmaz. Bu durum onun gündelik olaylara karşı umursamaz ve ilgisiz olduğunu da göstermez. Salmon’un belirttiği üzere Tarde’in kendisinin olmasa da en küçük oğlu olan Guillaume Tarde oldukça tutkulu bir Dreyfus yandaşıdır. Çalkantılı dönemde aktif mücadele ve propaganda süreçlerine katılmaktan ziyade Tarde’in çalışma notları, mektupları ve diğer dökümanlarında bazı ibarelere rastlıyoruz.

Dreyfus destekçisi olmak da dönemin siyasi koşulları altında kendi içinde çeşitli fraksiyonlara ayrılmıştır.³² 1894’te yapılan yargılamaya karşı Dreyfus’un suçsuzluğunu kanıtlamak için 1896-1898 yılları arasında kendini bu davaya adanmış olan savunucu grupların edindiği görüşün yanı sıra Dreyfus olayının toplumun bir ifadesi ya da yeni bir politika yaratmak için göndergesel bir olay ve ideal toplumun formasyonu için bir kural olarak görenler vardır. Bu iki farklı cepheden Dreyfus savunucuları ve milliyetçiler arasında parlamenter sistemi ve cumhuriyetçi elitleri tehdit eden şiddetli tartışmalar yaşanır. Aralık 1898’e kadar aktif bir varlık göstermeyen bu iki kesimden farklılaşan bir diğer grup ise ülkenin aldığı bu kaos halinden uzaklaşıp normale dönmek için bu meselenin sonunu getirmeyi amaçlayanlardır. Bu görüş 1899’da “*Appel à l’union*”³³ (Birliğe Çağrı) ile alenen açığa vurulmuştur. Bu bağlamda Tarde’in üçüncü yaklaşıma daha eğilimli olduğu söylenebilir. Bu fikri destekleyen dayanaklardan biri Tarde’in Ernest Lavisse’e 6 Aralık 1898 tarihinde yazdığı mektuptur. Bu mektupta Tarde Lavisse’den Yarbay Picquart’ın yargılamasında Yargıtay’a verilmesi için *Birliğe Çağrı* metnini

³² Dreyfusard, Dreyfusist ve Dreyfusian olarak adlandırılırlar.

³³ Bu metnin içeriği kısaca şu şekildedir: Yaşanan olaylar Fransızları riske atmadan devam edemez. Yaratılan çatışma, adalet ve ordu arasındaki muhalefet çatışması gibi yansıtılmaktadır. Fransızlar bu muhalefetin var olması için gerekli hiçbir sebebin olmadığını bilmelidirler. Bölgedeki en yüksek mahkeme olan Yargıtay kararları serbestçe ve derhal kabul edilmelidir. Aksi takdirde Fransa’da ne kanun ne de adalet olmaz. Ulusal anayasamızın temel ilkelerinden biri Fransız halkının kanun önünde eşit olmasıdır. Bir Fransız vatandaşına fayda sağlayan veya zarar veren herhangi bir avantaj veya dışlanma vatanın birliğine saldırmaktır. Fransa’ya topraklarının ve haklarının savunulması, adaletin korunması için hukuka tabi, disiplinli, saygı gören, güçlü bir ordu gereklidir. Bu ilkeye itiraz etmek ülkenin en derin ve meşru duygularını kırmak ve Fransa’yı tehlikeye sokmaktır. Böyle bir durumun vatandaşlık yükümlülüğü Fransa’yı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik içinde kendi ile uzlaştırmak için çalışmaktır.

imzalayanların listesine kendisinin de imzasının yer almasını rica eder. Mektup şu şekildedir:

34

Sayın bayım,

Eğer düşündüğüm gibi Picquart olayında kararlı destekçilerinizin listesini yayınlıyorsanız benim ismimi de dahil ederseniz minnettar kalırım. Taahhüdünüzden vazgeçtiğinizi, uzlaşma hâkimi başvurusunu öğrenmemiş olsaydım, size daha erken yazardım. Ancak siz gelecek vaat etmeye devam ederek iyi bir iş çıkardınız. Yazınız, amacına doğrudan ters bir etki yaratmayan, ne kadar haklı olursa olsun diğer yazıların kaderi olabilecek türden terimlerle tasarlanmanın avantajına sahiptir.

En değerli saygılarımı kabul edin.

Gabriel Tarde

Siyaset Bilimi Yüksekokulu Profesörü

Paris / 6 Aralık 1898

Lütfen Adalet Bakanlığı'ndaki resmi istatistik şefi ünvanımı belirtmeyin.

Mektubun sonundaki ifadeye göre Tarde'nın Adalet Bakanlığı'ndaki konumu aktif olarak mücadelede yer almamak için bir neden olarak görülebilir. Bu durum Adalet Bakanlığı'nda yüksek bir mevkide bürokrat olarak çalışan Tarde'nın olay süresince edindiği sessizliği de bir nebze açıklamakta. Tarde'a göre entelektüel elitlerin demokrasiye karşı birtakım görevleri ve yükümlülükleri vardır. Hem siyasetçilerin hem tarihçilerin toplumdaki bir tarafın baskın gelip gelmediğini ayırt etmesi ve rollerin tersine döndüğü anları belirtmesi çok önemlidir. (Tarde, 1903, s.164) Öte yandan da edebiyatçıların ve düşünürlerin gelecekteki politikaları yönlendirecek fikirler geliştirmekten ziyade aktif ve reel politikada zamanlarını harcamaları boşa değildir. Vatandaşları sokaklara döken, dükkanlarını terk etmek zorunda bırakan kriz dönemleri dışında bir düşünürün politik çekimserliğinin başka bir istisnası yoktur. Tarde bu nedenle Dreyfus Olayını bir şiddet krizi olarak görür. Salmon'a göre *Birliğe Çağrı* metni açıkça taraf tutmayan “gizli Dreyfusçuların” sesini duyurması için bir fırsattı. Tarde ve Lavissey arasındaki yazışmalar sayesinde Tarde'nın son iki makalesi politik çizgisini netleştirmiş ve onu destekçi haline getirmiştir. Bu durum *Ekonomik Psikoloji* adlı eserinde vurguladığı gibi ahlaki saygınlığı sağlamanın gerekliliği olarak okunabilir. Kendi ifadesiyle “Bir yurttaşın devlet adamı

³⁴ Mektubu aktaran. Louise Salmon, “Gabriel Tarde and Dreyfus Affair. Reflections on the engagement on the intellectual” Champ Pénal/ Penal Field [online] Vol,2 (2005) (Dipnot: Correspondance of Ernest Lavissey , BNF Rating : NAF 25170 ff.)

Online erişim: <https://journals.openedition.org/champpenal/7185>

olarak, general olarak, bilgin olarak, sanatçı olarak uyandırdığı güven ahlaki bir saygınlıktır.” (Tarde, 2015, s. 107) Bu güveni tesis etmek de toplumsal ve siyasi olarak bazı hassasiyetleri getirmektedir. Öte yandan olayların nasıl ilerlediğini araştırıp nasıl bir pozisyon almak gerektiğine karar vermek ve güncel gelişmelerin nabzını tutmak için Tarde başından bu yana bir Dreyfus Olayı analizi yapmak istemiştir fakat olay sonuçlanınca başa dönüp bütün yazışmaları toparlamanın ve meseleye yeniden girmenin olanaksız olacağını düşünür.

Taklitçi yayılımının evrensele ulaşma tutkusundan söz etmiştik. Taklit dalgaları durdurak bilmeden büyüme arzusunu sonsuza kadar korumak istemektedir. “Gerçekten de eğer toplumların evrimlerinin çıkış noktaları çok sayıda ve çok yönlü ise, zorunlu olarak, tarihin bütün iniş-çıkışlarıyla bu evrimler sonuçta bir dizi ara kavşaktan sonra aynı noktaya doğru yönelirler, çünkü sonuç olarak muzaffer olan bir uygarlığın alanı, büyüdükçe, genişledikçe tüm dünyayı kaplamaya kadar varmak durumundadır.” (Tarde, 2015, s.40) Tekrarın karşılıklı karşılaşması onu evrensele ulaşma yolculuğundan alıkoyar ya da bu yolculuğu sekteye uğratır. Bir toplum kurumlarını, dilini, dinini, hukukunu, yönetimini, sanayisini ve sanatını zamanla kusursuzlaştıracağından büyüyüp genişlediğinde itici gücünü kaybeder. Bu fikrin ardında Spencer’a gönderme vardır. Bir organizma giderek kilo ve hacimce genişleyip karakteristik formlarını açıp çeşitlendirdiğinde canlılığını kaybeder. Çünkü bu süreçte kendi canlılığını tüketmiş olur. İşte toplum ve uygarlık fikirleri de bu yoldan düşünülmelidir. Toplumsal barış bu sayılan idealler içinde insanlığın sürekli genişleyen ve derinleşen bir şekilde içinde asimilasyonu da gerektiren bir ortaklıkla kabul edilen inançtır. İstekler ne yönde olursa olsun bütün toplumsal devrimler buna bağlıdır. Bu durum aynı zamanda mantıksal çizgiler boyunca yol alan bir toplumsal ilerleme sağlar. Tarde için, “İlerleme kendisine has bir beyinden yoksun ancak taklit sayesinde ard arda buluşları birbirine bağlayan sayısız bilim insanının ve mucidin dayanışması sayesinde mümkün olan bir tür kolektif düşüncedir.” (Tarde, 1903, s.147-148)

Louise Salmon Tarde’ın bilinçli olarak ya da olmayarak bireyinkinden daha üstün bir genel iradeye karşı olan bir liberalizm anlayışını seçtiğini öne sürer. Ayrıca “cumhuriyetçi” parti fikrini de reddeder çünkü bu durum 1789 devriminden kaynaklanan meşruiyetle birlikte siyasi alanı parçalara ayırma eğilimindedir. Cumhuriyetçi parti kendisini 1789’la başlayan cumhuriyet geleneğinin tek mirasçısı olarak sunarken Fransa’nın ikiye bölünmesine bir anlamda destek vermiştir.

6. SOSYOLOJİ VE SANATIN KESİŞİMİNDE DURKHEIM VE TARDE

Bu bölümde sosyolojinin bir disiplin olarak kurulması ve hemen öncesinde Fransa’da Tarde’in sanata bakışını da dolaylı olarak şekillendiren sanat yolculuğuna kısaca değineceğim. 1889’da Paris’te açılan büyük uluslararası sergide, pek çok genç ve hevesli sanatçının işleri sergilenir ve oldukça ses getirir. Başkent empresyonistler, sembolistler ve neo realistler tarafından domine edilmiş, daha sonra da adından sıklıkla söz ettirmiştir. Sergiye katılanlar arasında Van Gogh, Seurat, Lautrec, Monet, Manet, oyun yazarlarından Goncourts, Poe, Zola, ünlü şair Mallarme, Debussy, Ravel, Fauré, Saint-Saëns gibi isimler vardır. Mimari olarak Avrupa’daki en uzun yapı olan Eyfel Kulesi’nin inşası da yaklaşık bu zamanlara denk gelmektedir. Bu gelişmeler Fransa’nın hünerini ve becerisini yalnızca bilimde değil, sanat ve mimari alanında da gösterdiğinin kanıtıdır. Sanatsal üretim yeni formların yaratımına, yeni ifadelerin keşfine, yeni buluş ve sunum biçimlerine yelken açmaktadır. Yapılan etkinlikler ve sergiler yalnızca Fransa’da değil tüm dünyada yankı bulmuştur. 1850’lerde yaşanan savaşların etkisinden sonra Fransa’daki sanatçıların prestij ve yaratıcılığı yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

O dönemde sosyal fenomenlerin “bilimsel” incelemesi üzerine yoğunlaşan Durkheim’in sanatsal gelişmeleri değerlendirdiği kapsamlı bir çalışması yoktur. Sanata ve sanatın ‘ne’liğine dair herhangi bir tartışmasına da rastlamamaktayız. Kendi evinde de az sayıda sanat eserinin olduğu biliniyor. Ona göre sanat lükstür ve gereksiz bir şeydir. Sanat eseri bir süstür, sahip olmak hoştur fakat edinilmesi de gerekmeyen bir süstür.³⁵ Buna göre sanat, peşinde koşmaktan zevk almak için sonu gelmeyen bir faaliyet sürdürme ihtiyacına yanıt verir, ahlak ise bizi belirli bir sona doğru kararlı bir yol izlemeye iter. Zorunlu olan her şey aynı zamanda bir kısıtlamadır. Werner Gephart Durkheim’in sanatsal ve kültürel konulara olan yaklaşımını yakından incelerken Durkheim için sosyolojik bir estetiğin düşünülemez olduğunu belirtiyor. (Gephart, 2000)

Durkheim’a göre bilim ancak sanat aracılığıyla olgulara nüfuz edebilir, fakat sanat bilimin uzantısından başka bir şey değildir. (Durkheim, 1994) Bu bakış açısı Durkheim’in çalışmalarında sanata ve estetik sosyolojisine gösterdiği önemi ve zamanı azaltmıştır kuşkusuz.

³⁵ Marcel Fournier, makalesinde Durkheim’in Jean Jacques Salverda da Grave’ a yazdığı mektubu referans gösterir. Kaynak ve dipnot: (Letter from Émile Durkheim to Jean-Jacques Salverda de Grave, 7 November 1914, cited: Etudes durkheimiennes, 9 (November 1983), 2.)

Daha sonra *L'Année Sociologique* dergisinin sorumluluğunu üstlenen Marcel Mauss da 1969'da çıkan sayıda ne yazık ki estetik sosyolojisi alanını yeterince vurgulayamadıklarını, Durkheim'in *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*'nde bu konuya yalnızca değindiğini ve kendilerinin de bu alanı gözden kaçırmamak için ellerinden geleni yaptıklarını yazar. (Mauss,1969) -sonrasında bu kaygı doğrultusunda derginin küçük bir kısmının estetik tartışmalarına ayrıldığını görmekteyiz.- Aynı kitapta Durkheim oyunların ve başlıca sanat biçimlerinin dinden doğduklarını ve uzun süre boyunca dinsel nitelik taşıdıklarını belirterek bunu temellendirmeye çalışmaktadır. Durkheim din ve intihar konularında olduğu gibi sanatı bilimsel bütünlük içinde bulabileceğimiz bir yerin olmadığını düşünür. Ona göre sanat insanları gerçeklikle yüz yüze getirme konusunda başarısızdır. W. S. F Pickering'in de belirttiği gibi, sanat ona göre zihinsel ahlaki ve sosyal sınırları olmayan disiplinsiz bir alıştırma. (Pickering, 2013, s.43) Sanatçı geleneksel kurallardan kurtulduğu için sezgisel olarak çalışır. Öte yandan tarihsel bir arka plan veya bilimsel teorilerle ilgilenmez. Amacı bilgiye katkıda bulunmak değildir. Oysa Durkheim'e göre bilgiye ulaşmanın en iyi yolu bilimsel yöntemin yoludur. Sanatların zihinsel süreçleri rasyonel olarak tespit edilen gerçekle ilgili olmadığından tıpkı dindar olarak özveride bulunmaya ya da fedakârlık göstermeye benzerler. Bireyin içindeki duygusal güdüler üzerinde dururlar. Kimi çevreler, Durkheim'in sanatla arasına mesafe koymasının sebeplerinden biri olarak Yahudilikle kurduğu bağı ortaya atmışlardır. Bu durum metodolojik problemler ve tehlikelerle doludur. Yahudilik düşüncesinde plastik sanatların bazı yönlerinin temel dini doktrinlere karşı olduğunu savunan bir akım vardır. Sebebi, bu tür eserlerin putperestliğe neden olan pek pek çok tehlike içermesidir. (Kochan, 1997) Bu dolaylı bir okuma olsa da bazı yaklaşımlara göre Durkheim'in sanata olan bakış açısı ile Yahudilik'teki bazı eğilimler paralel olarak okunabilir. Durkheim'in kişisel hayatından bir örnek verilecek olursa, Louise Dreyfus'un sanatla olan ilişkisi hatırlanmaya değerdir. Durkheim ile evlendikten sonra (1887) piyano çalması yasaklandığı için, tekrar piyano çalmaya Durkheim öldükten sonra devam etmiştir.

Durkheim'in ilk olarak doktora tezinde üzerinde durduğu '*la vie sérieuse*' kavramı daha sonra sosyolojide seçtiği perspektifi besleyen en temel yaklaşım oldu. Durkheim için yaşam her insanın kabul etmesi gereken "ciddi bir iş"tir. Hayat hep mücadele edilmesi gereken bir alandır. Ahlaki doğrulukla birleşmiş bir çalışma süreci *la vie sérieuse*'ün merkezini oluşturur. Bunun karşısında bir bireyin boş zaman etkinlikleri sınırlı olmalı ve titizlikle ele alınmalıdır. Eğer bu durum bir dikotomi üzerinden okunacak olursa Pickering'in de belirttiği gibi, Durkheim '*la vie légère*' den yana değildir. Sanat ve boş zaman aktivitelerini içeren, hayatın daha hafif tarafını

ön plana çıkararak bu kavram, *la vie sérieuse* 'ün karşısında konumlanması açısından önemlidir. Durkheim doğrudan bu ayrımı ve '*la vie légère*' terimini kullanmasa da Durkheimian teorisinin içinde yer alan dikotomiler, böylesine yararlı bir ayrım yapmayı mümkün kılıyor. Çünkü sanat ve ahlak da birbirine zıt yaşamsal pratiklere açılan iki temel alan olarak görülüyor. Bu nedenle sanatla ahlak arasında gerçek bir karşıtlık vardır. Durkheim'a göre sanat bir oyunken -bu konuya bir sonraki paragrafta detaylı olarak değineceğim- ahlak *la vie sérieuse* 'ün temelidir. Ahlaksal evren gerçek dünyanın ta kendisidir ve en ciddi kısımdır. Sanat ve boş zaman aktiviteleri ise *la vie légère* 'e dahil edilebilir. *Ahlak Eğitimi* 'nde belirtildiği üzere, insan elbette çalışmanın dışında boş zaman geçirmelidir fakat bunu mümkün olduğunca soylu ve ahlaklı bir şekilde yapmalıdır. (Durkheim, 2016) Bunun için en iyi yol sanattır. Öte yandan boş zaman kendi başına her zaman tehlikeli bir andır. Dolayısıyla buradaki ikilik statik değildir, aynı zamanda etkileşimi de ima eder. Buna göre insanlar her iki unsuru da kucaklamakla kalmaz aynı zamanda pratikte ikisi arasında diyalektik bir ilişkinin var olduğunu da görürler. Dolayısıyla *la vie sérieuse* ile *la vie légère* arasında bir denge olmalıdır. Tüm bu denklemler sonunda bir denge elde edilmelidir çünkü toplumun sağlığı buna bağlıdır. Öte yandan yine Pickering Durkheim'ın bu konudaki korkusuna işaret ediyor: (Pickering,2013) Ona göre çok büyük bir sanatsal duyarlılık toplum için tehlike yaratmadan genelleşemeyecek kadar hasta bir olgudur. Sanat belki de sahip olunması iyi ve lüks olan bir "süsleme"dir ancak hiç kimse onu elde etmek zorunda değildir. Gereksiz olan, insanlara dayatılamaz. Dolayısıyla Durkheim'a göre "Belli bir anlamda estetik kültür insanın istencinde bir davranışı belirler, daha sonra ahlaksal eğitim amaçlarına ulaşmak için bu davranışı kullanır; sonuç olarak öyle anlaşılıyor ki, sanat ahlakı yükseltmek için güçlü bir yoldur." (Durkheim, 2016, s.266)

Tarde'a göre "Yaşamda boş zaman payı, gönülle ilgili olan paydır, imgeleme, aileyle, aynı anda hem toplumsallıkla hem özgün bireysellik ile ilgili olan paydır, bunların en iyi formları altında." (Tarde, 2015, s.176) Dolayısıyla sanatsal üretim boş zaman varlığının içinden geçmekte, bireyselliğin en doruk noktası, sanatı var eden bir noktada yer almaktadır. Marcel Fournier ise her iki düşünürün de sanatı 'boş zaman ve zevk'in yanısıra aynı zamanda 'oyun'la bir düşündüklerini belirtir. (Fournier, 2013) Durkheim'a göre sanat oyunun soylu bir biçimidir. Ancak Tarde'a göre sanat aşk gibi ciddi ve derin bir oyun biçimidir. Buna göre genel olarak ikisi de güzel sanatların analizini tarihsel ve karşılaştırmalı bir bağlama yerleştirmektedir. Tarde'a göre güzel sanatların tarihsel evrimi için dört ayrı kaynak vardır. Bunlar aynı zamanda Spencer'ın da üzerinde çalıştığı tören, dini ibadet (özellikle cenaze törenleri), kostüm (erkek-dişi) ve oyunlardır. İkisi için de sanatın temsil ettiği güç görünüşte çok yararsızdır fakat şarttır.

Ahlak ve sanat alanlarının hem işlevi hem de menşei bakımından arasında birtakım ortaklıkların kurulduğunu görüyoruz. Bu durum Durkheim’da daha çok dinsel ritüellerin ve ibadetlerin önemini ima ederken, Tarde bu ortaklık ilişkisini yine aynı göndermeleri yapsa da geleneğin varlığının ve sürekliliğinin üzerine inşa ediyor. Fakat bunu yaparken de dinin rolünü görmezden gelmiyor. Ona göre sanat henüz ilk nüvelerini göstermeye başladığında, büyük çapta herhangi bir etkileşimin olmadığı zamanlarda tıpkı köklerinden doğan bir çiçek gibi dini ilhamın sıcaklığı altında yayılmaktadır. Mısır, Yunanistan, Çin, Meksika, Peru, Floransa gibi yerlerde durum böyle olmuştur. Mısır mezar heykelleri ya da modern müzik ile dinsel tonlama alışkanlığı arasındaki ilişki verilebilecek iki örnektir.

Sanat ilkeleri ve ahlaki ilkeler insanların zevklerini ve yapıp etmelerini belirleyen iki alan. Bunlar zamana ve mekâna göre değişebilirler. Tarde’in bu iki alanı birbirine yaklaştırdığı konulardan biri yönetim meselesidir. O, insanların ne kadar ahlaki ya da sanatsal olurlarsa yönetilmeye de o kadar az ihtiyaç duyacaklarını belirtir. Buna göre tamamlanmış bir ahlak *a-n-archy*’nin gelişini mümkün kılmaktadır. Öte yandan sanatsal ve ahlaksal olan yalnızca dinden kaynaklanmaz, aileden de kaynağını alır. Her ailenin ve kabilenin kendi dili ve ibadeti sanatsal olarak iyi donatıldığında, babadan oğula aktarılan kendine özgü bir sanat filizlenir. Tarde zamanın sanatsal ve ahlaksal benzerlik konusunda farklı farklı dinamikleri olduğunu düşünür. Eski zamanlarda güzel ve iyi olanın farklı ülkelerde ya da kıtalarda neredeyse aynı düzey ve biçimde üretildiğini, aynı erdemlerin ve aynı çizgide sanat eserlerinin üretildiğini görürken, bu durum daha sonra değişmiştir. 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyıla geçildiğinde artık ressamların müzisyenlerin ve şairlerin üretimi halkın istek ve beğenilerine göre şekillenmeye başlamıştır. Bu dönüşüm ahlakın yıpratıldığı, değiştirildiği ve endişe verici bir şekilde yenilediği bir dünyanın kapılarını açacaktır. Fakat Tarde bu durum karşısında endişelenilmesine gerek olmadığını vurgular. Çünkü aslında basit ve ahlaki görevlerin hepsi de başlangıçta bireysel ve orijinal olan buluşlardır. Bunlar birbiri ardına ortaya çıkıp taklit dalgaları sayesinde yayılan icatlardır. Birbirleriyle rekabet halinde olan devletlere bakarsak, fethedilen topraklarda yaşayan düşmanın öldürülmemesi, çocuklarının satılmaması, kölelerinin yok edilmemesi ve kadınlarının çalınmaması önemlidir. Bu sayede, bir fikrin ya da eyleme biçiminin aktarımı kendisine katkı sağlayarak devam edebilir. Buhar makinesinin, lokomotifin, telgrafın icat edilmediği modern kimya ve fiziğin genel gerçeklerinin keşfedilmemiş olduğunu bir Avrupa’nın tartışmasız sonsuz sayıda küçük farklılıkta parçalanmış olacağını kabul edilmektedir. Böylece dünyayı medenileştiren tüm iyi fikirler, sanat ve ahlakın yardımcı icatları ve keşifleri olarak düşünülebilir. (Tarde, 1899, s.352) Estetik üretim belirli bir birikimin

getirisidir. Önceden yaşayıp estetik üretime katkıda bulunan kaşifler ve mucitler sonradan gelen sanatsal üretim yolculuğuna yön vermektedirler. *Ekonomik Psikoloji*'de Tarde'in vurguladığı gibi "Oysa, az önce söylediğimiz gibi, birbirlerine eklenen veya birbirlerinin yerine geçen birbirinin yerine geçmekten ziyade birbirlerine eklenirler çoğunlukla isteklerin artarda ortaya çıkışının nedeni sadece kırsal, tarımsal, endüstriyel değil dini, bilimsel ve estetik olan keşiflerin veya buluşların artarda gelişidir; ve bu isteklerin her birinin yayılışının, artışının, gelişmesinin veya kökleşmesinin nedeni taklittir, insandan insana zihinsel geçiştir."(Tarde, 2015, s.237)

Durkheim ise modern sanatçı ile gerçeklik arasında mesafe olduğunu iddia eder. Sosyoloji toplumun nasıl değiştirilip dönüştürülebileceği konusu üzerine kafa yorar. Kant ve Rousseau'ya hayran olan Durkheim için bu durum sanatın toplum üzerindeki ahlaki etkisini değerlendirmeyi meşru kılar oysa sanatçı toplumu değiştirme gereğini hissedip onu dönüştürüp iyileştirmek bir yana ondan kaçmakta, kendisini soyutlamaktadır. Toplumun bütün çirkinliğine rağmen birey onunla kalmalı ve onu sevmelidir. Hayali bir dünyayı düşünmek için bakışlarını toplumdan çekmemelidir, aksine gözü toplumun üzerinde olmalı, ona tutunmalıdır.³⁶ Bu durumda şu yorum yapılabilir görünüyor. Durkheim, sosyolojinin amaç ve görevlerini bazı epistemolojik kaygıları göz önünde bulundurarak sanatçıya ve hatta herhangi bir bireye atfetmektedir.

7. İNTER-DİSİPLİNER BİR DÜNYA

Bir disiplinin araştırma alanına ya da araştırma nesnesine yalnızca kendi donanım ve araçlarıyla yaklaşmasının doğurduğu sonuçlar, günümüzde pek çok disiplinde benzer bir yaklaşıma yol açtı. Farklı disiplinlerin, birlikte çalışarak farklı pencerelerden bakan argümanlar üretmesi, yükselen bir eğilim olarak karşımıza çıkıyor. Disiplinler arası çalışmalar başta sosyal bilimler olmak üzere, edebiyat ve sanat gibi alanlarda da yaygın hale gelmeye başladı. Bir disiplinin sınırlarına hapsolmayı problematize eden bu yaklaşım daha geçişken, daha zengin kaynaklardan beslenen, daha kapsamlı ve çok yönlü bakış açıları geliştirmenin önünü açtı. Bir alanın kendi içinde kalarak ilerlemesi ile diğer disiplinlerle kol kola çalışması arasındaki farka vurgu yapılarak, bu farkındalıkla birlikte sosyal bilimler dünyasında yeni bir döneme girildi.

³⁶ Bkz: Émile Durkheim (1904-1905), *L'évolution pédagogique en France*. 2e partie. s.28.
Online erişim : http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html

Biraz daha geriye gidersek modern dönemin teker teker disiplinler yaratıp, uzmanlaşmanın önünü açtığını söyleyebiliriz. Özellikle 19. yüzyılda doğa bilimleri kendi içinde dallara ayrıldı ve sanat dalları branşlaştı. Hemen ardından da sosyoloji kürsü haline geldi. Modern dönemin getirdiği disiplinlerin kendi sınırları içinde kalarak daha verimli olacağı fikri, postmodernizm olarak tanımlanan dönemle birlikte altüst oldu. Tek bir disipline sapsaplanmaktan kurtulmaya kapı açan bu eğilim, bize kavramsal olarak açılan bir yelpaze sunmaktadır. Disiplinler arasılık, disiplinler aşırılık, trans disiplinler ya da interdisipliner olarak adlandırılan bu durumlarla, bugünün post modern dünyası modernitenin ayırıştırılmış olduğu branşları tekrardan birleştirmiştir. Sınırların aşılması, disiplinlerin birbirinin içine geçmesi artık bilgi üretme biçimlerini etkilemektedir. Özellikle sosyal bilimciler arasında bu kabulün onanması Gulbenkian Komisyonu'nun (1996) yayımladığı raporla mümkün olmuştur. Bu rapor, sosyal bilimlerin tarihsel kuruluş sürecinde oluşturulan bilimsel çerçeveden, Avrupa-merkezci bakıştan uzaklaşmayı önererek disiplinler arası bir sosyal bilimi yeniden kurma düşüncesini ele alır.

Sosyal bilim dünyası içinde sosyoloji disiplininin oluşumu, bu süreç içinde nereye tekabül ediyor peki? Sosyoloji dalının bir disiplin olarak tanınmasının temelinde Fransa'da Durkheim ve selefleri tarafından verilen mücadele kuşkusuz büyük rol oynar. Durkheim, sosyolojinin rüştünü ispatlama humması içinde yazdığı eserlerle en büyük itici gücü oluşturmuştur. Sosyolojinin bir bilim dalı olarak tanınması çabası, doğrudan sosyolojinin içeriğini belirleyen bir unsurdur. Bu anlamda disiplinler-arasılığı düşünürken, sosyoloji alanındaki bu ironik başlangıç bir köşede tutmamız lazım. Doğa bilimleri ya da tarih gibi daha kolayca disiplin olabilmiş alanlara oranla, sosyolojiye daha geç dönem verilen bir mücadele içinde can verilmiştir. Bu bakımdan herhangi birkaç disiplinin edindiği interdisipliner tutumla, sosyolojinin disiplinler arası sahnede soyunduğu rol arasında bir fark belirir.

Kürsü kurma mücadelesinin kıyısında kalan Tarde'ı bu tartışma ekseninde düşünmek, bazı özel olaylara odaklanmamızı ve o dönem Fransa'daki konjonktürel ortam içinde iz sürmekten geçiyor. Fakat ben disiplinlerarası ilişkiler konusunda Tarde'a bakmayı iki şekilde ele alacağım. Öncelikle Tarde'm yazdığı eserlerde beliren interdisipliner göndermelere değineceğim. Bu biraz daha ilk okuma niteliğinde ve okuyucuya kendini ilk elden gösteren alanların yorumlanması olacak. Daha sonra ise, Tarde sosyolojisine biraz daha yükselerek bakmayı ve satır aralarında gizlenmiş gönderimleri yorumlamayı deneyeceğim. Bu yorumlama, 1990'lı yıllardaki disiplinler-arasılık tartışmalarıyla birlikte, genel ekseninde ilerleyecek. Tarde'dan

günümüze bakmayı, yalnızca bir benzerlik ve devamlılık ilişkisi içine hapsetmeden, farklara ve ayrılıklara da temas ederek incelemeye çalışacağım.

Modern dönemin dolaylı yoldan dayattığı disiplinciliğe karşı, henüz disiplin olmamış bir dal olan sosyoloji için her ne kadar sesini duyuramasa da Tarde'ın özellikle 20. yy ortasından sonra büyük bir rol üstlendiğini görüyoruz. Henüz kurumsallaşmamış bir alanın sınırlarını henüz çizilmeden bulanıklaştırmanın cesaretini gösterir. Bu bulanıklık, onun sosyolojik temellendirme girişiminin özelliklerinden biridir. Tarde'ın sosyolojiye henüz konulmadan kaldırdığı sınırları, en açık haliyle gördüğümüz eserlerinden biri *Monadoloji ve Sosyoloji*' dir. (Tarde,2013). Tarde, burada o güne kadar Leibniz'in felsefe içinde kalarak açtığı alanı, toplumbilimi ile aynı potada birleştirme girişiminde bulunur. Tarde, toplumsal dinamiklerin meşruiyetini pek çok bilim dalında ortak olarak saptadığı yasalara dayandırır. Kendi ifadesiyle "İddia ediyorum ki, burada yasalaştırma hakkına sahip olduğumuz her şey, bireysel inisiyatiflerden başlayarak gittikçe yayılan taklitlere, bu taklitçi yayılım/arın karşılaşmalarına ve onların iç içe girişimlerinden doğan mantıksal uyumlara veya çatışmalara dayanıyor, başka bir yerde fazlasıyla açıkladığım gibi." (Tarde, 2015, s.107-108) Bu iç içe geçen bağıntısal örgü, farklı disiplinlerden referans alarak açıkladığı bir dizi kurala tekabül eder. Doğal bilimlerin, kimyanın, fiziğin, matematik ve tarihin benzer işleyişlerinin olduğuna vurgu yapar. Bunun için kendi dönemindeki önemli düşünürlere ve bilim adamlarına göndermeleri vardır. Ludwig Lange, Theoder Schwann gibi fizyologların, Marcellin Berthelot, Charles-Adolphe Wurtz gibi kimyagerlerin görüşleri başvurularının arasında yer alır. Evrim ve doğal seçim konularında, Charles Darwin, Edmond Perrier gibi isimlerden referans alır. Örneğin Tarde'ın toplum anlayışında bir mikro-sosyoloji önerisi içerisinde sonsuz küçüklere yaptığı vurgu bir başka alandan kuracağı benzerliği beraberinde getirir. Tıp alanında, hastalıkların yayılımı ve bireysel taklidin yayılımı arasında bir bağıntı kurar:

"Eski hekimler tarafından bir kişiymiş gibi muamele edilen hastalık -bir diğer antite-yaşamsal ilke gibi,sonsuz-küçük dokusal öge düzensizlikleri halinde dağılır, ve bunun ötesinde, özellikle Pasteur'un keşifleri sayesinde, hastalıklarla ilgili parazit teorisi (bu düzensizlikleri küçük organizmaların iç çatışmalarıyla açıklayan parazit teorisi) günden güne genelleşip yaygınlaşır, bir reaksiyon doğuracak kadar aşırıdır bu hatta. Ama parazitlerin de kendi parazitleri vardır. Ve bu böyle devam eder. Yine sonsuz-küçük!" (Tarde, 2013, s.25-26)

Sonsuz-küçük kavramının gücü branş tanımaz. Her alana, her dinamiğe uyarlanabilir. Tarde'ın o dönem disiplinler arası bir potansiyeli işaret etmesi Victor Alfred Espinas'nın yaklaşımıyla da paralellikler gösterir. Toplum ve biyoloji arasında kurulan dayanaklar, Espinas'ın

çalışmalarının tuttuğu ışık ile olgunlaşır. Evrime derin bir ilgi duyan ve bir dönem Darwin'le mektuplaşan Fransız düşünür Espinas, aynı zamanda Spencer okuyup, Theodule Ribot ile birlikte çalışmıştır. İnsan ve hayvan toplulukları arasında bir süreklilik olduğunu iddia eden çalışması, daha sonra organizma temelinde yoğunlaşır. O dönemde akademi, tezinin karşılaştırmalı psikoloji ile ilgili olduğunu söyleyerek çalışmasını geri çevirse de Espinas'ın asıl yapmak istediği biyolojiyi bireylerin psikolojisi yerine sosyoloji ile ilişkilendiren bir yaklaşım ortaya koymaktı. (Jahoda, 2011) Sonunda çalışma *Des Societes Animales* (1878) (Hayvan Toplulukları) adıyla yayımlandı. Espinas arıların ve karıncaların sosyal çalışmaları, birbirleriyle kurdukları iletişim ve karar alma süreçleri üzerine yoğunlaşmıştır. Tarde, *Taklidin Kuralları*'nda disiplinler arası bir yaklaşıma dair insan sosyolojisi ve hayvan sosyolojisinin birbirine oldukça yakın olduklarını vurgular. Buna göre karıncaların emekleri, çalışma şekilleri ve bireysel inisiyatifleri 'bireysel girişimin taklit ederek oluştuğu' ilkesi üzerinden açıklanır. Yani bir bireysel girişim birinin çıkıp cesaretle bir yenilik yapmasına bağlıdır. Buna göre bir kemer ya da köprü inşa etmeyi düşünmek için bir karınca, bir mühendisinkine eşit ya da daha yenilikçi bir içgüdüyle donatılmış olmalıdır. Bu tarz faaliyetlerde, karınca kitleleri bu yenilikleri taklit eder. Bu durum Espinas'a göre tıpkı yaban sığırı sürülerinin her birinin bir lideri olmasından farksızdır. Ya da kuşların içgüdülerindeki gelişmeler "nesilden nesile doğrudan üretim yoluyla iletilen bireysel buluşlar" olarak açıklanmaktadır. (Tarde, 1903, s.3) Tarde'in da okuma imkânı bulduğu bu eser aynı zamanda *Monadoloji ve Sosyoloji*'de temel dayanaklardan biri olarak da yerini alacaktır.

Durkheim'a karşı verdiği entelektüel mücadele içerisinde Tarde'in en çok eleştirildiği konu, onun teorilerinin sosyolojiden ziyade psikoloji alanına hitap etmesidir. Durkheim'ın özellikle sosyolojiyi diğer bütün dallardan tamamen ayırmak gibi bir derdi olduğu için, Tarde'a şiddetle karşı çıktığı konuların başında, taklit kavramının psikoloji alanına ait olması gelir. Bu bakımdan Durkheim'e göre, Tarde'in teorisi henüz baştan çökmüştür. Durkheim'ın bu keskin ifadesinin ardında yatan nedenlerden biri de Tarde'in sosyal psikoloji alanında yaptığı dönüşümlerdir. Her ne kadar sosyal psikoloji özellikle 1930'larda araştırma alanını belirginleştirmeye başlasa da "rol kuramı" tartışmalarına baktığımızda, Tarde'in etkisini pek çok isimde görebiliyoruz. Tarde, en çok atıf yapılan William James'ten Mc Dougal'a, Ross'tan Faris ve Baldwin'e, Fransa'da ise, Janet'ten, Guillaume ve Blondel'e kadar alanında önemli isimleri etkilemiştir. (Evrin, 1972) Halbuki Tarde bu ithamın cevabını vermiştir:

"Psikolojik olan, ancak sosyal olanla izah edilebilir. Çünkü sosyal olanın kendisi de psikolojik olandan meydana gelmektedir... İki insanın olduğu yerde bir sosyal ilişki, bir sosyal etkileşme

ve taklit vardır. Bu durum, aktif ya da pasif, isteyerek, istemeyerek ya da bilinmeyerek yapılmış olabilir.”
(Tarde, 1903)

Böylece ne sosyoloji sadece toplumla açıklanan bir şey ne de psikoloji sadece bireysel olan bir şeydir. Psikoloji her zaman zorunlu olarak bireyler-arasıyla, monadlar-arasıyla, beyinler-arasıyla ilgilenmektedir. O yüzden inter-psikoloji tanımı ona göre çok daha doğrudur. Öte yandan “Taklidin Kuralları ve Teorik Zemini” adlı bölümde Tarde’in taklitle yaptığı vurgudan sonra sosyoloji dışındaki alanlarda hangi isimlerin bu vurguyu nasıl haklı bulduklarından söz edilmişti. Dolayısıyla taklitin başlı başına diğer disiplinlere de araştırma konusu olarak nasıl yayıldığına dikkat çekmemek elde değil.

Şimdi tekrar Tarde’in disiplinler-arası etkileşime nasıl baktığına geri dönecek olursak bazı araştırma dallarına özgü yorumları akla gelecektir. Tarde’a göre tarihçiler uğraştıkları alan gereği, dünyada yaşanan olaylardan, mevcut her gelişmeden haberdar olmak zorundadırlar. Bunu yaparken de toplum ve doğa ayrımı yapmamaları gerekir. Yalnızca rölativite doğrultusundaki toplumsal ve tarihsel olayları yorumlama ile değil, doğa bilimleriyle de merakla ilgilenmelidir. Kendini dış dünyaya kapatan, diğer disiplinlerle gerekli geçişkenliği sağlayamayan tarihçinin bir yanı hep eksik kalacaktır. Bu bakımdan Tarde, doğa bilimlerinden bihaber olan tarihçiyi, ilgilendiği alana mensup bitki türlerinden, onların büyüme ve beslenmelerinden, dokularının yenilenmesinden bihaber olan botanikçiye benzetir. Bu benzetme, Tarde’in inter-disipliner çalışma potansiyelini ve hassasiyetini gösterir. Bir disiplinin sınır ötesinde kalan her şeyi sınır içine taşıma mücadelesini anlatır. Zira onun için bütün bilimler sosyolojinin alt dalları olmaya mahkûm edilmişlerdir.

Öte yandan, tarih arkeolojinin içindedir ve Tarde için arkeoloji ve istatistik bilimleri sosyolojinin olmazsa olmaz dayanışma alanlarından ikisidir. Sosyoloji ye bilim olma imkanını tesis eden en önemli dallar istatistik ve arkeoloji dallarıdır. İstatistik sosyolojinin niceliksel yöntemlerle kendisini çok daha sağlam sosyolojik temellere dayandırmasına olanak sağlar. Ona göre bilimsellik alanına yaklaşmayı sağlayan birincil itici kuvvet istatistiklerdir. Bu alanın matematikle kurduğu ilişki, daha açık ve daha kullanışlı bir sosyoloji olanağı sunar. Ona göre

“Ekonomi bilimini matematikleştirme eğilimi ve onu psikolojikleştirme eğilimi, ki bağdaşmaz olmaktan uzaktırlar, bizim gözümüzde karşılıklı bir desteğe uygun olmalıdır o halde. Reforme edilmiş ve daha iyi kavranmış olan istatistikte, enterpsikolojik bir zihinle tamamen dolmuş istatistikte, görünüşte birbirinden ayrı olan bu iki yönelimin uzlaştırılmasının mümkün ve hatta kolay olduğunu görüyorum.”
(Tarde, 2015, s. 203)

Matematikleşme eğiliminin kendisi, sosyolojinin bilim olma sürecindeki meşruluğunu da sağlayacaktır. Böylece sosyolojinin yasaları daha açık, daha kullanışlı hale gelecektir. Tarde'a göre bilim her şeyden önce sosyalleşmiş olan ve alabildiğine sosyalleşebilir olan bilgidir. (Tarde, 2004) Burada, bilginin kurulduğu zemin sosyallikten geçer. Sosyolojinin istatistikle ve matematikle kurduğu ilişki, eşit ve karşılıklı birbirinden yararlanan iki ayrı disiplin olmaktan ziyade, sosyolojinin daha sağlam temellere oturması için yaptığı iş birliği niteliğindedir. Fakat bu anlayış benimsenmediği için pek çok sorun doğar ve bilgi üstü kapalı bir şekilde kurulur. Tarde'a göre toplumsal kurumların dönüşümü, fonetik sistemler ile galaksilerin ya da yer şekillerinin evrimi arasında kurulacak analogiler daha açık olabilirdi. (Antoine, 2001, aktaran Barry ve Thrift, 2008), Güneş sistemi açıklanırken astronomlar nasıl oldukça anlaşılır olmasına dikkat edip, onu karman çorman bir toz bulutu olarak anlatmıyorlarsa, sosyologlar da tarihi belli belirsiz genellemelerle kurmamalıdır. Bu bakımdan disiplinlerin arasında kurulacak bağlar da oldukça açık ve anlaşılır olmalıdır.

Sosyal bilimleri modernizm ekseninde düşünmek aslında disiplinlerin kültürel ve politik yönelimlerini de anlamak açısından önemlidir. Modern dönem, edebiyatın, sosyal bilimlerin, bilim tarihinin ve sanatların kendisini kurduğu bir dönemdir. Bu kurulum modernitenin daha sonra zorunlu hale getirdiği branşlaşmalar biçiminde kendisini gösterir. Artık alanların kendi arasında ayrıldığı, disiplinlerin kendi sınırlarını çizdiği koşullar yaratılmaktadır. Fizik, kimya ve biyoloji ve sosyoloji gibi disiplinler bu bakımdan düşünüldüğünde, modernizmin doğurduğu branşlardır. Bir bilim dalının kendisini diğer bilim dallarından ayırıştırması için gerekli olan ilkeler, kurallar, formüller ve yasalar belirlenmiştir. Disiplinlerin kendi araştırma alanlarına çizdikleri bu katı sınır, daha önce çok daha flu ve birbiriyle iç içedir. Siyasetin, sosyolojinin ve felsefenin alanları neredeyse birbirini kapsamaktadır. Fakat daha sonra modernitenin tetiklediği disiplicilik, uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu uzmanlaşma, disiplinin kendi üstüne eğilmesini ve tüm donanımlarını yine kendi başına temin etmesini gerektirmiştir. Batı merkezci temeller üzerine oturan modernizm, edindiği evrensellik iddiasıyla beraber, ileride yapılacak disiplin tartışmalarının ana düğüm noktalarından birini oluşturacaktır. Özellikle 1945 sonrası dönemde, sosyal bilim dili yavaş yavaş Batı dışına açılmıştır. Karşılaştırmalı araştırma perspektifleri oluşmuş, 'Batılılaşma' deneyimleri tarihsel sosyolojinin konusu haline gelmeye başlamıştır. 60'larda "modernleşme" kavramının ortaya çıkışı uzun yıllar tartışılacak bir alan yaratmıştır.³⁷ Bu kavram, siyasi, sosyal, kültürel ve sosyo-ekonomik incelemeleri değişikliğe

³⁷ Bu dönemin Türkiye'deki tartışmalara yansımaları Türkiye sosyoloji terminolojisini de etkilemiştir. İlk defa Şerif Mardin, 1960'larda "Türk Modernleşmesi" kavramını kullanır.

uğratmıştır. Batılılaşma süreci, Çin, Hindistan, Türkiye, Japonya gibi ülkelerde gözlemlenen birtakım yapısal benzerlikler içerdiği için araştırmalar da bu alanda artmış, tarih ve sosyoloji birbirine entegre olabilecek esnekliğe kavuşmuştur. Bu bakımdan modernleşme teorileri ile tarihsel sosyoloji çalışmaları paralel ilerlemeye başlamıştır. Batı-merkezci bir pencerenin kırılması, Batı-dışı toplumlarda süregelen sosyolojik dinamiklerin analizlerini çoğalttı. Muhalif hareketler, siyaset ve kitle ilişkisi, kalkınma hareketleri, askeri ve bürokratik yapılanmalar gibi araştırma alanlarının önü açıldı. Bu durum, 90'larla birlikte tırmanan bir ivmeyle önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Modernleşme tartışmalarının doğurduğu modernlik halleri konusu çeşitli kavramsallaştırmalara yol açmıştır. Literatüre giren terimler arasında “çoğul modernlik”, “alternatif modernlik”, “Batı-dışı modernlik”, “yerel modernlik” gibi kavramsallaştırmalar vardır. Fakat en çarpıcı gelişme Sosyal Bilimleri Açın (1996) çağrısıyla adlandırılan rapordur. Daha çok tarihsel sosyoloji ile ilgilenen sosyologlardan oluşan çok sayıda sosyal bilimci, bir konferansta bir araya gelip, sosyal bilim çalışmalarının geleceği hakkında önemli tartışmalar yürütmüşlerdir. Komisyonda büyük oranda ortaklaşılın konu, epistemolojik açıdan bir disiplinin sınırları içine hapsolmanın aşılması gereken bir handikap olduğuna dair genel kanıdır. Burada inter-disipliner araştırmaların sahip olduğu değere vurgu yapılmıştır. Komisyona Immanuel Wallerstein başkanlık etmiş, burada disiplin sınırlarının kurumsal olarak işleyişi eleştirilmiş, tekil olarak disiplinlerin geçerliliği sorgulanmıştır. Öte yandan sosyal bilimler ve doğa bilimleri, insan ve doğa, evrensel ve tekil gibi ikiliklerin arasındaki gerilim tartışmaya açılmıştır. Gulbenkian Komisyonu, sosyal bilimlerde Avrupa merkeziliğe karşı eleştirel yaklaşır ve sosyal bilim disiplinlerinin kuruluşundan filizlenen bilgi çerçevelerini tahrip eder. Bu tahribat hem disiplin sınırlarını muğlaklaştırır hem de sosyal bilimin kuruluş koşullarına karşı bir tepki niteliğindedir. Artık değişen dünya, 19. yy ürünü olan disiplinlerin kurulurken edindiği misyonları sorgular hale gelmiştir. Komisyonun toplanma tarihi olan 1996'dan bu yana geçen zamanı da değerlendirdiğimizde, postmodernizm tartışmaları içinde disiplinler-arasılığa bakış önem arz eder. Post-modernist bakış açısı özellikle son dönemde, modernizmin uzmanlaşma üzerine kurduğu ve birbirinden neredeyse tamamen ayırttığı tekil disiplinleri tekrar bir araya getirir. Bu durumu yalnızca disiplinler arası yüzeysel bir iş birliği değil, birbirleri için birbirlerini var edecek kadar merkezi bir öneme sahip oldukları bir tablo sunmaktadır. Sanatların, sosyal bilimlerin, felsefenin gelişen teknolojiyle başka bir boyut kazanan doğa bilimlerinin var olma biçimi artık “hep birlikte” olmaktadır.

Şimdiye kadar değindiğimiz genel perspektif içinde Tarde sosyolojisinin içerdiği disiplinler-ötesi yaklaşımı nereye yerleştirmemiz gereklidir? Ya da belki şöyle ifade etmek daha doğru

olur: Tarde sosyolojisinin diğer disiplinler ile kurduğu bağı, disiplinler-arasılık tartışmalarının neresinde durmaktadır? Eğer Tarde'ı tarihsel ana akım yönelimler içerisinde bir yere “yerleştirmek” istiyorsak, bu muhtemelen onu bir tarihsel kalıba sokma tehlikesiyle bizi karşı karşıya bırakır. Çünkü Tarde, yazının başında da bahsettiğim gibi tek disiplinci bir yaklaşımdan oldukça uzaktır fakat bu uzaklık, onun bakış açısına “disiplinler-arası” demek için yeterli bir argüman mıdır? Başka bir ifadeyle, Tarde'ın vurguladığı şey, disiplinlerin birbiriyle dayanışması ve alışveriş yapmasının önemi dışında nerelere gönderimlerde bulunur?

Tarde, bize 90'larla birlikte gelen yeni yaklaşımın erken çağrısını yapar. O postmodernist yaklaşıma yataklık eden bir teori önerir fakat onun teorik mücadelesi bundan fazlasıdır. Post modernizmin sunduğu interdisipliner yaklaşım ile modernizmin içindeyken Tarde'ın açmaya çalıştığı interdisipliner pencerenin arasında doğrudan paralellik kurdurtmayan pek çok etken var elbet. Durkheim sosyolojiyi diğer bilimlerden arındırmaya çalışırken ve ana akım da bu yönde hem fikirken, bilimleri birbirine geçirme fikri, son dönemde yapılan tartışmalardan çok daha esnek bir öngörü müjdeliyor. Bir şeyin disiplinler-arası olabilmesi için, öncelikle kurulmuş bir disiplinin olması gereklidir. Kendi üstüne eğilmiş, kendi ilkelerini koymuş, kendi yasalarını ve formüllerini üretmiş branşlar haline gelmiş olmalıdır ki daha sonra bu alanların birbirine temas edeceği noktalar keşfedilebilsin. Kendi içinde uzmanlaşan disiplinlerin varlıkları, gelenekleri ve tarihsel birikimleri üzerinden edindikleri bir konumları vardır. Günümüzdeki disiplinler arası çalışmalar, tarihsel birikim ile kurulan tek tek disiplinlerin yeni fikir cereyanıyla birleşme hamlesidir. İnter-disiplin, kendisini tek tek disiplinlerin varlığına dayandırır. Böyle olmak zorundadır. Fakat Tarde, -sosyoloji için konuşursak- henüz disiplin kurulmadan bu yaklaşımın altına dinamit koyar. Tarde, disiplinin içini inter-disiplinle doldurur. Sosyoloji alanında henüz kurulmamış kürsüye, oluşturulmamış geleneğe karşı, “yıkım girişimleri” planlar. Bu açıdan yalnızca bugünkü tartışmaların yolunu açması bakımından değil, yaşamı boyunca şahit olmadığı ve ölümünden kısa bir süre sonra kürsüsü kurulacak olan ana akım sosyolojiyi belki de erkenden öngörüp, bunun için henüz örülmeyen duvarları yıkmıştır. Oysa Tarde'ın sosyolojisi yayılmaya, bulaşmaya, sirayet etmeye o kadar meyillidir ki, bütün bilim dallarının kalbine kan pompalar. Sosyoloji kafesinin içine hapsedilmeye çalışılan “sosyal”, çoktan dünyanın her yerine sızmış, deniz olmuş dalgalanmış, toz olup uçmuş, data olmuş birikmiştir...

8. SONUÇ

Gabriel Tarde sosyolojisine ‘yeni’ diyebilmeyi sağlayan en belirgin yan, yaşayan ya da yaşamayan, nesli tükenmiş, henüz dünyaya gelmemiş, insan aklının tahayyül edebileceği neredeyse her türlü toplumsallığa uyarlanabilme esnekliğini göstermesidir. Neyin yayıldığına dair dönemine göre verilen sıra dışı cevap günümüzde iletişimin ve bilgi yayılımının artan ivmesiyle kendisini daha sağlam bir düşünce iklimine dayandırıyor. Onun için virallığe yönelen, dolaşıma giren şeyler ne yalnızca biyolojik ne de yalnızca sosyaldır. Hem ikisinin arasında salınır hem de aslında ikisinin de ötesindedir. Tarde’ın yayılımla kastettiği şey doğumla birlikte belirlenmiş bir eğilim değildir. Toplumsal alanda işleyen taklit dalgası ben ve başkası ayırımını billurlaştırır. Tarde bu dalgaların öznesi olarak yalnızca insanla değil, kendilerine ait bir yaşama ev sahipliği yapan her şeyle ilgilenir. Dolayısıyla doğa ve toplum arasındaki sınırı siler. İster siyasi bir fikir, ister bir endüstriyel mal, ister bir destanın dizesi, ister bir giyim tarzı olsun, her biri kendisini tıpkı fethetme çıkan bir kralın fethetme arzusu gibi sonsuza erişme hevesindedir. Kendisini çoğaltmaya, yayılmaya ve bulaşmaya çalışır. Bu yayılımların her biri, kendisi kadar kuvvetli başka bir yayılımla karşılaşmadığı sürece sonsuza yelken açar ve asla durmaz. Taklit, bütün bir toplumsal ilişkiselliğin sonsuz ritmini barındıran, evrensel ve en ayırt edilebilir olan şeydir. Dolayısıyla Tarde’a yalnızca bir taklit teorisyeni gözüyle bakmak onu basite indirgemek olur. Toplum, sürekli birbirlerinden etki alıp veren bireyler-arası, zihinler-arası, monadlar-arası, beyinler-arası ağların örüldüğü bir şebekedir. Dolayısıyla taklitin evrensel tekrarın yalnızca toplumsal alandaki karşılığı olduğunu, bilinmeyen dünyalarda benzer mekanizmanın sürekli işlediğini unutmamak gerekiyor. Bu bakışın bir tür varsayımlar silsilesi üzerine kurulduğu fikri ona yönelen eleştirilerden yalnızca biri olarak karşımıza çıkıyor. Yeniden canlanış sürecinde Tarde’ı ele alanlar arasından kuvvetli eleştiriler filizleniyor. Muchielli³⁸ Tarde’ı birdenbire günümüze geri çağırmayı sağlıksız bulacak, onun teorisinin kendi döneminden çıkarılıp günümüzü açıklayacak donanımdan yoksun olduğunu, günümüzde yazarların da bu belirsizliği atladıklarını düşünecektir. Özellikle Latour’un Ağ-Aktör Teorisini kastederek Tarde’ın günümüzde abartıldığı kanısındadır.

³⁸ Makalede bu duruma “Tardomania” diyecek.

Bkz: Laurent Mucchielli, “Tardomania? Réflexions sur les usages contemporains de Tarde” *Revue d’Histoire des Sciences Humaines*, Éditions Sciences Humaines, 2000/2 no 3,161- 184.

Online erişim: <https://www.cairn.info/revue-histoire-des-sciences-humaines-2000-2-page-161.htm>

Tarde'ın yakın zaman yorumcuları arasından en parlak yazarlardan biri olarak görünen Teresa Brennan ise Muchielli'nin aksine Tarde'ı oldukça orijinal buluyor. (Brennan, 2004) Taklitsel yayılımı kendi çağına rağmen basit bir kopyalama mekanizmasından ziyade yankılanan etki çemberleri ile çığ gibi yükselen bir taklitçi arzu süreci olarak görerek, psişik fenomenlere (mesmerizm, hipnoz, trans, telepati vb.) yaklaşım konusunda Tarde'a bilinçdışı kıtasından bakıyor.

Sosyolojik bir bakış açısı olarak taklit yasalarının o dönem genel kabul görmemesinin hatta büyük eleştiri toplamasının ardında yatan sebeplere bakıldığında kavramın imajı büyük rol oynuyor. Bu durumun nedenlerden biri olarak ele alınan konulardan biri imitasyon kavramının toplumu açıklamak konusunda sahip olduğu kötü imaj. Bilime nesnellik kazandırma iddiası kuvvetleniyorken, taklit gibi bir kavramın sağlam ve yüce bir zemin oluşturma kapasitesi konusunda beslenen kaygı, büyük bir tepkiyi beraberinde getirdi. Hatta bu yaklaşım gülünç sayılabilecek bir iddia olarak karşılandı. Örneğin Katz, Tarde'ın akademik camiada görmezlikten gelinmesinin ve unutulmasını yerinde kullanmadığı taklit kavramıyla ilişkilendirmektedir. (Çebi, 2012) Buna göre taklit terimi Tarde'ın sosyal taklit terimini inşa ederken yararlandığı kavramsal alet çantasının en önemli parçasıdır ve bu terimi daha geniş kapsamlı olan 'etki' terimine yeğlemekle eleştirilmektedir.

Tarde'a yöneltilen bu tepkiler, Ulus Baker'in *kanaat* kavramını hatırlayarak düşünülebilir. (Baker,2015) Buna göre modern çağda kanaatler herhangi bir bilginin parçası olarak varsayılmayıp, tersine müphem bir fikirler, duygular, bilgiler, malumatlar toplamı olarak görülmektedir. Kanaatler ve dile getirilişleri premodern toplumlara oranla olağandışı bir bolluk kazanmış durumdadır. Kanaat, hakikat soruşturmasından ve bilgi alanından kopmuştur. Basın, kitle iletişim araçları, haberler, siyasi broşürler, raporlar ve imajlar kültürü, ortaya atılan sorulara otomatik olarak verilen yanıtları kolaylaştırarak bunları malumat zincirleri haline getirir. Dolayısıyla kanaatler kamuoyu kavramıyla kol koladır. Tarde'ın akademi dışına itilip Durkheim'cı cenah tarafından benzer argümanlarla reddedilmesi imitasyon kavramına verilen tepkinin kanaat düzeyinin ötesine geçememesine bağlanabilir. Zira Bergson'un "soruları sorgulamak" konusuna yaptığı vurgu ortaya atılan yeni bir teorinin sorunsallaştırılma biçimini dönemin siyasi ve toplumsal eğiliminden bağımsız bir şekilde düşünmeye davettir. Bu daveti kabul edip benimsemek, sorunun yanıt karşısındaki önceliğini kavramak, entelektüel ile kamuyu birbirinden ayıran bir filtre gibidir adeta. Dolayısıyla kanaatler düzeyinden ayrılıp, takliti bir soru olarak düşünmek, sorunsallaştırma aşamalarını bir bir kat etmek, kazanan Durkheim'cı gelenekle araya mesafe koymayı gerektirmektedir. Kanaatler bir tür gruplaşma ve

cemaat oluşumlarının itici güçleri olduğu için ve arkalarında bir güç yatırımı olduğu için hem sosyal bilimlerde hem de siyasal bakış açılarında düşünme ve görme biçimlerini dolayısıyla da tepkiselliği etkileyerek çağın ruhunu kaplıyor. Kanaatlerle karşılaşmak aynı zamanda, siyasal, sosyal ve de duygulanımsal bir boyut da içermesinden dolayı, hâkim “kanaatperverlik”ten biraz olsun uzaklaşmak için, Ulus Baker’in ifade ettiği gibi yeniden ve yeniden sormak ve anlamaya çalışmaktan başka çare kalmıyor.

Yeni bir sosyolojik teori olarak “Taklidin Kuralları” epistemolojik temelleriyle birlikte yeni bir sorunsallaştırma pratiğinin kapısını açmaktadır. Fakat 19. yy sonu, entelektüel camianın kanaatler etrafında bir siyasal kutuplaşma yarattığı, sürekli kışkırtıldığı; öfke, hınç ve nefret gibi güçlü duyguların siyasal imgelerle sürekli yoğurulduğu bir dönemdir. Entelektüelin “aslı” görevi de neredeyse bu kanaatleri çoğaltmak ve onaylamaktan geçer. Tarde, Ulus Baker’in işaret ettiği gibi kanaatler sosyolojisinin temelini atmıştır. (Kamu, kamuoyu, kalabalık, kitle gibi kavramları daha çok iletişim ağları üzerinden okumaya kapı açan bu konuya tezin sınırları dışında kalacağı için yer vermedim.) Fakat burada söz etmeye çalıştığım şey, Tarde’ın mevcut sosyoloji anlayışına ve onun epistemolojik varsayımlarına getirdiği eleştirinin temeliyle doğrudan bağlantılı olarak bizzat kendisinin gündelik toplumsal ve siyasal bir dışlayıcı pratikle karşı karşıya kalmasıdır.

En nihayetinde içinde yaşadığımız dünya etkileşimin oldukça yoğun ve sürekli olduğu bir hayata ev sahipliği yapar. Bu durum yeninin, icadın, buluşun neliğini sorgularken birikimli olarak ilerlemenin dışına nasıl çıkılacağı sorusunu da düşünmeye iter. Taklit teorisi yeniyi düşünürken bu anlamda belki de ilerde yeni bir düşünümsel alan yaratması bakımından fırsat olarak görülebilir. Deleuze’ün “Taklitler aslını sağ bırakır mı?” sorusunu akıllara getirdiğimizde Tarde asıllarla özel olarak ilgilenmiyor. Daha ziyade aslın kendisini direkt olarak bir taklit kavşağı olarak görüyor. Toplumsalın kendisi bu kavşaklar zincirinden oluşuyorken, toplumu *sui generis* karakterin dışına çıkarmak beraberinde sosyolojiyi disiplin olarak bir çıkmaza sürüklemiyor mu? Sosyolojide meşruiyet krizinin çanları çalınırken, Tarde’ın yeniden sahneye çıktığını kim yadsıyabilir?

KAYNAKÇA

Akay, A. (2004) *Tekil Düşünce*, İstanbul: Bağlam Yay.

Antoine, J. P. (2001) Statistique et Métaphore: note sur la méthode sociologique de Tarde, s.7-42.

Aron, R. (2014) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, İstanbul: Kırmızı Yay.

Aytaç, A. M. (2008) Gabriel Tarde'nin Ekonomik Psikolojisi: Yenilik ve Boş Zaman Kavramları, *Tesmeralsekdiz Sayı: 03* s.67-88.

Baker U. (2015) *Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Barry, A. Ve Thrift, N. (2008) Gabriel Tarde: Taklit İcat ve Ekonomi, *Tesmeralsekdiz Sayı: 03*, s.50-66

Baysan, G. T. (2002) Dreyfus Davası: Gerçek Adalet Savaşçısı Zola, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* No:19/1, s.181-195.

Borch, C. (yaz 2008) Kentsel Taklitler Tarde'nin Sosyolojisine Yeniden Bakış, *Tesmeralsekdiz Sayı: 03* s.114-133.

Bottomore, T. Ve Nispet, R. (2014) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, haz. Mete Tunçay, Aydın Uğur, İstanbul: Kırmızı Yay.

Brennan, T. (2004) *The Transmission of Affect*, Ithaka and London: Cornell University Press.

Callon M. Ve Latour B. (1981) Unscrewing the Big Leviathans How Do Actors . . . Macrostructure Reality", Knorr, Kann ve Aron Cıcourel de, *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*, Londra: Routledge, s. 277-303.

Carroy, J. ve Salmon, L. (2010) *Gabriel Tarde: Sur le sommeil. Ou plutôt sur les rêves* Journal of the History of the Behavioral Sciences, Vol. 46(3), (yayın tanıtımı) Online erişim: <https://doi.org/10.1002/jhbs.20453> (15.12.20)

Clark, T. (2010) *Gabriel Tarde On Communication and Social Influence*, Chicago: The University Of Chicago Press.

Copleston, F. (2013) *Leibniz*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yay.

Çebi, M. (2012) Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'in Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, sayı:34.

Deleuze, G. (1968) *Différence et Répétition Paris: P.U.F*

Deleuze, G. ve Guattari, F. (1988) *A Thousand Plateaus* Londra: The Athlone Press.

Djellal, Faridah, ve Gallouj Faÿz. (2014). The laws of imitation and invention: Gabriel Tarde and the evolutionary economics of innovation. HAL Archives ouvertes, <halshs-00960607>.

Dunham, J. ve Phemister, P. (2015) Monadologies: An Historical Overview, *British Journal for the History of Philosophy*, 23:6 s. 1023-1032

Durkheim, E. (1994) *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev. Enver Aytekin, İstanbul: Sosyal Yay.

Durkheim, E. (2016) *Ahlak Eğitimi*, çev. Hüseyin Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi

Espinas, A. (1878) *Des Sociétés Animales*, Paris: Librairie Germer Baillière.

Evrin, S. (1972) Şahsiyet Alanında Psikososyolojik Bir Kavram Olarak Rol Sorununa Giriş, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, no: 1716.

Fournier, M. (2013) Durkheim, L'Année sociologique iç. Riley A. Pickering W.S.F, Miller W.W. *Durkheim the Durkheimians and the Arts*, New York: Berghahn Books. S.119-132.

Gephart, W. (2000) "The Beautiful and the Sacred: Durkheim's Look at the Elementary Forms of Aesthetic Life." *Durkheimian Studies/Etudes durkheimiennes*, No:6, s.85-92.

Ginneken, V. (1992) J.Crowds, psychology, and politics, 1871-1899. *Cambridge Studies in the History of Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gulbenkian Komisyonu, (1996) *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli İstanbul: Metis Yay.

http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html

Huther, J. C, Durkheim'ı Anlamak, İstanbul, İletişim Yayınları.

Janet, P. (1932) Les débuts de l'intelligence, Paris, Ernest Flammarion.

(http://classiques.uqac.ca/classiques/janet_pierre/debut_de_intelligence/debut_intelligence_A.pdf)

Jahoda, G. (2011) *Sosyal Psikoloji Tarihi*, çev. Şeyda Başlı İstanbul: İş Bankası Yay.

Kochan. L. (1997) *Beyond the Graven Image*. London: Macmillan.

Kurt, H. (2014) The Imitational Faith According To İslam, *Route Educational & Social Science Journal*, No: 1(1).

Latour B. Ve Hermant E. (1998) *Paris ville Invisible*, Paris, Les Empêcheurs de penser en rond.

Latour, B. (2008) Tarde ve Toplumsalın Sonu, *Tesmeralsekdiz*, Sayı: 03 s.34-49.

Latour, B. ve Lepinay V. (2009) *The Science Of Passionate Interests*, Chicago: Prickly Paradigm Press.

Leibniz, G.W. (2000) *New Essays On Human Understanding*, der. Jonathan Bennett, Peter Remnant, Cambridge: Cambridge University Press.

Leys, R. (2000) *Trauma*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Louise Salmon, (2005) Gabriel Tarde and Dreyfus Affair. Reflections on the engagement f intellectual Champ Pénal/Penal Field [online] Vol:2

Martin, J.C. (2008) Tarde: Yeni Bir Monadoloji, *Tesmeralsekdiz* Sayı: 03 s. 28-33.

Martin, J.C. (2008) Tarde: Yeni Bir Monadoloji, Ankara: *Tesmeralsekdiz*, Sayı: 03 s. 28-34.

Mauss (1969) Divisions et proportions des divisions de la sociologie, *L'Année Sociologique*, vol:3 [1927], Paris: Les Éditions de Minuit.

Mucchielli, L. (2000/2) Tardomania? Réflexions sur les usages contemporains de Tarde, *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, Éditions Sciences Humaines, No: 3, s.161- 184. Online erişim: <https://www.cairn.info/revue-histoire-des-sciences-humaines-2000-2-page-161.htm>

Newton, Isaac (1999). *Mathematical Principles of Natural Philosophy*. Çev. I. Bernard Cohen; Anne Whitman. Berkeley, California: University of California Press.

Online erişim: <https://journals.openedition.org/champpenal/7185>

Pickering W.S.F (2013) Durkheim, The Arts and The Moral Sword iç. Riley A. Pickering W.S.F, Miller W.W. *Durkheim the Durkheimians and the Arts*, New York: Berghahn Books. s. 43-58.

Salmon, L. (2005) Gabriel Tarde and Dreyfus Affair. Reflections on the engagement of the intellectual, *Champ Pénal/Penal Field* [online] Vol,2. Online erişim: <https://journals.openedition.org/champpenal/7185> (18.12.20)

Sampson, T.D. (2012) Tarde's phantom takes a deadly line of flight – from Obama Girl to the assassination of Bin Laden, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* Vol: 13, No. 3, s. 354–366.

Selçuk, S. (2016) *Dreyfus Davası, Dünyaca Unutulamayan Yargılama Yanılgısı*, Ankara. İmge Yay.

Sünter, E. (2016) Deleuze'ün Minör Suç Ortakları Tarde, Simondon, Ruyer, Cogito: *Gilles Deleuze: Ortadan Başlamak*, Sayı: 82 s.198-230.

Şener, A. (1981) İslam Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:24.s.376.

Tarde, G. (1880) La Croyance et le désir : La possibilité de leur mesure, *Revue Philosophique De La France Et De L'Étranger* no:10,s.150-80.

Tarde, G. (1897) *L'opposition Universelle*, Paris, Felix-Alcan.

Tarde, G. (1899) *Social Laws*, New York: The MacMillan Company.

Tarde, G. (1903) *Laws of Imitation*, çev. Elsie Clews Parsons New York: Henry Holt and Company.

Tarde, G. (2013) *Monadoloji ve Sosyoloji*, çev. Özcan Doğan, İstanbul: Minör Yay.

Tarde, G. (2015) *Ekonomik Psikoloji*, çev. Özcan Doğan Kocaeli: Kült Neşriyat

Tarde, G. (2019) *Toplumsal Yasalar*, İstanbul, Norgunk Yay.

Vargas, E. V. (2010) *Tarde On Drugs or Measures against Suicide*, iç. *The Social After Gabriel Tarde* ed. Matei Candea, USA: Routledge, s.208-229.

Zola, E. (2015) *Suçluyorum* İstanbul: Can Yay.

ÖZGEÇMİŞ

2011’de MSGSÜ Sosyoloji Bölümü, 2017 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Programına kabul edildi.